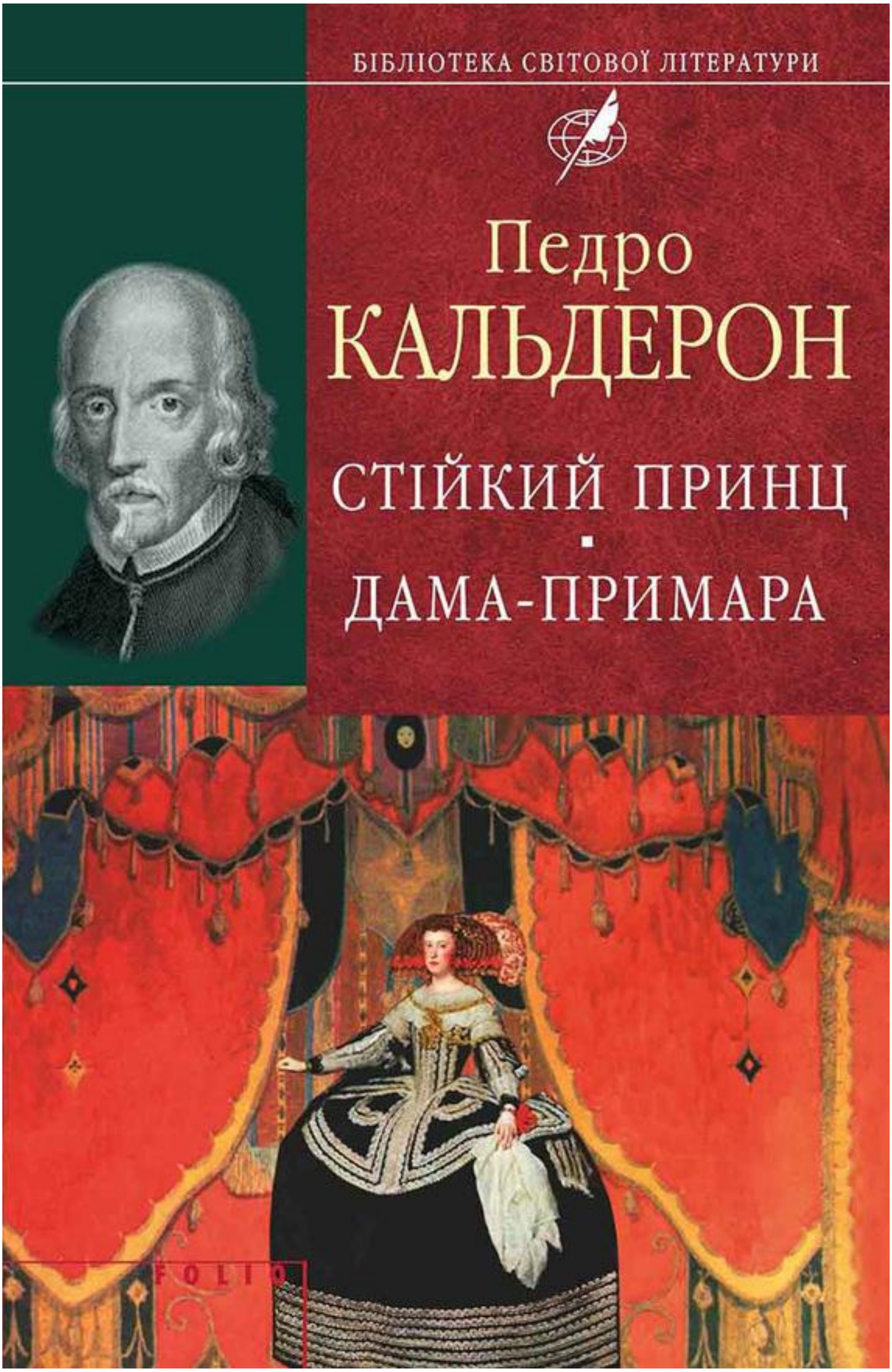
Дон Педро Кальдерон
Стійкий принц. Дама-примара

«Педро КАЛЬДЕРОН де ла Барка «Стійкий принц, Дама-примара». П'єси. Серія «Бібліотека світової літератури». Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України»: Фоліо; Харків; 2013

ISBN 978-966-03-5103-5, 978-966-03-6480-6

Аннотация

Один із найвизначніших драматургів Іспанії XVII століття Педро Кальдерон де ла Барка (1600–1681) прожив довге й цікаве життя, у якому примхливо поєдналися гуманітарна освіта, військова служба, духовний сан, високе положення при королівському дворі й талант драматурга. Він створив понад 120 комедій і драм, які належать до найвищих досягнень світової драматургії.

До видання увійшли ранні твори Кальдерона – історична драма «Стійкий принц» (1628) та комедія «Дама-примара» (1629), які чудово демонструють яскравий талант іспанського драматурга.

Дон Педро Кальдерон де ла Барка
Стійкий принц
Дама-примара

«Великий театр світу»: життя і творчість Педро Кальдерона де ла Барки

Педро Кальдерон де ла Барка-і-Барреда Гонсалес де Енао Руїс де Бласко-і-Ріаньо прожив довге й цікаве життя, у якому примхливо поєдналися гуманітарна освіта, військова служба, духовний сан, високе положення при королівському дворі і талант драматурга. Можна сказати, що йому довелося на власному досвіді пізнати «церкву, військо та палац» – усі три поля діяльності, які в той час відкривалися для дворянських синів.

Йому випало жити у добу, сповнену напружених колізій, пов'язаних з масштабними соціально-політичними й економічними перетвореннями європейського суспільства. Для Іспанії це був особливо складний час, коли велична імперія з претензіями на світове панування поступово втрачала могутність і вплив, перетворюючись на другорядну європейську державу.

Це була парадоксальна епоха, коли глибока економічна криза і напружена духовна атмосфера Контрреформації стали тлом для Золотої доби іспанської культури, яка саме тоді подарувала світові Веласкеса й Ель Греко, Сервантеса, Гонгору, Кеведо, Лопе де Вегу.

Майбутній геній світової сцени народився у Мадриді 17 січня 1600 року. Він був третім сином шляхетного подружжя – Дієго Кальдерона, який обіймав посаду секретаря казначейства, і Марії де Енао.

За рішенням батька, який відзначався суворим і владним характером, один із синів мусив присвятити себе церкві, тому 1608 р., після трьох років навчання у звичайній школі, Педро віддали до Імперської колегії єзуїтів, де він протягом наступних п'яти проходив курс гуманітарних наук, вивчаючи давньогрецьку мову й латину, теологію та граматику. Під час навчання у колегії Кальдерон втратив матір, а через два роки, коли він уже був студентом університету в Алькала де Енарес, помер і батько майбутнього драматурга. Того ж таки 1615 року юнак продовжив навчання в університеті м. Саламанка, яке через чотири роки завершив бакалавром церковного й цивільного права, але, всупереч бажанню покійного дона Дієго, священиком наразі не став.

Натомість молодий Педро Кальдерон вступає до війська. Серед імовірних причин такого рішення біографи називають фінансові проблеми. Батько майбутнього драматурга одружувався двічі, тож заповіт був складений таким чином, що Кальдеронові та його братам довелося судитися з мачухою, а згодом продати посаду батька, аби покрити судові витрати.

Загалом Кальдеронові двічі довелося послужити іспанській короні не пером, а шпагою. Між 1623–1625 рр. він бере участь у воєнних кампаніях на теренах Фландрії та Італії. Ще раз побувати на полі бою драматургові довелося під час повстання в Каталонії 1640 р., вже у статусі кавалера ордену Сант-Яго. Біографи відзначали, що письменник виявив неабияку

стійкість та хоробрість і згадував свою службу лише добром. Військовий досвід згодом знайшов відображення і в його творчості: серед персонажів Кальдерона чимало вояків.

Писати він почав ще підлітком. Першим його твором (який, на жаль, не зберігся) була комедія «Колісниця Небесна», написана, коли авторові не минуло й шістнадцяти років. Між 1620–1622 рр. він двічі брав участь у поетичних змаганнях у Мадриді. Поданий на перший конкурс сонет молодого митця похвалив сам Лопе де Вега (1562–1635). А вже наступного разу юнак здобув найвищу нагороду в турнірі поетів, головним суддею якого був знаменитий драматург.

Збереглися свідчення того, що Лопе де Вега з прихильним інтересом стежив за першими кроками Кальдерона в літературі, але через прикрий випадок стосунки між драматургами зіпсувалися досить швидко.

Інцидент, що стався 1629 р., говорить, між іншим, і про запальний характер молодого Кальдерона. Переслідуючи якогось актора, він разом з братами увірвався на територію монастиря тринітаріїв, у якому перебувала дочка Лопе де Веги, Марсела де Сан-Фелікс (1605–1687), згодом відома як релігійна поетеса і драматург. Таке неподобство поклало край не лише прихильності старшого колеги, але й надовго налаштувало проти Кальдерона голову ордену тринітаріїв Ортенсіо Паравісіно (1580–1633), впливового придворного проповідника, поета і друга Лопе де Веги. Але ми трохи забігли наперед…

1623 р. у Мадриді відбувається прем'єра першої з відомих комедій молодого автора, «Кохання, честь і влада». З цього моменту Кальдерон остаточно вступає на шлях служіння Мельпомені, і досить скоро стає зрозуміло, що іспанська драматургія збагатилася доробком надзвичайно талановитого і плідного письменника. Через два роки він уже пише для нового королівського театру, а у 1632-му, за твердженням сучасників, його знають як автора, чиї драматичні твори користуються широкою популярністю.

Кальдерон вступив на сцену в епоху найвищого розквіту театрального мистецтва в Іспанії. У провінції давали вистави безліч мандрівних труп. У самому лише Мадриді діяли кілька міських театрів, з яких вирізнялися три: де Прінсіпе, де ла Крус і де ла Пачека, а 1634 р. відкрився й новий придворний театр у палаці Буен Ретіро.

Не бракувало ані авторів, ані виконавців. Щодо останніх, на початку XVII ст. склалася своєрідна градація театральних колективів, окреслена Аґустіном де Рохасом Вільяндрадо (1572–1619?) у книзі «Кумедна подорож». Цей автор, істинний син своєї доби, спробував цілу палітру професій, від жебрака і злодія до актора. Тож коли нарешті дійшов до літератури, йому не забракло спостережливості й гумору, аби змалювати усі різновиди труп, які різнилися за складом, репертуаром, фаховим, матеріальним і навіть моральним рівнем виконавців.

Найвищий щабель у цій градації посідали так звані «компаніас» (companïas), трупи з двадцяти шести – тридцяти осіб, до складу яких входили освічені й культурні актори, іноді навіть шляхетного походження. У репертуарі таких колективів зазвичай було до півсотні комедій, вони мали гарні костюми та реквізит і діяли лише у великих містах, переважно у столиці. Саме для таких виконавців і писав Кальдерон.[1]

У 1630 – 1640-ві рр. митець створює речі, які зробили його ім'я безсмертним. Серед них славнозвісні комедії: «З коханням не жартують», «Будинок з двома дверима важко встерегти» і «Дама-примара» – перший великий сценічний успіх драматурга. В цей же час з'являються й не менш відомі драми: «Лікар своєї честі», «Маляр своєї ганьби», «Саламейський алькальд», «Стійкий принц», «Маг-чудодій», яку називають «іспанським Фаустом», і перлина усієї творчості Кальдерона – «Життя – це сон», яка вважається емблемою не лише барокового театру, а й барокового світогляду в цілому.

Серед шанувальників обдарованого письменника був і король Філіп IV, який упродовж цілого свого життя прихильно ставився до Кальдерона і рахувався з його думкою в усьому, що стосувалося театральних справ. 1635 р., через рік після того, як не стало Лопе де Веги, монарх призначив Кальдерона придворним драматургом, чиїм головним обов'язком було писати п'єси для королівського театру й організовувати вистави. Незабаром, у 1636–1637 рр., друком

[1] Див.: Chabâs J. Historia de la literatura española. – La Habana, 1967. – P. 192 – 193

вийшли дві частини збірки його комедій.

Наступне десятиліття видалося непростим як для іспанської сцени загалом, так і для Кальдерона особисто. Померли брати драматурга, Хосе і Дієго, пішла з життя його кохана, залишивши йому маленького сина, який прожив зовсім недовго.

Смерть королеви Ізабелли, а згодом принца Балтазара Карлоса співпала з активізацією давно вже веденої радикальними церковними колами кампанії за повну заборону театру, що, своєю чергою, призвело до закриття всіх театрів країни на довгих п'ять років (1644–1649).

Ставши, нарешті, священиком (1651), драматург через два роки отримав місце капелана церкви Нових Королів у Толедо (саме те, чого так прагнув для нього його батько), а згодом (1663) став почесним капеланом при особі короля.

Новий статус духовної особи був, у принципі, формальним і не заважав йому займатися творчістю. Основну увагу в цей час Кальдерон приділяє так званим «аутос сакраменталес» (autos sacramentales) і творам на міфологічні сюжети.

Ауто є особливим драматургічним жанром, який зародився ще у Середньовіччі і проіснував в Іспанії до XVIII ст., але особливого розквіту набув у театрі Золотої доби. Йому віддали належне всі видатні тогочасні драматурги: і Лопе, і Кальдерон, і Тірсо де Моліна. Саме Кальдеронові належить одне з найточніших у своїй простоті визначень ауто: «віршована проповідь».

Дійсно, ці вистави, пов'язані з поясненням таїнства Євхаристії, тобто Святого Причастя, призначалися для показу на свято Тіла Господнього. Спочатку їх розігрували безпосередньо у храмах, пізніше стали робити вистави у портиках церков, а за часів Кальдерона аутос перетворилися на масштабні видовища з кількох частин, з музикою і хореографією.

Збереглися вказівки драматурга стосовно декорацій кількох його аутос. Ці документи дають уявлення про те, з яким розмахом відбувалися подібні вистави. У них було задіяно чимало акторів і використовувалися досить складні сценічні ефекти. Алегоричний характер цих п'єс зумовлював наявність у них особливих «абстрактних» персонажів на кшталт Благочестя, Смерті, Духа, Дикуна тощо.

Позаяк аутос мали розтлумачувати деякі ключові положення християнської доктрини, їх найпоширенішою сюжетною основою були епізоди зі Святого Письма («Вавилонська вежа», «Колоски Руфі», «Вечеря царя Балтазара»), але дозволялися й інші, більш узагальнені теми («Диво щохвилини»).

Перу Кальдерона належать близько восьми десятків аутос. З проханням написати чергову п'єсу для свята Тіла Господнього до видатного драматурга щороку зверталися настоятелі соборів Мадрида, Толедо, Гранади, Севільї. Ці замовлення на твори духовного характеру гарантували щедру матеріальну винагороду, тож у зрілі роки до гучної слави драматурга додалося й міцне фінансове становище.

Утім, серед духовних осіб у цей період знаходилося чимало радикальних моралістів, які ганили Кальдерона-священика за написання комедій і «невідповідність» деяких аутос, що їх теперішні іспанські дослідники вважають творами більше загально-етичного, ніж суворо релігійного характеру («Великий театр світу»). Справа доходила навіть до розгляду окремих аутос інквізицією.

Треба віддати драматургові належне, він гідно тримав удар. Зберігся лист Кальдерона, адресований Алонсо Пересу де Гусману, головному капеланові церкви Нових Королів у Толедо, Патріарху Індій, відомому своїм негативним ставленням до театру. Цей високий діяч католицької церкви свого часу натякнув, що віршування є несумісним з духовним саном, а трохи згодом… замовив Кальдеронові чергове ауто.

Тон лаконічної відповіді драматурга, написаної з дотриманням усіх формул ввічливості, й сьогодні вражає стриманим гнівом і викликом. Кальдерон-поет захищає право поезії на існування і право митця залишатися митцем, навіть якщо він дав обітницю служити Богу.[2]

До останнього дня свого життя, 25 травня 1681 р., Кальдерон не полишав творити. Іронія

---

[2] Оригінальний текст листа Кальдерона, адресованого А. Пересу де Гусману, див.: http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/sirveobras/003605410 00025062979079/p0000001.htm#i_0_

долі: він встиг дописати комедію, призначену для карнавалу 1680 р., а от аутос, замовлені йому для свята Тіла Господнього наступного року, так і залишилися незавершеними. Їх дописував інший драматург.

Театральний досвід відбився навіть у заповіті іспанського митця, продиктованому за п’ять днів до смерті. Наче режисер, який розуміє важливість спеціальних ефектів, він дав ретельні вказівки щодо організації усіх деталей власного поховання.

Нашим сучасникам це може здатися дивним, але американський літературознавець Х. Вайт слушно зазначає, що в ті часи смерть вважалася кульмінацією життя особистості, а тому «вимагала не лише підготовки, але й якомога більш компетентного виконання. […]».[3]

Його ховали як священика – голову конгрегації Св. Петра і кавалера ордену Сант-Яго в церкві Св. Спасителя в Мадриді. Жалобну церемонію довелося відкласти на кілька днів, аби шанувальники таланту великого драматурга мали змогу з ним попрощатися.

Прахові Кальдерона не судилося спочивати з миром, і навіть могила його не збереглася. У першій третині ХІХ ст. труну з тілом драматурга перевезли до щойно створеного тоді Національного Пантеону видатних діячів. Розповідали, що коли жалобний кортеж рухався вулицями столиці, актори мадридських театрів вшановували генія сцени, кидаючи на катафалк квіти і лаврові вінки. У Пантеоні прах Кальдерона залишався до 1874 р., а згодом його ще кілька разів з різних причин перевозили з однієї церкви до іншої. Остання з них, церква Богородиці Скорбот, згоріла 1936 р. У тому вогні великий майстер сценічних ефектів, дон Педро Кальдерон де ла Барка, остаточно зник за лаштунками матеріального існування, залишивши по собі живий монумент – власні твори. Його незабутніх героїв і сьогодні можна побачити як на театральній сцені, так і на мармуровому пам’ятникові, спорудженому на честь митця 1880 р. на мадридській площі Св. Анни, неподалік Іспанського театру.

***

Драматургічна спадщина Педро Кальдерона вражає обсягом і жанровим розмаїттям. Крім уже згадуваних восьми десятків ау-тос, серед його творів нараховують сто двадцять (за іншими даними – сто десять) комедій. Писав він також різноманітні інтермедії, драматичні прологи, буфонади тощо. Крім того, існують речі, приписувані Кальдерону, а також створені ним у співавторстві з іншими драматургами. Деякі з його п’єс є переробками творів, написаних раніше, зокрема комедій Лопе де Веги, що було нормальною театральною практикою тієї пори.

Точно підрахувати все, що написав Кальдерон, на жаль, неможливо, адже в ті часи автори не могли належним чином контролювати видання й розповсюдження своїх власних творів. Відомо, однак, що 1680 року до Кальдерона звернувся давній шанувальник його творчості, генерал-капітан Валенсії герцог Верагуас, який хотів мати в себе повну колекцію його драм. Письменник надав йому список зі ста одинадцяти великих творів світського характеру і сімдесяти аутос, а принагідно гірко жалівся на видавців і продавців книжок, недбалість яких змушує театралів звертатися до нього по довідки.

Спираючись на жанрово-тематичні ознаки, п’єси іспанського митця розподіляють нині на кілька великих груп. Яскравими взірцями комедій «плаща і шпаги» або ж «комедій плутанини», писаних переважно на початку творчого шляху драматурга, є: «З коханням не жартують» (1627?), «Дама-примара» (1629), «Будинок з двома дверима важко встерегти» (1629), «Сам собі сторож» (1635) та ін. Прикладом філософської драми є вершина творчості Кальдерона «Життя – це сон» (1632–1635?). До так званих «драм честі» належать, зокрема, «Лікар своєї честі» (1633–1635), «За таємну образу – таємна помста» (1635), «Саламейський алькальд» (1642–1644), «Маляр своєї ганьби» (1648?). Історичні та релігійно-агіографічні драми представляють «Стійкий принц» (1628?) і «Маг-чудодій» (1634). Нарешті, «Ехо і Нарцис» (1661) – одна з міфологічних комедій, типових для пізнього періоду його творчості.

Варто пам’ятати, однак, що така класифікація є доволі умовною, адже теми у творах

---

[3] *White H. C.* the metaphysical Poets. a s tudy in religious Experience. – new York: collier Books; london: collier-macmillan ltd., 1966 – P. 116–117.

розробляються не у «хімічно чистому» вигляді. Вони активно взаємодіють, тісно переплітаються між собою, ніби запрошуючи глядача напружити увагу, здивуватися, перейнятися і замислитися над побаченим.

Кальдерон не лише вдосконалив драматургічні досягнення своїх попередників, митців доби Відродження, насамперед Лопе де Веги, але виробив власну творчу манеру, що яскраво відображає характерні риси літератури бароко.

Театр Кальдерона демонструє динамічність, напругу, метафоричність і навіть емблематичність, контрастність, масштабність і прагнення до універсалізму, поєднані з увагою до деталей та зв'язків між ними. Як справжній митець бароко, Кальдерон дає людській природі песимістичну, але й значно більш реалістичну, ніж за часів Відродження, оцінку, цікавиться внутрішнім світом окремої особистості, вивчає складні душевні стани людини.

Вимогами барокової естетики пояснюється і піднесена, ускладнена мова його героїв, яка, проте, цілком відповідає загрозливому й загадковому світові, у якому вони діють. Дивні порівняння, метафори й символи тут не просто стилістичні прикраси, а намагання адекватно відтворити незвичайні ситуації і буремні почуття героїв.

Кальдерона іноді називають ще й дуже ліричним драматургом. З цим важко не погодитися. І хоч дослідники часом нарікають на певну схематичність окреслення характерів і навіть самого кохання у його п'єсах, він уміє зобразити любов не лише похмурими й контрастними кольорами, а й легкими, майже акварельними барвами, знайти переконливі слова для вираження найделікатніших проявів емоцій.

Для театральної мови Кальдерона характерна також усталена система символів, які переходять з однієї п'єси до іншої, не змінюючи значень. Хрестоматійним прикладом щодо цього є падіння з коня, що завжди віщує втрату або, принаймні, суттєву шкоду, завдану честі персонажа, який мав нещастя впасти («Стійкий принц», «Лікар своєї честі», «Життя – це сон»).

Не можна забувати й про іншу важливу рису театру Кальдерона, його надзвичайну увагу до проблем релігії. Йдеться наразі не про формально релігійні речі, як-от аутос чи трагедії на біблійні сюжети («Волосся Авессалома»). Кальдерона постійно цікавить, сказати б, віра як духовна функція людини і цілий комплекс складних морально-етичних проблем, пов'язаних з нею. У цьому сенсі твори іспанського автора перебувають у річищі загальних духовних пошуків своєї доби, часу, коли людина гостро усвідомлювала розлад з Богом і відчайдушно намагалася відновити втрачену гармонію.

Разом з тим, для Кальдерона, істинного митця бароко, серйозне ставлення до релігії не виключало можливості й пожартувати на ці теми. Подібні нюанси зустрічаються як у комедіях («Дама-примара»), так і в серйозних речах, де зринають у зовсім, здавалося б, непридатні для гумору моменти. Найризикованішою була, очевидно, пародія на уривок з казання впливового тогочасного проповідника О. Паравісіно у «Стійкому принці» (своєрідна мистецька помста драматурга). Іншим прикладом може служити сцена з «Поклоніння Хресту», де недолугий селянин Хіль, розмірковуючи, як краще рятуватися від розбійника, вирішує обвішати всього себе хрестами. Показовий у цьому сенсі й діалог з найскладнішого твору Кальдерона «Життя – це сон». Звернені до царедворця Клотальдо слова Росаури про пиху й покору підтримує репліка Кларіна, який каже, що Пиха й Покора вже грали-пере-грали у тисячі аутос. Зауваження блазня – дотеп, який нагадує глядачеві про спеціалізацію Кальдерона в жанрі «віршованих проповідей».

Здатність до самоіронії – ще одна, надзвичайно симпатична, особливість Кальдерона-драматурга. Він готовий посміятися з себе, зокрема з приводу певної одноманітності сюжетних рішень та ускладненої мови власних творів. Приміром, у комедії «З коханням не жартують» один із персонажів каже іншому, що ситуація нагадує сцену з Кальдерона, де завжди є захований коханець або дама під серпанком. В іншій комедії, «Дама серця передусім» (1662), служниця закликає усіх розійтися, бо так, мовляв, «буває в кожній п'єсі». Елемент авторської самоіронії можна угледіти навіть у чи не найпохмурішій з усіх драм Кальдерона, «Лікарі своєї честі», де головна героїня, слухаючи кучерявий монолог власного чоловіка про складні перипетії почуття, зауважує, що той «занадто інакомовний».

Загалом можна сказати, що театр іспанського митця якнайточніше провадить у життя настанови «повчати, зворушувати, розважати», які теоретики бароко ставили перед тогочасним

мистецтвом.

П'єси Кальдерона позначені композиційною чіткістю і продуманістю всіх деталей. Дія творів обертається довкола одного чи двох персонажів, а драматична напруга зростає поступово, не дозволяючи глядачеві ані на мить відірватися від розвитку карколомної інтриги, рушієм якої у більшості п'єс виступає його величність випадок.

Кальдерон виводить на театральний кін досить розмаїту компанію дійових осіб, від селян до королів і святих, але й тут є свої особливості. Героями комедій, приміром, стають лише особи шляхетного походження, тож ситуації, окреслені у творах, в основі своїй досить тісно пов'язані з дворянським побутом того часу.

Комедії Кальдерона, сказати б, камерніші, ніж у його попередників. Дія відбувається переважно в інтер'єрах і майже не перебирається на вулицю. Цей хід не випадковий, бо інтрига твору іноді пов'язується з певним «секретом», про який знають одні персонажі й не здогадуються інші. Це можуть бути і додаткові двері або якийсь перехід у будинку, незвично розташовані меблі тощо.

Так, звичайнісінька шафа для посуду, використана не за своїм прямим призначенням, завдяки неймовірному збігові обставин фактично тримає на собі всю інтригу в ранній комедії «Дама-примара», яка, на загал, ще досить тісно пов'язана з традиціями ренесансного театру.

В першому ж акті глядач дізнається, що в дім, де мешкають двоє братів і їхня сестра, молода й приваблива вдовиця, що приїхала до міста владнати деякі справи покійного чоловіка, несподівано потрапляє гість, друг одного з господарів.

Єдине місце, де можна розмістити прибульця, – кімната, суміжна з покоями, які займає молода пані. Брати, дбаючи про якнайсуворіше дотримання вимог пристойності, прагнуть приховати від гостя присутність сестри в домі і заставляють шафою двері, що ведуть на її половину.

Проте засіб, покликаний не допустити знайомства кабальєро з дамою, в буквальному сенсі відкриває шлях до того, аби їх познайомити. Розкривши секрет шафи, яка дозволяє легко проникати у кімнату гостя, дама, якій давно набридла жалоба і надто суворий нагляд деспотичних братів, розпочинає ризиковану гру, що викликає низку непорозумінь, захоплює й бентежить кабальєро та його слугу, а зрештою призводить до зустрічі героїв, розкриття таємниці і, як водиться, весілля у фіналі.

Цей позірно простий сценічний хід допомагає створити атмосферу загадковості, таємниці, втручання потойбічних сил і заразом розвінчати її, адже глядачеві одразу ясно, яким чином відбуваються речі, незрозумілі гостю, впертому реалісту дону Мануелю, та його забобонному слузі Косме.

Але справа тут не лише у комічних ефектах, які виникають на підставі незвичайної взаємодії людей і речей. Драматург майстерно створює у глядачів враження двоїстості, мінливості того, що здавалося усталеним і конкретним, демонструє, як легко людина стає жертвою обставин чи впадає в оману. А все це, своєю чергою, резонує із загальною переконаністю бароко в ілюзорності буття як такого.

Значно далі від традицій ренесансного театру відходять так звані «драми честі» – група п'єс Кальдерона, об'єднаних центральною проблемою, яку вони розробляють. До них традиційно зараховують твори, в основі яких лежить сюжет подружньої зради і помсти за неї. Однак такий підхід є дещо звуженим, адже проблеми честі стоять у центрі колізій деяких історичних та релігійно-філософських драм іспанського автора.

Поняття честі у Західній Європі тих часів, а надто – в Іспанії, мало надзвичайно велику вагу. За нормами, встановленими задовго до XVII ст. (витоки, очевидно, у біблійному: «ліпше добре ім'я за багатство велике» (Приповісті Соломонові 22:1)), честь вважалася родовою рисою людини шляхетного походження. Дворянинові належало ревно оберігати власну честь від щонайменшої, навіть уявної, образи, жорстоко мститися кожному, хто зазіхав на неї. Ображений вважався «соціально мертвим», допоки не матиме нагоди помститися і відновити власне добре ім'я, а з ним – становище у суспільстві.

Тема честі й помсти ще до Кальдерона широко розроблялася у спеціальних трактатах та книгах на близьку тематику (приміром, у «Мистецтві володіти зброєю» Х. де Карранса, 1571), а також у художній літературі Іспанії Золотої доби. Однак саме Кальдеро-нові вдалося майже з

формульною чіткістю відобразити практично всі нюанси поняття честі, які побутували в той час в іспанському суспільстві.

Драматург запропонував власний кут зору на цю проблематику. На відміну від своїх попередників і сучасників, які вважали честь спадкоємним атрибутом лише шляхетського стану або ж бачили у ній еквівалент людської гідності, чесноту, яку людина здобуває завдяки своїм вчинкам (Л. Вівес, Лопе де Вега та ін.), Кальдерон розглядав честь як особливий дар Бога людині, який дається кожному разом із життям. Відтак, носіями ідеалів честі у п'єсах Кальдерона можуть бути і член королівського дому («Стійкий принц»), і простий селянин («Саламейський алькальд»).

Варто підкреслити також, що драматург не робить честь винятково чоловічим привілеєм. У його творах цим питанням переймаються і представниці прекрасної статі («Лікар своєї честі», «Життя – це сон»). Кальдерон всіляко підкреслює значення честі і доброго імені для жінки, але відзначає також її більшу вразливість, а часом і повну безпорадність у важких обставинах, пов'язаних з безчестям, адже, на відміну від чоловіка, вона не може самостійно помститися. В таку ситуацію потрапляє, зокрема, Росаура, героїня драми «Життя – це сон». А донья Леонор, героїня «Лікаря своєї честі», з гіркотою зауважує, що жіноча краса є запорукою нещастя.

Проблеми честі допомагають Кальдерону створювати розмаїті драматичні колізії, що дозволяють показати як найкращі, так і найгірші взірці поведінки, своєрідно ілюструючи переконаність бароко у двоїстості людської натури.

Якщо у «Лікарі своєї честі» драматург змальовує хворобливо загострене, доведене майже до абсурду розуміння честі, яке стає причиною кривавої помсти за нескоєний злочин, то в «Саламейському алькальді» показане зіткнення різних уявлень про честь, конфлікт селянина і дворянина, в якому, всупереч усталеним схемам, перший виявляє справжню шляхетність, а другий – ницість і безчестя.

Абсолютний ідеал честі демонструє, натомість, створена значно раніше п'єса «Стійкий принц», сюжет якої Кальдерон міг знайти у хроніці Ж. Ф. Алвареша, секретаря принца Фердинанда Португальського. Можна припустити навіть, що цей сюжет мав для драматурга певне особисте значення. Історія, пов'язана з мавританськими війнами, навряд чи могла залишити байдужою людину, один з предків якої, за переказами, користувався милостями короля Фердинанда III, уславленого своїми перемогами під час Реконкісти (і канонізованого саме за життя Кальдерона, 1671 р.). До того ж, девіз на родовому гербі ідальго Педро Кальдерона відважно твердив: «Por la fé moriré» (Загину за віру), відповідаючи суті його п'єси про непохитного і шляхетного воїна.

«Стійкий принц» належить до тих творів іспанського митця, котрі важко віднести до певної категорії. Беручи за основу той факт, що сюжет побудовано на епізоді з португальської історії, а серед персонажів є особи цілком реальні, то «Стійкого принца» слід зарахувати до історичних драм. Якщо ж виходити з того, що дон Фернандо де Авіс-і-Ланкастер (Фердинанд Португальський) прийняв мученицьку смерть за віру, залишившись у народній пам'яті «Святим інфантом», – а в офіційних католицьких святцях скромніше, «блаженним», – тоді драму треба віднести до релігійних і навіть агіографічних, як інсценізоване житіє.

Як уже було сказано, сюжет драми співвідноситься зі справжніми подіями XV ст., а саме з невдалою спробою заволодіти Танжером, яку португальці здійснили 1437 р. Натхненником цієї військової операції був принц королівського дому дон Енріке, або ж Генріх Мореплавець, який увійшов в історію Великих географічних відкриттів як засновник і патрон морехідної школи у м. Сагреш, де навчався сам Христофор Колумб.

В експедицію вирушив і брат Генріха Мореплавця, принц дон Фернандо, якому після поразки португальців довелося стати заручником, за звільнення котрого маври зажадали повернути їм місто Сеуту, важливий стратегічний пункт на африканському узбережжі.

Разом з інфантом 17 жовтня 1437 р. у полоні залишилися й четверо ідальго та кілька слуг, які добровільно зголосилися розділити долю принца. 5 червня 1443 р. дон Фернандо помер, провівши шість років у неволі. Саме так, як показано у п'єсі, принцові довелося терпіти наругу й виконувати найтяжчу, найбруднішу роботу. Його навіть не поховали належним чином. Лише 1473 р. тіло Стійкого принца було повернено на батьківщину в обмін на знатного мавританського в'язня. Цікаво, що цей момент «викупу за мерця» також знайшов відображення

у п’єсі Кальдерона, щоправда, у дещо зміненому вигляді, як елемент іншої сюжетної лінії.

У своєму творі драматург загалом тримається історичної правди, але по-своєму розставляє деякі важливі акценти. Відомо, наприклад, що з полону принц написав листа до короля Португалії Едуарда, з порадою не віддавати Сеуту, бо володіння містом важило більше, ніж його життя.

Важко судити, чим насправді керувався в цій ситуації історичний дон Фернандо: палким релігійним почуттям чи практичним розрахунком державного діяча і воїна, який розумів стратегічне значення Сеути? Для Кальдерона ж сумнівів не існує: його дон Фернандо – лицар віри, для якого головний резон не віддавати Сеуту полягає в тому, що це – християнське місто.

Але владар християнський
Самохіть не здасть ніколи
Маврам місто, за яке він
Заплатив своєю кров’ю:
Це ж бо він з’явився першим
Над фортечною стіною
І знамено португальське
Власною здійняв рукою.
Є й поважніші причини.
Місто це, що вірить в Бога,
Де молитви християнські
Линуть кожен день з амвонів, –
Як це місто на поталу
Ворогу віддати можна?
Це хіба по-християнськи? –

(Переклад С. Борщевського)

гнівно запитує він у брата, який привіз згоду португальського короля на повернення Сеути. Дон Фернандо добровільно йде на жертву, обирає муки рабства, аби не допустити наруги над своєю вірою й державою.

«Святого інфанта» зазвичай сприймають як борця за ідею, людину, яка гине, не зраджуючи принципів. Така оцінка по-своєму справедлива, але, як видається, в цьому творі Кальдерон розвиває тезу, висловлену одним з персонажів «Кохання, честі і влади»: «hay honor contra el poder» (проти сили є честь). Гра слів, очевидна у цій фразі з першої комедії іспанського автора, відлунює й у «Стійкому принці». Дон Фернандо-заручник здається безборонним проти ворожої сили і влади (poder), уособлених в образі короля Феса. Він має єдину зброю – честь (honor). І перемагає.

Образ Стійкого принца можна трактувати і як емблему ролі й місця особистості в історії. Здавалося б, від нього залежить так мало, збіг обставин – і принц крові перетворюється на полоненого, раба. Але навіть у такому жалюгідному становищі він не зречеться своєї віри, не занапастить друга, не зламає життя коханій… Його покора – покора аскетахристиянина або філософа-стоїка, який зневажає плоть і дбає про дух, що постає проти наруги над честю. Врятувавши *лише честь,* дон Фернандо рятує все: престиж своєї релігії і держави, тисячі людських життів, власну безсмертну душу.

Отже, наріжним каменем твору є саме честь. Вона є тим стрижнем, який непохитно тримає на собі і патріотизм головного героя, і його полум’яну віру, і стійкість у випробуваннях, і шляхетні уявлення про милосердя, дружбу та служіння дамі. Дон Фернандо – людина честі не на словах, а на ділі. «Хто я? Лицар, тільки й того», – скромно атестує він себе, але у розумінні автора саме на таких лицарях і тримається світ.

Підкреслюючи у «Стійкому принці» передовсім питання честі, Кальдерон торкнувся й взаємозв'язку понять честі, свободи й необхідності, які згодом отримали значно глибше осмислення у найвідомішому з його шедеврів, філософській драмі «Життя – це сон», головним героєм якої також є принц, що зазнав ув'язнення.

Якщо стрижневу ідею закарбовано в афористичній назві цього твору, то визначити його магістральну тему не так легко, адже тут Кальдерон щільно переплітає чи не всі основні теми своєї драматургії, торкаючись згаданих вище питань свободи і честі, а також влади, кохання й віри.

«Життя – це сон» називають і драмою виховання ідеального володаря. Автор проводить головного героя, принца Сехізмундо, через низку випробувань, демонструючи поступову кристалізацію позитивного начала в ньому, яке драматург пов'язує зі здатністю гамувати свої пристрасті й тваринні інстинкти, діяти помірковано й шляхетно.

Висвітлюючи у драмі різні аспекти свободи, Кальдерон розглядає й протиставлення вироку долі і свободи волі, наголошуючи, що людина може й повинна діяти, а не пасивно виконувати приписи.

Діяти добре, чинити добро (obrar bien) – найважливіше, незалежно від того, що відбувається довкола, реальність це чи просто сон. Цей висновок, до якого приходить принц Сехізмундо, окреслює єдиний вихід з «лабіринту світу», який бачив не тільки Кальдерон, а й чимало інших видатних митців його доби.

На завершення треба сказати кілька слів про історію українських перекладів драматургії Педро Кальдерона та їхнє сценічне буття.

На превеликий жаль, сказати можна дійсно небагато. Український читач може розраховувати лише на чотири п'єси й кілька сонетів, епіграм та розрізнених уривків.[4]

Про причини такої ситуації здогадатися неважко. Очевидно, мали значення як філологічні, так і соціально-історичні моменти. З одного боку, вишукана мова, складна метафорика, філософська глибина, величезна кількість найрізноманітніших алюзій вимагали від потенційного перекладача Кальдерона ґрунтовної філологічної і культурологічної підготовки, найвищого рівня майстерності, яким володіє далеко не кожен. З іншого – релігійний пафос іспанського драматурга, проблематика та настрої його творів аж ніяк не відповідали радянським ідеологічним стандартам. Вірогідно, свою роль відіграли й складні стосунки з Іспанією в радянський період.

Не дивно, відтак, що перекладати твори генія іспанського бароко в Україні наважилося всього шестеро фахівців.

Найбільше пощастило в цьому сенсі сонетам Кальдерона, які отримали максимум перекладацької уваги. Цікаво відзначити, що, попри мізерну кількість українських версій творів іспанського митця взагалі, сонет-притча про троянду з драми «Стійкий принц» існує нині у трьох варіантах перекладу: «Які веселі й пишні на зорі…» О. Мокровольського, «Ті, що були веселістю й красою…» Д. Павличка і «Ці квіти, що в саду буяли зрання…» С. Борщевського, кожен з яких в оригінальний спосіб доносить до читача сумну переконаність митця бароко у фатальній швидкоплинності буття.

Першу спробу познайомити українську аудиторію з

---

4 Існує також незавершена опера «Життя – це сон» українського композитора, музичного педагога і фольклориста П. І. Сениці (1879–1960) на основі однойменної драми Кальдерона.

драматичними творами Кальдерона зробив ще І. Франко. Він високо цінував творчий доробок іспанського митця, характеризуючи його у критичних статтях 1890-х рр. як постать одного рівня з Шекспіром і Данте. Франка особливо зацікавив «Саламейський алькальд» як п'єса виразного соціального спрямування. На думку письменника, в цьому творі (з яким він ознайомився у німецькому перекладі) було подано «чудесний тип селянина».

Для театру «Руська бесіда» Франко створив, власне, не переклад, а дещо скорочену прозову версію твору, або, якщо скористатися сучасним виразом, адаптував драму честі Кальдерона для української сцени того періоду.[5] Письменник упорався з цією роботою досить швидко. Щоправда, з листа до театру, датованого груднем 1893 р., видно, що він планував опрацювати також деякі твори Лопе де Веги та Шекспіра, але підготував лише п'єсу Кальдерона.

Прем'єра «Війта заламейського» (саме таку назву отримала драма в інтерпретації Франка) відбулася 30 листопада 1895 р. у Львові і пройшла з успіхом, а згодом виставу тепло приймали в інших містах Західної України. Ця п'єса протрималася в репертуарі театру довше від інших. Позитивна рецензія у пресі підкреслювала прихильну увагу глядачів та надзвичайно сучасне, близьке аудиторії звучання іспанської драми.

Переробку І. Франка від наступних спроб перекласти твори Кальдерона українською відділяє майже сто років. На жаль, М. Лукаш обмежився лише фрагментами із «Саламейського алькальда» і монологом Сехізмундо з першої дії драми «Життя – це сон». Його переклад знаменитої промови ув'язненого принца приваблює плинністю і намаганням якнайближче відтворити ритмічний малюнок оригіналу.

Повний український переклад цього філософського шедевра Кальдерона з'явився значно пізніше. До чотирьохсотлітнього ювілею великого драматурга (2000) «Життя – це сон» переклав М. Литвинець. Його версія не вільна від дискусійних моментів. Не зрозуміло, наприклад, чому перекладач вирішив відтворити назву країни, де відбувається дія, шляхом транслітерації, а не звичайного перекладу («Полонія» замість традиційної «Польщі»)? Ясно, що Польща у творі Кальдерона – поетична умовність, синонім «тридесятого королівства», але все ж таки назва реальної країни, що фігурує у не надто реальному антуражі, посилює відчуття, закарбоване у назві п'єси. Кальдерон, великий майстер сценічних ефектів, блискуче розрахував усі нюанси, тож не зрозуміло, чим керувався перекладач, вирішивши знехтувати одним з найпомітніших. А втім, які б питання не викликала ця версія у прискіпливого читача, вона, безперечно, вартісна, саме як перша спроба відтворити цілий текст драми.[6]

Найбільше для ознайомлення української аудиторії з творчою спадщиною Кальдерона зробив наразі С. Борщевський, який, крім сонетів та епіграм, переклав дві п'єси іспанського автора,

---

[5] Повний текст: Франко І. Я. Війт заламейський // Франко І. Я. Зібрання творів у 50 т. – Т. 24: Драматичні твори. – К., 1979. – С. 123–186.

[6] Переклад М. Литвинця див. у журналі «Тема». – 2000. – № 1. З нагоди ювілею Кальдерона у Києві відбулася наукова конференція, в ході якої обговорювалися питання, пов'язані з творчістю видатного драматурга. Матеріали конференції див. у журналі «Вікно в світ». – 2000. – № 3. В цьому ж числі містяться й деякі зі згадуваних вище перекладів поезій Кальдерона.

представлені в цьому виданні: комедію «Дама-примара» і драму «Стійкий принц». Уславлені твори іспанського митця у перекладах С. Борщевського звучать напрочуд легко й органічно, однак їхня сценічна доля, на жаль, складалася не без проблем.

Більше пощастило комедії «Дама-примара». 1995 року її поставили у київському театрі «Колесо», де вона одразу ж завоювала прихильність аудиторії і трималася на сцені понад десять років. Згодом її з успіхом грали й у Черкасах.

А от «Стійкий принц» забарився на зустріч з українським глядачем. Цією п'єсою, перекладеною на замовлення київського Молодіжного (нині – Молодого) театру 1981 року, планувалося вшанувати пам'ять великого драматурга, адже саме виповнювалося три століття із дня смерті Кальдерона.

Для нещодавно сформованого мистецького колективу це був надзвичайно амбітний проект. Молоді митці, натхнені новаторськими методами польського режисера Є. Гротовського, прагнули дати нове прочитання класики, вивести український театр на нові обрії. Але… попри вдало знайдену концепцію та успішну підготовку вистави, попри цікавий акторський ансамбль (головну роль мав виконувати Г. Гладій), попри високі оцінки режисера І. Молостової, письменника Ю. Щербака, театрознавця В. Фіалка і літературознавця В. Харитонова, висловлені на засіданні художньої ради театру, прем'єра так і не відбулася. Її просто зняли з репертуару без пояснення причин.[7] На думку безпосереднього учасника подій С. Борщевського, до цього могла спричинитися ідеологічна «неправильність» п'єси Кальдерона, точніше, релігійний пафос, який перекладач рішуче відмовився «викреслювати», наголошуючи на цільності і недоторканності оригінального тексту твору. Відтак, знайомства з цією перлиною світової драматургії українському читачеві і глядачеві довелося чекати понад тридцять років.

Хотілося б вірити, що «Стійкий принц», який нарешті повернувся до нас на сторінках цього видання разом з уже відомою нам комедією «Дама-примара», зацікавить не лише фахівців, які займаються проблемами культури і літератури доби бароко, і стане у пригоді не лише студентам-філологам, які вивчатимуть твори Кальдерона в курсі історії світової літератури. Можливо, знайдуться навіть нові перекладачі, які захочуть відкрити для вітчизняної публіки п'єси Кальдерона, досі не відтворені українською мовою.

Нарешті, просто не може бути, щоб такий потужний матеріал не зацікавив українських режисерів! Адже драматургія іспанського митця – це дійсно «великий театр світу», театр буремних пристрастей, глибокої і щирої віри, трепетного кохання, неоднозначних характерів, несподіваних спостережень, грандіозних метафор, яскравого гумору, глибоких думок і вічних проблем, які за чотириста років не втратили своєї гостроти.

Тетяна Рязанцева

Стійкий принц
Трагедія на 3 дії[8]

[7] Детальніше див.: Стрілець В. Театральна легенда // Кінотеатр. – 1995. – № 0 (пробний випуск). – С. 36–43.

[8] Перекладено за виданням: Don Pedro Calderon de la Barca. El Príncipe constante. Cambridge: At the University Press, 1957

ДІЙОВІ ОСОБИ

Король Феса.
Фенікс, його донька.
Мулей, воєначальник маврів.
Тарудант, король Марокко.
Селім, прислужник.
Естрелья, Роза, Зара – служниці Фенікс.
Фернандо, португальський принц.
Енріке, португальський принц, брат Фернандо.
Альфонсо, король Португалії.
Дон Хуан Коутіньйо, старий воїн.
Бріто, блазень.
Раби.

Дія відбувається у місті Фесі і в околицях Танжера.

Дія Перша

З'являються два раби і Зара.
Зара

Заспівайте-но, раби,
Хай почує юна пані
В королівській почивальні
Пісню розпачу й журби.
Нашу Фенікс розважає
Ваш сумний і ніжний спів.

1-й раб

Та хіба ж пісні рабів
І кайданів дзвін, що крає
Серце, сповнене розпуки,
Розважати можуть?

Зара

Вас
Слухає вона весь час.
Тож співайте.

2-й раб

Наші муки,
Заро, примхи злої долі
Ти примножуєш. Повір,
Здатний тільки дикий звір
Розважатися в неволі.

Зара

Ви ж співали, і не раз.

2-й раб

Ми співаємо заради
Не розваги, а розради.

Зара

Тож виконуйте наказ.

Раби *(співають)*

Все часові підвладне,
Усе змагає він,
Все змінює довкола
Років безжальний плин.

З'являється Роза.
Роза

Годі співів! Геть ідіть!
Вам тут бути не годиться:
Наша Фенікс яснолиця
З'явиться сюди за мить,
Неповторна і чарівна,
Наче вранішня зоря.

Раби йдуть, і в супроводі служниць з'являється Фенікс.
Естрелья

Ти вже тут, красо моя!

Зара

Не світанок, ти єдина
Пахощі даруєш саду,
І тебе вітає він;
Білим робиш ти жасмин,
Пурпуровою – троянду.

Фенікс

Люстро дай мені.

Естрелья

Дарма,
Люба Фенікс, відшукати
Сподіваєшся ти вади
Там, де зроду їх нема.

(Подає люстро.)
Фенікс

Від краси яке пуття

Там, де щастя обминає
І ніщо не звеселяє
Молоде моє життя?

Селім

Що з тобою?

Фенікс

Щойно б тільки
Відгадати я могла,
В чім причина цього зла,
Я знайшла б од нього ліки.
Саме в тому вся печаль:
Я не знаю, що зі мною –
Нині тугою страшною
Обернувсь вчорашній жаль.
Я у почуттях своїх
Розібратися не в змозі:
Серце нидіє в тривозі.

Зара

Раз од прикростей таких
Не зціляє душу сад,
Що дарує юній днині
Пряні пахощі жасминні,
Пурпур звабливих троянд,
Вийди в море: човен твій,
Наче сонця колісниця,
В синіх хвилях заіскриться.

Роза

І промовить сад сумний:
Зайнялось на світ лишень,
І одразу сонце ясне
У безодні моря гасне –
О, який короткий день!

Фенікс

Не розвіє сум і горе
Цей затятий лютий спір,
Що його з прадавніх пір
Суходіл ведуть і море,
Не шкодуючи зусиль
В суперечці повсякчасній:
Хвилі, мов квітник прекрасний,
Квіти, наче море хвиль.
Чує заздрий сад в журбі,
Як морський прибій гуркоче,
І наслідувати хоче

Вічний рух його й собі,
І дарує аромат
Вітру, що квітки гойдає,
І на море враз безкрає
Обернутись прагне сад.
Ну, а море, далебі,
Дивиться на сад, невтішне,
І таке ж барвисте й пишне
Хоче бути і собі.
Так зійшлися між собою
Дві стихії – синь морська
Й буйна зелень квітника –
Для запеклого двобою.
Звиклі до постійних звад,
Водночас подібні й різні:
Сад – то море квітів грізне,
Море – хвиль піністий сад.
Та не зможуть помогти,
Не розрадять щире горе
Небо, суходіл і море.

Зара

Глибоко страждаєш ти!

З'являється король із портретом.
Король

Сподіваюсь, образ цей
Розжене дівочий смуток,
В ньому знайдеш порятунок,
Радість для своїх очей.
Хай же приводом для втіх
Стане цей портрет інфанта[9]
Марокканців – Таруданта:
Кидає до ніг твоїх
Він корону. Руку й серце
Пропонує. Я за мить
Зрозумів: посол мовчить,
Бо про шлюб в посланні йдеться.
Я цю звістку радий чути
Ще й тому, що він своїх
Десять тисяч верхових
Дасть нам для взяття Сеути.[10]
Не соромся, люба доню,
Судженому віддаси
Посаг юної краси,

---

[9] *Інфант* – титул принців королівського дому в Іспанії та Португалії. Портрет інфанта – художня вигадка Кальдерона (мусульманська релігія забороняє зображати людину).

[10] *Сеута* – північноафриканське місто, розташоване на березі Гібралтарської протоки. Завойоване португальцями 1415 р.

Зятю я – віддам корону.

Фенікс

О Аллах!

Король

Нехай дівоче
Серце переборе страх!

Фенікс

Вирок мій – в твоїх словах!

Король

Що ти кажеш, доню?

Фенікс

Отче,
Батька й короля в тобі
Звикла завжди шанувати,
Що я можу ще сказати?

(Убік.)

О Мулею! Я в журбі!
Я мовчу, бо ледь жива,
Бо коритись батьку мушу,
Бо так само крають душу
І мовчання, і слова.

Король

Тож візьми портрет цей.

Фенікс

Зле
Я вчинила, взявши в руки
Те, що серце до розпуки
Довело.

Чути гарматний постріл.

Зара

Салют свій шле
Вам Мулей. Його гармати
Чую я.

Король

Чудовий збіг!

Входить Мулей з генеральським жезлом.
Мулей

Падаю до ваших ніг!

Король

Радий я тебе вітати.

Мулей

Хто високості сягає
Неземної, наче я,
І його ясна Зоря,
Донька Сонця там вітає,
Щастя той спізнав сповна.
Дай мені на щастя руку,
Фенікс, наче запоруку
Приязні, якій ціна
Вірність і моє кохання:
Тільки б знати – любиш ти,
І готовий я знести
Будь-які поневіряння.

(Убік.)

Тільки що це?

Фенікс

З чужини
Вісті добрі є?

Мулей

Погані,

(Убік.)

Як усе, що бачу, пані,
Не привиділось мені.

Король

Як похід, кажи скоріше!

Мулей

Звістка смуток принесе,
Адже, зрештою, усе
Нині міниться на гірше.

Король

Все, як є, розповідай,
Непідкупне слово правди
Я умію цінувати.
Сядьте всі. І ти сідай,
Фенікс.

Фенікс

Слухаю.

Король

Готово.
Двір новин од тебе жде.

Мулей

І мовчати, як на те,
Важко і зронити слово.
Із твоїм наказом згідно,
Вийшов я на двох галерах
У відкрите море: мусив
Берберійське узбережжя[11]
Я оглянути – в тім краї
Місто є одне славетне,
Що Елісою, королю,
Звалося в часи далекі.
В Геркулесову протоку[12]
Вхід воно боронить. Сейда –
Ось юдейська назва міста,
Що Сеутою зветься
По-арабському: це слово
Означає «гожість» – честю
Присягнусь: воно прекрасне –
Місто, вирване у тебе
Із корони, бо накликав
Ти немилість Магомета.[13]
Ображають нашу гордість
Й славу воїнську знамена
Португальські, що тріпочуть
На його високих вежах.
Наче камінь спотикання
Місто це; немов тенета,
Поступ наш воно скувало,

---

[11] *Берберійське узбережжя* – узбережжя Африки.

[12] *Геркулесова протока* – Гібралтар.

[13] *Магомет* (Мухаммад, Мухаммед, бл. 570–632) – у мусульманській традиції засновник ісламу.

Потьмарило добре ймення
І, Кавказом неприступним[14]
Ставши на шляху твоєму,
Ніл звитяг твоїх спинило,
Що в іспанські ринув землі.
Отже, мав я обдивитись
Всі укріплення ретельно,
Щоб докладно доповісти,
Як зненацька і безпечно
Підійти до стін Сеути
Та й удар завдати врешті
Ворогові. Перемогу
Хай тобі дарує небо
В справі цій, хоча відкласти
Нам її, королю, треба.
Є обставина, що робить
Нині план твій нездійсненним,
Бо тепер на нас чатує
Зовсім інша небезпека:
Військо, що його збирав ти
Для взяття Сеути ревно,
Раджу я тобі негайно
Повернути в бік Танжера,[15]
Щоб його та ж сама доля
Не спіткала, те ж безчестя.
В цьому я переконався
Якось вранці: в чистім небі
Сонце заспане з’явилось,
Розігнавши хмари темні,
Золотом свого волосся
Огорнуло цілу землю,
Всі троянди та жасмини,
І ясній зорі небесній
Обережно осушило
Сльози сніжні та вогненні,
Обернувши їх на перла.
Я забачив силуети
Кораблів якихось в морі,
Та не міг сказати певне,
Хоч би як вдивлявся пильно,
Що це – кораблі чи скелі.
Так художник на картині
Іноді майстерним пензлем
Незбагненне щось малює,
Схоже на міраж в пустелі –
Чи то пасмо гір далеких,
Чи міста якісь славетні, –

14 *Кавказ неприступний* – символічне означення нездоланної перешкоди.

15 *Танжер* – місто на півночі Марокко, на березі Гібралтарської протоки, головна мета португальської експансії у Північній Африці. Португальці кілька разів намагалися взяти Танжер, але їм не вдавалося втримати його. Остаточну перемогу вони здобули лише 1471 р. Місто залишалося володінням Португалії до 1662 р.

Завжди відстань заважає,
Все зображує непевним:
Там, у синьому безмежжі
Світла й тіні гра химерна
Хвилі з хмарами змішала,
Глиб морську й високість неба.
Ми очам не йняли віри,
Намагаючись даремно
Розрізнити хоч би обрис
Невиразних тих предметів.
Нам спочатку всім здалося,
Що вони сягають неба,
Ми подумали, це хмари,
Що над морем – ген, далеко –
Нависають, щоб зненацька
Зливою пролитись щедро.
Це скидалося на правду,
Бо немов хотіли всеньке
Море випити до краплі
Їхні тіні незліченні.
Згодом тварями морськими
Нам здалися ті химери,
Що, мов почет за Нептуном,[16]
Виринули на поверхню:
Плавниками, що об хвилі
Б'ються, нам ввижалось спершу
Те, що потім обернулось
На вітрила корабельні.
Поступово наближався
Вавилон[17] той, і нарешті
Ми збагнули: не висячі
Це сади,[18] а щогли й реї.
І тепер на власні очі
Кожен бачив: безперечно,
То не чудиська, не хмари,
То – армада чужоземна.[19]
Ми дивились, як об судна
Хвилі билися шалено,
Здиблені, мов срібні гори,

---

[16] *Нептун* (*грецьк* . Посейдон) – у давньоримській міфології бог – володар морів, часто зображався у супроводі почту з морських божеств і мешканців глибин.

[17] *Вавилон* – місто, де, за біблійними переказами, люди намагалися побудувати велетенську вежу, аби досягти неба. Розгніваний Бог змішав людські мови і позбавив будівничих можливості порозумітися, завадивши тим реалізації їхнього зухвалого наміру. Серед творів Кальдерона є також ауто «Вавилонська вежа» (La T orre de Babilonia, 1672), де розроблено цей біблійний сюжет. У переносному значенні Вавилон – символ могутнього, але розбещеного міста, «столиці гріха». У п'єсі «Стійкий принц» це слово вжито в значенні: «безліч», «скупчення».

[18] *Висячі сади* , або сади Семіраміди, цариці Вавилонської, – одне із семи чудес Стародавнього світу. Семіраміда є персонажем п'єси Кальдерона «Дочка повітря» (La Hija del A ire, 1653).

[19] *Армада* – флот, велика кількість бойових кораблів, що зібралися або діють в одному місці.

Наче скелі кришталеві.
Я, угледівши це диво,
Розвернув свої галери –
Іноді до перемоги
Нас приводить вчасна втеча –
І, оскільки в тих широтах
Все я знаю достеменно,
В бухту увійшов, сховавшись
Там за дві високі скелі.
Непоміченим лишившись,
Я перечекав нашестя
Сил, яких іще не знали
Море, і земля, і небо.
Пропливла повз нас армада.
Не вагаючись, за нею
Вийшов у відкрите море
Я, королю, обережно, –
Так мені кортіло взнати
Ціль ворожого маневру.
Справдились мої надії,
Бо допомогло нам небо:
Корабель один відбився
Від флотилії всієї
І, пошарпаний вітрами,
Ледь тримався на поверхні.
Потім я уже дізнався:
Буря перед тим страшенна
Корабель той потрощила,
Не завдавши шкоди решті.
Воду вичерпати з трюму
Намагалися даремно
Моряки; жбурляли хвилі
Безпорадне їх суденце,
І ніхто не знав напевне,
Чим скінчиться ця халепа.
Підійшов до них я ближче,
І вони, клянуся честю,
Хоч і упізнали мавра,
Вражені були приємно:
Люди й ворогові раді
Іноді в годину смерті.
Так хотілося їм жити,
Що вже деякі швиденько
Заходились по канатах
На мою галеру дертись
І в полон мені здалися.
Інші їх кляли шалено
І гукали: вічно жити
Буде той, хто гине з честю! –
Годі й слухати, королю,
Португальські теревені.
Та мені один із бранців
Виклав плани їх таємні.
Він сказав, що з Лісабона

Та армада до Танжера
Вирушила, щоб в облогу
Взяти місто і на вежах
Вивісити нам на пострах
Прапор з осоружним гербом,
Що його ти з люттю бачиш
Над Сеутою щоденно.
За наказом Едуарда
Португальського,[20] що ревно
Здобував у битвах славу,
І вона сягнула неба
На орлиних крилах Риму, –
Два брати його славетні,
Дон Енріке[21] й дон Фернандо,[22]
Мужні воїни й, до речі,
Орденів Христа[23] й Авіса[24]
Два магістри – ти їх легко
По одежі упізнаєш:
На одному хрест зелений,
А на другому – червоний –
Вийшли з військом незчисленним:
В ньому чотирнадцять тисяч
Найманців, а також безліч
Добровольців; сильні коні
Португальців самопевних
Вбрані в тигрячі попони
І скажені, мов пантери.
Я гадаю, їхнє військо
Висадилось вже на берег
Африканський чи принаймні
Підпливає до Танжера.
Вийдемо в похід негайно,
Боронити місто треба:
На чужинців, мій королю,
Підніми канчук священний
І сторінку безпомильно

---

20 *Едуард Португальський* – король Едуард I (1391–1438), старший брат інфантів Енріке і Фернандо, вступив на трон 1433 року.

21 *Дон Енріке* (дон Енріке де Авіс-і-Ланкастер) – принц Генріх Мореплавець (1394–1460), один з головних організаторів невдалого завоювання Танжера (1437). Відіграв значну роль в історії Великих географічних відкриттів. У морехідній школі, заснованій ним у м. Сагреш, навчався Христофор Колумб.

22 *Дон Фернандо* (дон Фернандо де Авіс-і-Ланкастер) – принц Фердинанд Португальський Блаженний (1402–1443), знаний також як «Святий інфант», день пам’яті – 15 червня.

23 *Орден Христа* (повна назва: Королівський орден лицарів Господа нашого Ісуса Христа) – португальський духовно-лицарський орден, заснований 1319 р. Емблема ордену – червоний хрест. Одним з Великих магістрів ордену був інфант дон Енріке (Генріх Мореплавець).

24 *Орден Авіса* (повна назва: орден Святого Бенедикта з Авіса) – один з найдавніших духовно-лицарських орденів Португалії, заснований 1162 р. *Авіс* – місто, де знаходилася штаб-квартира ордену. Емблема ордену – зелений хрест особливої форми.

Віднайди у книзі смерті,
Щоб пророцтво морабітів[25]
Нині справдилося врешті
І корона португальська
Тут, на цьому узбережжі
Африки, уже сьогодні
Смерть знайшла свою ганебну.
Хай весь світ сьогодні бачить,
Як твій меч немилосердний
У червоний колір крові
Викрасить поля зелені!

Король

Досить! Більш не хочу чути!
Розповідь твоя мені
Муки завдає страшні,
В кожнім слові – крапля трути.
Стріну воїнство незване
І пиху зіб'ю я з них:
Домовиною для всіх
Африканський берег стане.
Вершників збери загін,
Заступи їм шлях, Мулею;
З армією я своєю
Швидко рушу навздогін.
Не давай зібратись ти
Їм у бойовий порядок, –
Славних воїнів нащадок,
В битві мужність доведи.
Згодом я вв'яжусь у бій
І твою продовжу справу,
Вдвох влаштуємо розправу
Над зухвальцями мерщій.
Рясно кров проллється там,
І загине безліч люду:
Відвоюю я Сеуту
І Танжера не віддам.

Король іде.
Мулей

Фенікс! Хоч і мимохідь
Я тобі зізнатись мушу:
Біль мою терзає душу,
Дошкуляє кожну мить.
Хай мій тон різкий, бува,
Гонор твій не ображає:
Хто від ревнощів страждає,
Той про чемність забува.

---

[25] *Морабіти* – мусульманські пустельники, релігійні подвижники, яким приписували особливі здібності, наприклад, здатність передбачати майбутнє.

Чий, підступнице лукава,
Ти портрет тримаєш? Чий?
Хто, скажи, обранець твій?
Ні! Мовчи! Це ваша справа, –
З мене ж досить і того,
Що на власні бачу очі,
Навіть слухати не хочу
Звуків імені його!

Фенікс

Самохіть дала тобі
Право я себе любити,
А не кривдити й ганьбити.

Мулей

Я не прагнув, далебі,
Скривдити тебе словами:
Знає небо лиш одне,
Як мій стан гнітить мене
І доводить до нестями.
Я кохаю з давніх пір
І схиляюся в пошані,
Тільки, стриманий в коханні,
Проти ревнощів, повір,
Я безсилий.

Фенікс

Завинив
Ти переді мною дуже,
Але я не хочу, друже,
Спричиняти марний гнів
І незлагоди причини
Поясню у двох словах.

Мулей

Справді?

Фенікс

Справді.

Мулей

О Аллах,
Дякую за ці новини!

Фенікс

Свій портрет мені прислав…

Мулей

Хто?

Фенікс

Інфант Марокко.

Мулей

Нащо?

Фенікс

Батько дбає якнайкраще,
Що йому до наших справ…

Мулей

Так.

Фенікс

…І хоче об'єднати
Королівства…

Мулей

Все! Зажди!
Ось пояснення, що ти
Їх мені хотіла дати?

Фенікс

Але в чім, скажи мені,
Я перед тобою винна?

Мулей

Вмерти ти була повинна,
А портрет не брати, ні!

Фенікс

Ухилитися?

Мулей

Авжеж!

Фенікс

Як?

Мулей

Щось вигадати треба.

Фенікс

Що?

Мулей

Померти, як за тебе
Я помер би, Фенікс, теж.

Фенікс

Це насильство?

Мулей

Ні, відхід.

Фенікс

Примус?

Мулей

Радше, інша сутність.

Фенікс

Але що це?

Мулей

Це – відсутність,
Мрій і прагнень зниклий світ.
Щоб не впевнитись достоту,
Що минулася любов,
Зникнути волію знов,
Бо примножиш ти скорботу.

Фенікс

Як гнітить мене розлука…

Мулей

Нидіє душа моя…

Фенікс

Жду тебе з Танжера я,
Певна, що минеться мука.

Мулей

Це – відстрочка, не кінець.

Фенікс

Жаль прощатися з тобою.

Мулей

Дай портрет, що став журбою
Для закоханих сердець.

Фенікс

Воля короля, Мулею…

Мулей

Вирву з рук твоїх мерщій
Я того, хто образ мій
Вирве із душі твоєї.

Ідуть.

Чути сурму, гамір висадки, і з'являються інфант дон Фернандо, дон Енріке і дон Хуан Коутіньйо.

Дон Фернандо

Я буду першим, Африко прекрасна,
Хто ступить на піщаний берег твій,
І сліду переможного, нещасна,
Відчувши на собі тягар важкий,
Ти нам скоришся.

Дон Енріке

Слід свій величавий
На цій землі таємній і чужій
Лишаю другим я. О Боже правий!

(Падає.)

Прикмети переслідують мене.

Дон Фернандо

Енріке! Ні до чого тут лукавий,
Я дам тобі пояснення одне:
Як владар, землю ти вхопив руками,
І наших рук вона не обмине.

Дон Енріке

Пустинне узбережжя перед нами,
Розбіглись полохливі маври геть.

Дон Хуан

Танжер квапливо зачиняє брами.

Дон Фернандо

Вони сховались у якусь мечеть.
Хуане Коутіньйо, мусиш ти
Оглянути обачно море й твердь
І, перш ніж сонце вранішнє пекти
Почне, наш ультиматум незабарно
До відома тубільців доведи.
Перекажи, що опиратись марно,
Вони повинні здати місто нам,
Бо опір не минеться їм безкарно:
Все на поталу я вогню віддам.

Дон Хуан

Яка б мені не випала дорога,
Дістанусь все одно до їхніх брам.

З'являється блазень Бріто в солдатській одежі.
Бріто

Я знову на землі, хвалити Бога!
Мене вже не хитає, не нудить.
І нібито минулася тривога,
Хоч досі в голові моїй шумить.
Тверда земля – не ночви дерев'яні,
Що можуть перекинутися вмить.
О Земле мила! Ось ти – наяву!
Якщо в морській не утопився хлані,
Виходить, я ще трохи поживу.

Дон Фернандо

Що, Бріто, кажеш ти?

Бріто

Заупокійну
Молитву нині вигадав нову
Я на місцевий лад і без упину
Її воді торочу вже давно:
З докором я їй ставлю у провину,
Що нею розбавляється вино.

Дон Енріке

Якесь безумство у твоїх словах!

Дон Фернандо

По щирості, нагадує воно
Твої незрозумілі забобони!

Дон Енріке

Шматує душу незбагненний страх:
Відтоді, як ми вийшли з Лісабона,
Одразу доля відцуралась нас,
І всюди бачу я прикмети скону.
Ми вирушили в путь і в той же час,
Як обриси далекої землі
Забачили нарешті, раптом згас
Ясного сонця лик в густій імлі –
Шалена буря у морській глибині
Розпорошила наші кораблі.
Дивлюсь на море – бачу чорні тіні,
Дивлюсь на небо – а верзеться кров,
На обрії в нічному безгомінні
Птахів зловісних бачу знов і знов,
А на землі – могильну яму бачу
І падаю до неї стрімголов.

Дон Фернандо

Тобі я ці видіння розтлумачу
І з радістю розвію смуток твій:
Ми втратили галеру, а не вдачу,
А отже – перемоги час близький,
Здійсняться наші плани, вір мені,
Не крові знак, а радісних надій –
Червоне небо; чудиська страшні,
Що в небі ти їх бачив і на морі,
Не наші, брате, – тут, на чужині,
Рояться споконвіку ці потвори, –
Хіба не привід це, щоб дикий край
Ми силою схилили до покори?
На страхи та прикмети не зважай,
Хай мучать маврів сумніви й печалі,
А нас вони не стримають, і край!
Сюди прийшли ми, підкоривши далі,
Зі зброєю в руках не задля того,
Щоб для нащадків занести в скрижалі,
Яка почесна наша перемога.
Ні, наш похід угодний небесам:
Поширити прийшли ми віру в Бога,
Йому належить слава, а не нам.
Якщо ж ми стрінем тут останню мить,
Не треба марно дорікати долі:
Ми – слуги, і сумління нам велить
Скоритися безмовно вищій волі.
Але що це?

З'являється дон Хуан.

Дон Хуан

О сеньйоре,
Мури міста обдивлявся
Нині пильно я, та раптом
Вершників загін побачив
Під горою. До Танжера
Той загін із Феса мчався
Швидко так, мов це не люди
Зовсім, а пташина зграя.
Їхні коні легконогі
Суходолу ледь торкались:
Небо і земля не знали,
Чи летять вони, чи скачуть.

Дон Фернандо

Вийдемо їм навперейми:
З аркебузами[26] солдати
Стануть першими, за ними
Вершники, закуті в лати,
Розташуються, Енріке,
І озброєні списами.
Що ж, до бою! Як на мене,
Це початок непоганий.
Вище голову!

Дон Енріке

Я – брат твій,
І мене зрадливість часу
Не лякає, образ смерті
Не страшний мені, Фернандо.

(Ідуть.)

Бріто

Я ж у польовім шпиталі
Про здоров'я буду дбати.
Ач, яка запекла бійка!
Наші перейшли у наступ.
Я видовищем цим ладен
Безустанно милуватись.

Бріто зникає, чути брязкіт зброї, і з'являються дон Хуан і дон Енріке, кожен веде двобій з маврами.

Дон Енріке

Навздогін мерщій, бо маври

---

[26] *Аркебуза* – ґнотова рушниця, яку заряджали з дула кам'яними, пізніше свинцевими, кулями.

З поля бою вже тікають.

Дон Хуан

На людські та кінські трупи
Налетіла чорна галич.

Дон Енріке

Я не можу зрозуміти,
Де подівся дон Фернандо.

Дон Хуан

Десь він зник, бо захопився
Переслідуванням маврів.

Дон Енріке

Розшукати брата треба.

Дон Хуан

До твоїх я послуг завжди.

Вони зникають, і з'являються дон Фернандо зі шпагою Мулея та Мулей із серцеподібним шкіряним щитом.

Дон Фернандо

Тут, на цьому бойовищі,
Що скоріш могилу братську
Нам нагадує і може,
Безумовно, з повним правом
Зватися вертепом смерті,
Ти один лишився з маврів:
Всі здались чи повтікали.
Ти не втік – твій кінь конає
У пилюці, з рота піну
Вивергає він криваву –
І твоїм життям віднині
Тут, на полі, де змішались
Трупи вершників і коней,
Тільки я розпоряджаюсь.
Я радію перемозі,
Що мені віщує славу, –
Жаль лише, що не гвоздики
Бойовище прикрашають,
А червоною від крові
Нині вся округа стала.
О, якби ж то людські очі
Зроду цих страхіть не знали,
Не дивились на руїни
І не бачили страждання,
І поля не червоніли,

А були у зелень вбрані!
Я тебе своїм завзяттям
Переміг у рукопашній
І з усіх численних коней,
Що без вершників зостались,
Вибрав скакуна баского:
Він мені спочатку здався
Сумішшю вогню та вітру,
Тільки іншої він масті.
Кінь цей – бездоганно білий,
І тому вода вважає,
Що зі снігу це створіння
І вона йому за матір.
Отже він прудкий, як вітер,
Наче блискавка, прекрасний,
Білосніжний, наче лебідь,
Мов змія, верткий та жвавий,
Незрівнянний у гонитві,
В битві – гордий і безстрашний:
Грива на вітру тріпоче,
Сила чується в іржанні.
На його хребті могутнім
Умостившись, подолали
Ми з тобою море крові:
Гнаний чотирма вітрами,
Він, немов жива галера,
Нас до берега доправив;
На його боках лишились
Від острог чотири рани.
Та стомився кінь, бо ноша
Заважка і для Атланта,[27]
Хоч, можливо, що знегоди
І тварини відчувають,
І в прозрінні сам до себе
Так промовив кінь арабський:
«Бачу я, що мавр сумує,
І радіє португалець,
То невже я в цій пригоді
Поведусь, мов підлий зрадник?
Не зроблю вперед ні кроку!»
Я збагнув, що ти в печалі:
Як би поривання серця
Стримати не намагався,
Викажуть вуста і очі
Стан твій, бо, немов вулкани,
Вивергають щирі сльози
І приглушені зітхання
Із грудей, тому що в битві
Переміг тебе я, мавре.
Чи ж можлива річ, щоб доля

27 *Атлант* – у давньогрецькій міфології брат Прометея, титан, який за участь у боротьбі проти богів був приречений утримувати на своїх плечах небо.

Спромоглась одним ударом
Гордий дух твій засмутити?
Певен я, не в цьому справа:
Воїн, що у грізній битві
Мужність виказав чималу,
Навіть втративши свободу,
Побиватись так не стане.
Мавре, поки не дістались
Ми у табір португальський,
Горем поділись, – можливо,
Сповідь принесе розраду.
Я тобі цю невелику
Послугу зробити радий;
Не ображу честь і гідність
Я нескромним запитанням:
Певен я, що ти страждаєш
Не тому, що волю втратив.
Вір мені, полегшить душу
І вгамує біль зізнання.
Я, що за велінням долі
Став причиною нещастя,
Хочу принести полегкість
У твоїх поневіряннях,
Все готовий задля цього
Я зробити, мужній мавре.

Мулей

О хоробрий португальцю
І люб'язний надзвичайно!
Наче шпагою, вражаєш
Ти величними словами.
Вперше подолав сьогодні
Ти мене в бою гарячім,
Потім переміг удруге
Ти шляхетністю і завжди
Володітимеш однині
Тілом і душею мавра:
Ти стаєш поперемінно
То жорстоким, то ласкавим –
Шпага ця й твоя люб'язність
Двічі мавра подолали.
У твоєму серці жалість
Я збудив, і ти питаєш,
Що за горе спричинило
Щирі сльози та зітхання.
І хоча так само вірю,
Що поменшають страждання,
Варто їх оповістити,
І зарадити в нещасті
Щиросердна сповідь може,
Нині я в такому стані,
Що собою не владаю,
І волів би не терзати

Душу сповіддю сумною;
Та, поклявшися, що завжди
Я тобі слугою буду,
Критися не маю права.
Короля – державця Феса[28] –
Я племінник; прозиваюсь
Мулей-шейхом[29] і походжу
З роду вельми знатних маврів.
Та мені судилось, мабуть,
Горе змалку ще пізнати,
Я ж бо на порозі смерті
Вперше білий світ побачив,
І колискою моєю
Тужне бойовище стало,
Де знайшла свою могилу
Португальська слава ваша:
Гельви[30] – рідне моє місто –
Ми в той рік завоювали.
Хлопчиком я став служити
Королю, своєму дядьку.
Отоді і почалися
Всі тривоги та терзання,
Бо у Фесі я побачив
Ту, чия краса назавжди
Юне серце полонила
І примусила страждати.
Підростав я, і кохання
У душі моїй зростало:
Проти почуття такого
Я безсилим почувався.
Ми виховувались разом,
Це була любов дитяча:
В недосвідченому серці
Спалахнув огонь неждано
(Стримати жагу подібну
Навіть зрілим душам важко), –
І любов, аби довести
Силу і своє всевладдя,
Простромила юні душі
Гострими двома списами.
Крапля, звісна річ, по краплі
Навіть камінь розбиває, –

---

[28] *Фес* – місто у Марокко.

[29] *Шейх* – правитель князівства або вождь кочового племені в Аравії, також – голова роду, старійшина в арабських країнах. У переносному значенні – надзвичайно заможний чоловік.

[30] *Гельви* – йдеться про о. Джерба (затока Габес у Середземному морі неподалік берегів Тунісу). У XVI ст. там точилися жорстокі баталії іспанських військ з арміями маврів і турок. У 1560 р. іспанці втратили острів.

Діалог дона Фернандо і Мулея спирається на романс Л. де Гонгори «Іспанець в Орані», який, своєю чергою, є поетичною переробкою народної творчості. Подібні запозичення широко практикувалися в іспанській поезії і драматургії Золотої доби.

Так мої невтішні сльози,
Що лились безперестану,
Розкололи камінь серця,
Більш твердий, ніж діаманти.
Я не силою спромігся
Запобігти в неї ласки,
Ні, зм’якшило чуле серце
Віддане моє кохання.
Так я жив, і хоч недовго
Щастям тішився безхмарним,
А проте чимало знаків
Приязні устиг спізнати.
Та розлука надто довга,
Як на лихо, нас чекала,
І в мою відсутність інший
Претендент з’явився раптом.
Він – із нею, я – в поході,
Він – щасливець, я – нещасний,
Він – на волі, я – в полоні
Власну долю проклинаю.
Розповів тобі відверто
Я про все, що серце крає.

Фернандо

Мужній і шляхетний мавре,
Як усе це – щира правда
І кохаєш ти так сильно,
І обожнюєш, як кажеш,
І ревнуєш до нестями,
І від ревнощів страждаєш –
Можеш ти лише радіти
Злигодням своїм уявним.
Тож нехай твоя свобода
Викупом за тебе стане.
Повернись до дами серця
І скажи, що португальський
Лицар їй тебе дарує.
А якщо захоче плату
Дама та за тебе внести,
Все тобі я уступаю:
Хай вона мені віддячить
Тим, що ти пізнаєш щастя.
Кінь, який лежав незрушно
І здавався бездиханним,
Вже оговтався потроху
І звестись на ноги прагне.
Знаю я, якої муки
Завдає розлука часом:
На коня сідай скоріше,
Більш тебе я не тримаю.

Мулей

Не знаходжу слів достойних.
Для такого дародавця
Сам дарунок – нагорода.
Хто ти – щедрий португальцю?

Дон Фернандо

Хто я? Лицар – тільки й того.

Мулей

І довів ти це насправді.
Хто б не був ти, знай, що завжди
Я рабом твоїм лишаюсь.

Дон Фернандо

Не барися, їдь скоріше.

Мулей

О, якщо мене ти квапиш,
Як же до своєї дами
Поспішати мусить бранець!

(Іде.)
Дон Фернандо

Дарувать життя – прекрасно!

Мулей
(здаля)

О хоробрий португальцю!

Дон Фернандо

Він до мене щось гукає.
Що тобі потрібно, мавре?

Мулей

Сподіваюся, за щедрість
Я тобі колись віддячу!

Дон Фернандо

Прощавай!

Мулей
(здаля)

Шляхетний вчинок
Звіку не минає марно.

Хай Аллах тебе рятує!

Дон Фернандо

Якщо Бог він – дай вам щастя!

Здалеку чути сурми та барабанний бій.

Сурма лунає:

Здається, знову битва нас чекає.
Б'ють тулумбаси[31] –
Це музика велична бога Марса.[32]

З'являється дон Енріке.

Дон Енріке

Фернандо, брате!
Тебе зумів я врешті розшукати!

Дон Фернандо

Що там, Енріке?

Дон Енріке

З Марокко й Феса військо йде велике!
Он бачиш – звідти
Король веде полки, щоб нас розбити,
А з того боку
Йде Тарудант йому на допомогу.
Що буде з нами?
Ми опинились між двома вогнями.
Оце так встряли:
З обложників обложеними стали.
Противник всюди:
Його ударів нам не оминути.
То що ж робити?

Дон Фернандо

Ми будемо з тобою непохитно
На смерть стояти.
Хіба ми не магістри, не інфанти?
Ми ж португальці
І двох славетних орденів посланці,
Отож повинні
Призначення свого ми бути гідні
За всяку ціну.

---

[31] *Тулумбаси* – старовинний музичний ударний інструмент, різновид литавр.

[32] *Марс* – бог війни у давньоримській міфології.

З'являється дон Хуан.
Дон Хуан

Ми прибули сюди в лиху годину.

Дон Фернандо

Не час журитись,
З оточення ми мусимо пробитись.
Мерщій до бою!

Дон Хуан

Всі, як один, ми підем за тобою.

Вони йдуть, оголивши шпаги. Чути гамір бою.
З'являється Бріто.
Бріто

Нас оточили.
З усіх боків ворожі ринуть сили.
Оце халепа!
Якби я тільки мав ключі від неба,
То неодмінно
Утік би звідси крізь якусь шпарину.
Приперся здуру –
Тепер повинен рятувати шкуру.
Я трупом краще
Прикинуся, ніж гинути нізащо.

(Падає на землю.)
З'являється мавр, який веде двобій із доном Енріке.
Мавр

Збагни, чужинцю, –
Мої удари наче блискавиці.
Складай-но зброю!

Дон Енріке

Ці трупи християн на полі бою
До помсти кличуть!
Здаватись у полон мені не личить!

Бріто

Небесні сили!
Вони мене ледь-ледь не роздавили.

Мавр і дон Енріке зникають, і з'являється Мулей, який веде двобій із доном Хуаном Коутіньйо.
Мулей

У битві бачу,

Ти, португальцю, маєш тверду вдачу.
Я ж, як не дивно,
Сьогодні поступаюсь добровільно.

Дон Хуан

Лиха година!
Спіткнувся я об труп християнина!

Бріто

Велике горе!
Та гірше трупом бути, мій сеньйоре!

Вони зникають. Потім з'являються дон Енріке і дон Хуан, яких переслідують маври. Далі з'являються король і дон Фернандо.

Король

Віддай-но шпагу!
Ти, португальцю, виявив відвагу.
І я, клянуся,
По-дружньому з тобою поведуся.
Назви ім'я нам.

Дон Фернандо

Я – лицар і, як личить християнам,
Волію вмерти.

З'являється дон Хуан і стає поряд із доном Фернандо.

Дон Хуан

Але спочатку, мавре, вбий мене ти!
Мов за стіною,
Спокійно, дон Фернандо, стій за мною.
Немарно в жилах
Твоїх тече кров лицарів сміливих.

Король

Не може бути!
Я це ім'я не мріяв тут почути.
Що і казати,
Один цей бранець перемоги вартий.
Велінням долі
Твоє життя в моїй, Фернандо, волі.
Жду шпагу конче,
Бо я – король!

З'являється Мулей.

Мулей

Що бачать мої очі!

Дон Фернандо

Тобі, королю,
Я одному вручаю шпагу й долю.

З'являється дон Енріке.
Дон Енріке

Брат у полоні!

Дон Фернандо

Облиш ці побивання недостойні.
Усе даремне:
Нас доля нині відцуралась, певне.

Король

Твій брат віднині
В моїх руках, і сповнений гордині,
Я міг би страту
Страшну твоєму вигадати брату,
Але у вбивстві
Не бачу я ніякої користі.
Живі інфанти
Скоріше можуть у пригоді стати.
Гадаю, варто
Заручником залишити Фернандо.
Тобі ж, Енріке,
Завдання нині випало велике.
Вертайся знову
До Лісабона й там мою умову
Скоріше доведи до Едуарда:
Сеута буде викупом за брата!
Фернандо, нині
До Феса ми поїхати повинні
З тобою разом.

Дон Фернандо

О Небо, будь моїм дороговказом!

Мулей
(убік)

Мені на згубу
Аллах придумав ревнощі і дружбу.

Дон Фернандо

Я у неволі
Коритимусь, Енріке, примхам долі.
Майбутнє бранця
Хай гідно християнського державця

Брат вирішає.

Дон Енріке

В його величчі сумнівів немає.

Дон Фернандо

Хай без жаління
Він діє, як велить йому сумління.

Дон Енріке

Вернутись мушу!
Сам в'язень, ув'язнив мою ти душу!

Дон Фернандо

Прощай, Хуане.

Дон Хуан

З тобою залишаюсь я, мій пане!

Дон Фернандо

О незрадливий друг!

Дон Енріке

О днина клята!

Дон Фернандо

Ти королю скажи… а втім, не варто…
Даремний страх, примушене мовчання
І сльози ці я шлю на знак вітання.

Вони йдуть.
З'являються два маври, які помічають лежачого Бріто.
1-й мавр

Знов мертве тіло!

2-й мавр

Аби воно чуму не спричинило,
Гадаю, ліпше
Його жбурнути в море якнайшвидше.

Бріто
(кидається на них із кинджалом)

Отак, зухвальці,

Уміють битись мертві португальці!

Дія друга

З'являється Фенікс.
Фенікс

Гей, Естрельє! Розо! Заро!
Чи живий тут є хтось?

З'являється Мулей.
Мулей

Я!
Ти ясна зоря моя,
Я – твоя довічна хмара;
За тобою, мов примара,
Всюди лину я мерщій.
Ледь зачувши голос твій,
Поспішив сюди в тривозі.
Що тут скоїлось?

Фенікс

Не в змозі
Пояснити розпач свій.
Вільний, ніжний, чарівливий
І оманливий потік
Стріла я неподалік:
Кришталево білогривий,
Ніжним голосом мені
Він наспівував пісні,
Бурмотів щось чарівливо
І, немов оманне диво, –
Десь губився вдалині.
Вельми в горах того дня
Натомившись при нагоді
І зрадівши прохолоді,
Під журчання ручая
Думала спочити я.
На горбочку невеликім,
Де росли троянди дикі,
Я вмостилась, а навкруг
Красувався зелен луг,
Цвів жасмин, росли гвоздики.
Я забулась уві сні
На квітчастім ложі, поки
Шарудіння листя й кроки
У могильній тишині
Не почулися мені.
Бачу я – якась старуха
Підійшла: була вона
Хирна, зморщена, страшна,

Виродлива, недолуга,
І в очах нестерпна туга.
Чимсь подібна до звірини,
Все в ній – постать і чоло –
Наче різьблене було
Зі старої деревини:
Не людина – тінь людини.
Сумно і спокійно так
(Це, Мулею, кепський знак)
За руку мене вхопила:
Вирватись було несила
З пазурів її ніяк,
Бо від дотику її
Неслухняним стало тіло,
Серце враз заціпеніло,
А вона слова страшні
Стала мимрити мені.
З віщувань тих розібрати
Я зуміла: «Ти страждати
Будеш в світі без кінця.
Юна врода за мерця
Викупом повинна стати».
Від пророцтва ледь жива,
Я воліла б вмерти краще,
Ніж терзатися нізащо
Й думати, коли, бува,
Справдяться її слова.
І тепер я жду кінця,
Мученицького вінця:
О лиха моя годино!
Стати викупом повинна
Юна врода за мерця!

(Іде.)
Мулей

Це злощасне віщування
Поясню охоче я:
Доля в нім лиха моя
І мої поневіряння.
Скоро руку без вагання
Таруданту вручиш ти.
Я не в силах це знести
І загину у двобої
Перш, ніж іншому з тобою
Я до шлюбу дам піти.
Бачити тебе жоною
Супротивника – о, ні! –
Краще смерть, повір мені.
Хай моє життя ціною
І розплатою страшною
Буде за любов незмінну:
Ти з ним підеш до вінця,
Я від ревнощів загину –

Викупом в лиху годину
Стане врода за мерця!

З'являються три раби та інфант дон Фернандо.
1-й раб

Ми в саду сьогодні зрання
Працювали, як завжди,
Та, побачивши, що ти
Вирушив на полювання,
Раді кланятись тобі.

2-й раб

Бо одна у нас розрада –
Бачити тебе, Фернандо.

3-й раб

Ти нам світоч у журбі.
Дон Фернандо
Дайте, друзі, вас обняти.
О, коли б я тільки міг
Збити пута з ваших ніг,
Зруйнувати каземати
І зумів жадану волю
Дарувати вам усім, –
Ні, не здатний я нічим
Полегшити вашу долю.
Та благовоління Боже
Нам загинути не дасть.
Знайте, будь-яку напасть
Обережність переможе.
Вам вона в пригоді стане:
Невблаганний час не жде –
Квітка, що тепер цвіте,
Завтра хоч-не-хоч зів'яне.
Все міняє суть свою,
Не одвічні і страждання.
Що ж це замість подаяння
Я поради роздаю?
Сум, тривога, сподівання,
Сновидіння і ява,
Джерело невтішних сліз,
Невимовна безнадія.
Фенікс – ніжна й чиста мрія,
Що у серці я проніс,
Фенікс – мій тяжкий недуг
І моє чарівне зілля:
Скромно й щиро все відкрив я,
Як закоханий і друг.

(Іде.)
Дон Фернандо

Що ж, печаль його ясна:
Птиця Фенікс[33] в тому винна,
Певна річ, моя причина
Поряд з нею незначна.
Я нічим не вирізняюсь
З-поміж інших бідаків:
Відчуваю той же гнів,
Тою ж мукою терзаюсь.

З'являється Король.
Король

Мчав узгір'ям я щодуху,
Бо тебе просити хочу,
Щоб розважитися трохи
Згодивсь до заходу сонця,
Дивлячися, як мисливці
Тигра облягли.

Дон Фернандо

Сеньйоре,
Ти вигадуєш для мене
Безліч бавлень і видовищ;
Раб вітчизну позабути
Може за життя такого.

Король

Раб, що титулом високим
Честь своєму пану робить,
На обходження поштиве
Має право, безумовно

З'являється Дон Хуан.
Дон Хуан

Поспіши мерщій на берег
І забачиш ген у морі
Найпрекрасніше створіння
З тих, що винайшла природа:
Це галера християнська
Наближається до порту –
Онде прапор португальський
Гордо майорить на щоглах.
Так, вона красива справді,
Хоч уся похмура, чорна
Водночас мені здається

---

33 *Фенікс-птиця* – у давньогрецькій міфології чарівний птах золотаво-червоного кольору, схожий на орла і наділений надзвичайним довголіттям. Передчуваючи наближення смерті, сам спалює себе у гнізді, повному ароматичних трав. З попелу старого фенікса народжується новий.

Радісною та сумною.
Почуття ці, я гадаю,
Пояснити можна просто:
Твій полон – причина суму,
Та близька жадана воля,
І тому вони радіють.

Дон Фернандо

Ні, Хуане, суть не в цьому:
Бо якби ж то віщували
Посланці мені свободу,
То прикрасили б галеру,
А не вбрали у жалобу.

З'являється Дон Енріке в жалобі із посланням.
Дон Енріке

Радий бачити, королю!

Король

Я тебе вітаю знову!

Дон Фернандо

Це мій смертний час, Хуане!

Король

Це, Мулею, усміх долі!

Дон Енріке

Радий в доброму здоров'ї
Бачити тебе, королю,
І уклінно прошу: дай же
Брата обійму з дороги.
О Фернандо!

Дон Фернандо

Мій Енріке!
Що вбрання це означає?
Втім – мовчи, бо з мене досить
І того, що бачать очі.
Не сумуй, якщо довіку
Буду скніти у неволі.
Я найбільше цього прагну:
Одягни вбрання святкове.
Ти і за найгіршу звістку
Заслужив винагороду.
Як король, наш повелитель?
Все дарма, аби здоровим

Був він. Та чому мовчиш ти?

Дон Енріке

Вдвічі більшим робить горе
Вість сумна, почута двічі, –
Брата вразити не хочу
Зайве, а тому звертаюсь
І до тебе я, королю:
Вислухай мене, владарю,
Серед дикої природи,
Наче при дворі, і в'язню
Поверни скоріш свободу.
Після того, як армада
Стала здобиччю легкою
Вітру й хвиль несамовитих,
І заручником в полоні
Залишився дон Фернандо,
Я відплив до Лісабона.
Едуард, король і брат наш,
Ледь зачувши вість скорботну,
Посмутнів одразу дуже,
І таким було це горе,
Що не витримало серце, –
Хто посміє після цього
Стверджувати безсоромно,
Що не може вбити горе?
Вічним сном спочив король наш.

Дон Фернандо

Ось ціна мого полону!

Король

Я, клянусь Аллахом, щиро
Співчуваю вам.
Продовжуй.

Дон Енріке

Едуард у заповіті
Висловив останню волю
І велів Сеуту здати
В обмін на твою свободу.
Я приїхав од Альфонса[34] –
Він дочасно згасле сонце
Замінив на небосхилі,
Щоб вести переговори.
Повноваження я маю

---

[34] *Король Альфонс* – король Альфонс V Африканський (1432–1481), уславився кількома вдалими завойовними кампаніями у Марокко.

Передати місто…

Дон Фернандо

Годі,
Не повторюй більш, Енріке,
Слів таких, що недостойні
Португальського інфанта
І магістра, що Христову
Віру боронити мусить.
Це скоріш слова істоти,
Що не бачить світла днини
І живе у пітьмі ночі.
І якщо у заповіті
Брат померлий так говорить,
Це не значить, що повинні
Все ми виконати точно.
Едуард довів, як сильно
Він бажав моєї волі,
А її здобути варто –
Безліч є шляхів для цього
Миролюбних і кривавих.
Бо віддати місто – можна
Зрозуміти як спонуку
Все зробити задля цього.
Але владар християнський
Самохіть не здасть ніколи
Маврам місто, за яке він
Заплатив своєю кров'ю:
Це ж бо він з'явився першим
Над фортечною стіною
І знамено португальське
Власною здійняв рукою.
Є й поважніші причини.
Місто це, що вірить в Бога,
Де молитви християнські
Линуть кожен день з амвонів,[35] –
Як це місто на поталу
Ворогу віддати можна?
Це хіба по-християнськи?
Католицька це покора
Чи звитяга португальська,
Чи мета богоугодна –
Дати, щоб величні храми,
Що сягають високості
Банями своїми, раптом
Замість сонця золотого
Вздріли чорний морок ночі,
Щоб півмісяць зловорожий[36]

---

[35] *Амвон* (від *давньогрецьк* . «край гори») – місце у християнському храмі, з якого виголошуються казання і читається Євангеліє.

[36] *Півмісяць* – символ мусульманства як знак, ворожий хресту – символу християнства.

Світло сонячне потьмарив
І нещастя нам пророчив?
Щоб невірні поробили
Стайні у каплицях Божих,
З вівтарів зробили ясла
І святині наші горді
Обернули на мечеті?
В мене відібрало мову,
І забракло враз повітря,
І душа болить од горя:
Варто тільки уявити
Це блюзнірство недостойне –
Зразу дрож мене проймає,
Зразу дибиться волосся.
Ні, не вперше ясла й стайні
Раді чути Боже слово.
Тільки храми, на мечеті
Перетворені, ганьбою
Наші імена покриють,
Стануть написом надгробним
І прокляттям нашим вічним.
Скажуть так про нас: сьогодні
Християни відмовляють
В захистку своєму Богу
І женуть його в нетямі
Із обителі святої,
Щоб диявола впустити.
Є й такий вагомий довід:
Люблять Господа в Сеуті
І шанують в кожнім домі,
То хіба дано нам право,
Знаючи, хто друг, хто ворог, –
Бога виштовхати в шию
Нечестивцям на догоду
І віддати місто маврам
З власної лихої волі?
Хтось із городян заради
Родичів або господи
На відступництво ганебне
Зважитись зі страху може!
Чи ж не сором спонукати
Їх на діло це гріховне?
Ну, а діти малолітні,
Виховані у покорі,
Звичаї й обряди маврів
Запозичать поступово
І погублять юні душі –
Це хіба не підлий злочин?
Тисячі людей безвинних
Накладуть життям для того,
Щоб одне порятувати,
Що не варте вже нічого!

Хто я? Вищий за людину?
Як інфант хіба я кращий
Чимось, ніж звичайний смертний?
Хоч би й так, тепер в полоні
Я звичайний раб, байдуже,
Що шляхетної я крові,
Раб я, не інфант віднині.
Та скажіть, хіба хто схоче
Так життя раба цінити,
Щоб віддати все за нього?
Вмерти – значить припинити
Існування; у поході
Припинив його і вмер я:
То яке, скажіть, геройство
В тому, щоб життя численні
Стали за мерця ціною?
Грамоту цю непотрібну
Власною порву рукою:
Роєм сонячних пилинок
Хай розвіється довкола.

(Рве грамоту.)

Краще з'їм її я, мабуть,
Не залишу ні одної
Літери, яка б відкрила
Світу сенс послання цього.
Тож наказуй що завгодно –
Я твій раб тепер, королю.
Я не прагну і не можу
Більше прагнути свободи.
В рідний край пливи, Енріке.
Всім скажи, що я в полоні
Африканськім буду скніти,
Наче й не живу я зовсім.
Вмер Фернандо, християни.
Маври, я у вас в неволі;
Бранці, я віднині буду
Розділяти вашу долю;
Небо, воскресить людина
Чарівні твої собори;
Море, хвиль твоїх безодню
Хай мої доповнять сльози;
Гори, звір сумний з'явився,
Що на інших звірів схожий;
Вітре, рознеси зітхання,
Що з грудей моїх виходять;
Земле, у своєму лоні
Упокой мої ти кості,
Бо, королю, брате, маври,
Християни, сонце, зорі,
Небо, земле, море, вітре,
Дикі звірі, гори й доли, –
Знайте всі, що перед вами

Принц стійкий, який сьогодні
У безмірному стражданні
Звеличає справу Божу.
Бо якби в усій Сеуті
Не було церков ніколи,
Крім одного тільки храму
Богородиці Святої,
І ім'я це осквернити
Намагався лютий ворог, –
Я й тоді життя віддав би
Тисячу разів охоче.

Король

О невдячний, недостойний
Милостей, якими сповна
Ти у Фесі користався!
Ти мені відмовив щойно
В тім, чого найбільше прагну?
Ти ж, немов у власнім домі,
Жив у Фесі, то хіба ти
Знаєш, що таке неволя?
Та оскільки сам назвався
Ти моїм рабом сьогодні,
Хай твій брат і люди бачать,
Як я поведусь з тобою:
Мов раба, тебе я змушу
Цілувати пану ноги.

Дон Енріке

Жах який!

Мулей

Яке нещастя!

Дон Енріке

Бідний брат!

Дон Хуан

Яка скорбота!

Король

Ти мій раб тепер.

Дон Фернандо

Це правда,
Та не тішся цим, королю,
Бо приходить в світ людина

На одну лиш мить для того,
Щоб, доріг сходивши безліч,
У земнім спочити лоні.
Я тобі скоріше вдячний,
Ніж ображений: дорогу
До останнього притулку
Ти мені вказав коротку.

Король

Ти на титули й маєтність
Вже не маєш права. Отже,
Ти – мій раб тепер, Фернандо,
Я віднині – твій володар.
Тож скажи, чому Сеуту
Ти віддати нам не хочеш?

Дон Фернандо

Не моя вона, а Божа.

Король

Чи ж коритися сеньйору
Не велить тобі смирення?
Тож мені без перекорів
Ти Сеуту здати мусиш.

Дон Фернандо

Небо вчить раба покори
У богоугодних справах.
Та коли на ниций злочин
Пан раба свого штовхає,
Той чинити мусить опір.

Король

Смерть тобі!

Дон Фернандо

Життя знайду в ній.

Король

Святкувати перемогу
Буду я: живцем сконаєш.

Фернандо

Все терпіння переборе.

Король

Ти навік свободу втратив!

Дон Фернандо

Ти в Сеуті не володар!

Король

Гей, Селіме!

З'являється Селім.
Селім

Що, мій пане?

Король

Ось стоїть перед тобою
Раб такий же, як і решта:
Тож на шию і на ноги
Ти надінь йому кайдани;
Хай він доглядає коней
І в саду, як всі, працює;
Замість пишного убору
Дай йому якесь лахміття;
Канчуком шмагай його ти
За провину щонайменшу;
Посади на хліб і воду
У в'язницю найтемнішу.
Слуги всі його і почет
Хай розділять долю бранця.
Відведи усіх.

Дон Енріке

О горе!

Мулей

О нещастя!

Дон Хуан

О безумство!

Король

Що ж, побачимо, чи зможеш
Подолати лють терпінням.

Дон Фернандо

Так, воно навік зі мною.

(Фернандо та дона Хуана уводять.)
Король

А тебе я відпускаю,
Бо тримати вмію слово:
Можеш їхати, Енріке,
І скажи у Лісабоні,
Що інфант, магістр колишній,
Доглядає в мене коней –
Може, знайдуться охочі
Звоювати йому волю.

Дон Енріке

Знайдуться, не сумнівайся!
І якщо його в полоні
Я лишаю – хоч і серце
Розривається від болю, –
Це тому, що повернутись
Маю намір я невдовзі
З військом – визволити брата.

Король

Спробуй-но, якщо ти зможеш.

Мулей
(убік)

Довести Фернандо вірність
Слушну маю я нагоду.
Врятував мене Фернандо,
Відплачу йому добром я.

(Всі йдуть.)
З'являються Селім та інфант у кайданах, вбраний, як раб.
Селім

Король звелів сказати,
Що у саду ти мусиш працювати.

Фернандо

Ослухатись негоже.

(Іде.)

Лють короля терпіння переможе.

З'являються інші раби, один із них співає, інші тим часом скопують землю в саду.
1-й раб
(співає)

Проти феського тирана,
Щоб Танжер завоювати,
У похід король відправив
Брата власного Фернандо.

Дон Фернандо

Цього не може бути!
Моє ім'я ще пам'ятають люди?
Я нидію в тривозі.

2-й раб

Облиш-но, друже, ці даремні сльози.
Інфант сказав, що скоро
Для нас усіх скінчиться люте горе.
Ми вернемось додому!

Дон Фернандо

Як швидко ви зневіритеся в цьому!

2-й раб

Не треба марно скніти,
Допоможи нам поливати квіти.
Візьми відро і йди до ставу, брате!

Дон Фернандо

Ну що ж, я з вами буду працювати.
Скажу тобі достоту:
Хорошу ти знайшов мені роботу.
Хто сіє тугу, обробляє біди,
Той щедро може їх слізьми полити.

(Іде.)
З'являється Дон Хуан з іншим рабом.
3-й раб

Тут новачків багато!

Дон Хуан

Можливо, тут ми знайдемо Фернандо.
Спитати ми повинні,
Чи хто з рабів його не бачив нині.
Його усяк впізнає,
Бо перед ним зневіра відступає
І сповнюється серце благостині.
Бог в поміч, і скажи, інфанта нині
Ти не помітив у саду:
Його ніяк я, друже, не знайду.

2-й раб

Він не з'являвсь сьогодні.

Дон Хуан

Коли скінчаться муки ці Господні!

3-й раб

Я ж вам казав раніше:
Тут з кожним днем рабів стає все більше.

З'являється Дон Фернандо, несучи відро з водою.
Дон Фернандо
(убік)

Гай-гай, усі дивіться
На жалюгідний стан і муки принца,
Що нидіє в неволі:
Такі вони підступні жарти долі.

Дон Хуан

В очах у мене потемніло, схоже!
Інфанте! Ні! О милосердний Боже!
О мій злощасний пане!

Дон Фернандо

Дарма мене ти виказав, Хуане!
Із друзями своїми,
Невпізнаний у цій одежі ними,
Всі злигодні та біди
Я нарівно весь час хотів ділити.

2-й раб

Пробачте, Бога ради,
Що зразу я не зміг вас упізнати.

1-й раб

Цілую ваші ноги!

Дон Фернандо

Встаньте, друже!
І честь, і шана – все тепер байдуже.
Не треба церемоній поміж нами,
І ви, і я зробилися рабами.

Дон Хуан

Вельможний принце!..

Дон Фернандо

Що ви!
Про титули не може бути й мови!
Вельможність? Це – падіння!
Я став рабом і вам однині рівня.

Дон Хуан

Благаю смерті в неба!

Дон Фернандо

На долю зайве скаржитись не треба.
Вона дала вдостачу
Нам спритність, мужність і шляхетну вдачу –
Чесноти ці явити ми повинні!

З'являється Зара із кошиком у руці.
Зара

Сюди прекрасна Фенікс прийде нині.
У кошик цей красиві та духмяні
Скоріше квіти ви зірвіть для пані.

Дон Фернандо

Ходімо всі по квіти,
Я сподіваюсь пані догодити.

1-й раб

Їх у саду багато.

Зара

Я вас тим часом буду тут чекати.

Дон Фернандо

Ви, мої бідні друзі,
Шануєте мене не по заслузі.
Затямте, що віднині
Усі ми, браття, перед смертю рівні,
Бо стали всі рабами:
Мене в правах зрівняла доля з вами!

Всі йдуть, розкланюючись із Фернандо; залишається Зара, і з'являються Фенікс та Роза.
Фенікс

Наказала ти зірвати
Свіжих квітів запашних?

Зара

Певна річ.

Фенікс

У барвах їх
Я шукатиму розради.

Роза

Чи не можеш ти сказати,
Що за сум тебе гнітить,
Дошкуляє кожну мить?

Зара

Що це коїться з тобою?

Фенікс

Сон минув, але журбою
Мучусь я несамохіть.
Заро, бідняку бува
Уночі насниться раптом,
Що зробився він багатим,
Вранці ж скаже він: овва!
Це був сон, а не ява.
Та коли він уві сні
Бачить злигодні страшні,
З ними знов зіткнеться зрання
І промовить: ці страждання
Не наснилися мені.
Не уникнути біди
І нема кінця стражданням.

Зара

Тільки, згідно з віщуванням,
Вмре хтось інший, а не ти.

Фенікс

Як я можу страх змогти?
Чую голос без кінця,
Що торочить: за мерця
Викупом ти маєш стати!
Я не знаю, що й казати!
Хто цей мрець злощасний?

З'являється Дон Фернандо з квітами.
Дон Фернандо

Я!

Фенікс

Леле! Що я бачу нині?

Дон Фернандо

Ти здивована?

Фенікс

Авжеж,
Голос цей і вид твій теж,
Слово честі, дуже дивні.

Дон Фернандо

Я позбавлений гордині
І радий тобі служити,
Знай, що містять ключ ці квіти
Од моєї таїни –
Вранці розцвіли вони,
Щоб увечері змарніти.

Фенікс

Дивоцвітом, далебі,
Звуть цю квітку споконвіку.

Дон Фернандо

Зватимуть так кожну квітку,
Подаровану тобі.

Фенікс

Дякую. Ти у журбі?

Дон Фернандо

Я страждаю.

Фенікс

О Аллах!

Дон Фернандо

Що ти відчуваєш?

Фенікс

Жах.

Дон Фернандо

Що ж, такий талан людини:
В муках йти до домовини –
Це і є життєвий шлях.

Фенікс

Ти – Фернандо?

Дон Фернандо

Так, це я.

Фенікс

Але ти змінився надто.

Дон Фернандо

Став рабом.

Фенікс

Чому, Фернандо?

Дон Фернандо

За наказом короля.

Фенікс

Протягом одного дня
Можна долю так змінити,
Два світила розрізнити?

Дон Фернандо

Я набрид йому, мабуть…
Щоб могла ти все збагнуть,
Я приніс тобі ці квіти.
Ці квіти, що в саду буяли зрання
І збуджували радісні чуття,
Лиш викликають марні співчуття,
Коли їх ніч огорне без вагання.
Яскраві барви, що вели змагання,
Наприкінці недовгого життя
Поблякнуть, стануть купою сміття:
Ось підсумок людського існування.
Із пуп’янка з’являються квітки,
Щоб перед смертю знов згорнутись в ньому:
Все в пуп’янку – колиска й домовина.
Ми віримо, що живемо віки,

І дуже помиляємося в цьому:
Людське життя коротке, наче днина.

Фенікс

Туга чується невгасна
І розпука в цих словах!
Ти – найперший бідолах,
Від якого я, нещасна,
Утекти волію вчасно.

Дон Фернандо

Ну, а квіти?

Фенікс

Ти ж у них
Бачиш символ бід своїх, –
Можеш їх порвати нині.

Дон Фернандо

Але в чому квіти винні?

Фенікс

Близькістю до зір ясних.

Дон Фернандо

Ти не любиш їх?

Фенікс

Ніколи
Їх не зможу полюбить.

Дон Фернандо

А чому?

Фенікс

Бо кожна мить
У моїй дівочій долі
Завжди їх підвладна волі,
І до них подібні квіти.

Дон Фернандо

Справді?

Фенікс

Що тут говорити!

Дон Фернандо

Неймовірно, хоч, повір,
Я залежу теж від зір.

Фенікс

Спробуй натяк зрозуміти.
Ці вогники, лелітки ці ясні,
Що дивляться на нас крізь верховіття,
Не просто світло неземне щомиті,
А власний біль нам шлють із далини.
Вони, немов квітки у вишині,
Нагадують їх зблиски різноцвіття,
Якщо для квітів днина – це століття,
Для зірки вік – миттєвості нічні.
Ясніють зорі й гаснуть швидкоплинно,
І дивляться на них тривожно очі,
Чекаючи то зла, а то добра.
На що ти сподіваєшся, людино,
Залежна від зорі, яка щоночі
Народжується в небі і вмира!

Фенікс іде, і з'являється Мулей.

Мулей

Ждав я, поки Фенікс піде,
Причаївшись недалеко:
І орел, що любить сонце,
Теж не завжди прагне в небо.
Ми самі?

Дон Фернандо

Авжеж.

Мулей

Тож слухай.

Дон Фернандо

В чому справа, мій Мулею?

Мулей

Знай, Фернандо, в грудях мавра
Б'ється чесне й щире серце.
Я не знаю, як сказати
Все, щоб зрозумів мене ти,
Все, що встиг перестраждати

Я у ці часи непевні,
Бо пропала справедливість
В світі цім немилосерднім,
І готує доля людям
Злигодні нові й халепи.
Я в неласку можу впасти –
Раптом хтось за нами стежить, –
Бо, мов до раба, король наш
Ставитись велів до тебе.
То не я кажу, а біль мій,
Що ятрить мене щоденно
І до ніг твоїх припасти
Маврові велить смиренно.
Це ж бо я твій раб, інфанте,
І не послугу шляхетну
Я прийшов пропонувати,
А віддати борг свій чесно.
Врятував мені життя ти:
Я відтоді раб твій ревний –
За добро добром віддячу
І спасу тебе від смерті.
Та оскільки цю розмову
Затягати небезпечно,
Бо мене чекає зашморг
Чи кинджала гостре лезо,
Раптом нас би хто підслухав,
В двох словах скажу про все я:
Щойно ніч спаде, у морі
Ждатиме тебе галера.
Крізь віконце необхідні
Передам я інструменти,
Щоб завчасно позбивати
Міг кайдани ти, як смеркне, –
Я ж зіб’ю замки іззовні.
Вирвавшись із підземелля
Разом з усіма рабами,
Що знаходяться у Фесі,
Вернешся на батьківщину,
Певний у моїй безпеці,
Бо ніхто не запідозрить,
Що до втечі я причетний.
Із пригоди ми обоє
Вийдемо, Фернандо, з честю:
Ти життя своє врятуєш,
Я свій борг віддам нарешті,
Бо якщо король узнає,
Як я ставлюся до тебе,
Він піддасть мене тортурам,
А тоді на смерть ганебну,
Наче зрадника, засудить.
І оскільки є потреба
В грошах для такої справи,
Ти прийняти зволь од мене
Ці клейноди – їх дарую,

Щоб твою сплатити щедрість.
Це мій викуп за свободу
І обітниці моєї
Виконання довгождане.
Той, хто має щире серце,
Заплатити врешті мусить
За добро неоціненне.

Дон Фернандо

Я хотів подяку скласти,
Та король іде, Мулею.

Мулей

Він тебе зі мною бачив?

Дон Фернандо

Ні.

Мулей

Нам розійтися треба.

Дон Фернандо

Поки він сюди підійде,
Я сховаюсь за дерева,
Щоб на очі не поткнутись.

Фернандо йде, і з'являється Король.
Король
(убік)

Що за змова між Мулеєм
Та Фернандо? І навіщо
Зник один із них швиденько,
Ледь з'явився я поблизу?
Це неспроста все, напевно.
Так чи так, але за ними
Стежитиму обережно
Відтепер…

(Голосно.)

Вітаю щиро.

Мулей

О мій владарю.

Король

Безмежно
Радий зустрічі.

Мулей

Наказуй!

Король

Я засмучений, Мулею:
Над Сеутою вороже
Досі майорить знамено.

Мулей

Ти здобути місто можеш:
Вороги втечуть од тебе.

Король

Вигравши війну домашню,
Місто це здобуду легко.

Мулей

Не збагну, про що ти кажеш.

Король

Про Фернандо зараз йдеться:
Я гадав, він здасть Сеуту,
Щоб рабом не скніти в мене.
Тільки знай, Мулею-друже,
Що боюся я страшенно:
Як раба його тримати
Небезпечно нам у Фесі.
Не секрет, що співчувають
Бранцю інші полонені.
Я гадаю, через нього
Назріває ворожнеча.
А крім того, споконвіку
Є запроданці, Мулею,
Що відкрити каземати
Можуть за дзвінку монету.

Мулей
(убік)

Згодитися з ним в усьому
Треба, щоб беззастережно
Він мені й надалі вірив.

(Голосно.)

Ти боїшся недаремно,
Я про бунт і сам вже думав.

Король

Вихід я знайшов і певен,
Що ніхто не схоче більше
Бунтувати проти мене.

Мулей

Що за вихід?

Король

Ти за бранцем
Стежитимеш сам, Мулею,
Бо ні підкуп, ні погрози
Не зламають щире серце.
Охоронцем будь інфанту,
Стережи його ти ревно.
Що б не сталося з Фернандо,
Я за все спитаю з тебе.

(Король іде.)
Мулей

Присягнусь, розмову нашу
Він підслухав, безперечно.
О Аллах!

З'являється Дон Фернандо.
Дон Фернандо

Сумуєш знову?

Мулей

Ти все чув?

Дон Фернандо

Авжеж, Мулею.

Мулей

Так чому тебе дивує,
Що у мене настрій кепський;
Вибирати мушу нині
Я між дружбою та честю,
Між тобою і державцем –
О, роздвоєність страшенна!
Щоб тобі лишитись вірним,
Зрадити влада5ря треба,

Щоб не зрадити, повинен
Принести тебе у жертву.
Що мені робити, Небо?
Стерегти повинен ревно
Я того, кому допіру
Готував щасливу втечу.
Що робити, коли раптом
Ключ од нашого секрету
Опинився у владаря?
Сумніви мене бентежать:
Підкажи скоріш, Фернандо,
Як вчинити тут належить.

Дон Фернандо

Знай, що дружбу та кохання
Із обов'язком і честю
І порівнювати годі.
Королю нема, Мулею,
У душі слуги заміни:
Раджу я беззаперечно
Одному йому служити.
Я – твій друг і це довести
Можу тим, що не бажаю
Стати приводом безчестя;
Хай будь-хто мені свободу
Пропонує – все даремно:
Я ж бо знаю, що від мене
Честь твоя тепер залежить.

Мулей

Ні, не істина, Фернандо,
У словах твоїх, а чемність.
Я – боржник твій, ти ж бо, принце,
Врятував мене від смерті;
І вночі, як і задумав,
Все зроблю я доконечно.
Що б не сталося зі мною,
Знатиму, що ти в безпеці.
Думка про твою свободу
Буде втіхою для мене.

Дон Фернандо

Як же можу я підступно
На таку штовхнути жертву
Друга, що заради мене
Поступитись ладен честю?
Не піду на це ніколи!
Будь і ти моїм суддею:
Що повинен я робити,
Підкажи мені, Мулею.
Волю вибрати, хоч другу

Через мене доведеться
Наложити головою?
Чи на зрадництво ганебне
Підіб'ю його й віддячу
Другу злом за милосердя?

Мулей

Я не знаю, що й казати:
Все погано, як на мене –
«Так» чи «ні» – що відповісти?
Ось вона, страшна дилема:
І погодитись не можу,
І не маю заперечень.

Дон Фернандо

«Так» скажи і знай: віднині,
З волі Божої й своєї,
Я стійким зроблюся принцом
І рабом лишусь у Фесі.

Дія третя

З'являються Мулей і Король.
Мулей
(убік)

Стільки стражників усюди!
(Це, Мулею, кепський знак!)
Як завади обминути?
Та повинен ти, однак,
Друга вберегти від скрути.
(Уголос.)
Вірою тобі служив
Я на суші та на морі
І прихильність заслужив:
Вислухай слова суворі,
Не тримай на мене гнів.

Король

Так.

Мулей

Інфант…

Король

Кінець розмові!

Мулей

Як, замовкну на півслові?

Король

Бо, назвавши це ім’я,
Ти мене образиш…

Мулей

Я?

Король

За діла свої чудові
Все, що хочеш, вимагай –
Тільки не проси за нього.

Мулей

Скласти звіт про бранця дай,
Я його вартую строго.

Король

На пощаду не чекай.

Мулей

Принц, що був обранцем долі,
Потерпає у неволі:
Обернулась слава в тлін,
І тепер прилюдно він
Опинився в іншій ролі,
Страдником зробився нині.
Вдовольнись, королю, тим,
Що подав урок гордині:
За наказом принц твоїм
Вбраний в лахи жалюгідні, –
Не знаходжу навіть слів,
Щоб сказати, як страждає,
Як на смітнику конає,
Мов жебрак, як він змарнів, –
Угамуй, королю, гнів.
З того дня, як у нестямі
Ти звелів, аби інфант
Коней доглядав у стайні,
Працювати йшов у сад, –
Він у безпораднім стані.
В нього вичерпались сили,
І хвороби з ніг звалили,
В казематі схуд і зблід:
Зараз на краю могили
Втратив принц свій гордий вид.

У підвалі він щоночі
Весь од холоду тремтить,
Та скоритися не хоче
І терпляче жде ту мить,
Як забачать сонце очі.
І тоді приходять друзі,
І виносять на дерюзі
Принца на смітник свого,
Бо від виразок його
Сморід йде по всій окрузі.
Там сидить на самотині
Він, задивлений у даль, –
Жодній, владарю, людині
Ці його страждання й жаль
Нецікаві, непотрібні.
Він тепер байдужий всім.
У становищі такім
Дворянин один сміливий
І прислужник незрадливий
Залишились разом з ним;
Ділять нарівно знегоду,
Хліб черствий, холодну воду –
Жебрака мізерний харч.
Груди роздирає плач,
Як побачиш їх турботу
Про володаря свого.
Хоч запропонуй їм плату,
Хоч віддай у руки кату,
Не лишать вони його –
Радше згодяться на страту.
Бо коли один блукає
І покорм якийсь шукає,
Другий не іде звідтіль,
А гамує принцу біль,
Добрим словом утішає.
Владарю, в твоїх руках
Доля бранця, що в неволі
Гине просто на очах.
Жаль відчуй, якщо не жах
До його тяжкої долі.

Король

Так, Мулею.

З'являється Фенікс.
Фенікс

Любий отче,
Розжени печаль дівочу:
Знаю, любиш ти мене;
Тож, королю, про одне
Діло я просити хочу.

Король

Чи ж відмовлю я тобі?

Фенікс

Справа в тому, що Фернандо…

Король

Все! Тобі спинитись варто.

Фенікс

Всіх жахає, далебі,
Зміна ця в його судьбі,
На інфанта зглянься ти…

Король

Годі, Фенікс! Підожди!
Хто нещасного інфанта
Змушує весь час страждати
І на вірну смерть іти?
Португальський принц, затям, –
В прикрій долі винен сам:
Він зректись не хоче віри,
От і мучиться без міри.
Що ж тепер робити нам?
Проти принца я нічого
Не задумував лихого.
Хай Сеуту нам віддасть,
І скінчиться ця напасть –
Все залежить лиш од нього.

З'являється Селім.
Селім

Двоє посланців прийняти
Просять їх з важливих справ.
Перший з них од Таруданта,
Другого Альфонс прислав
Португальський

.
Фенікс
(убік)

Днина клята!
Домогтися нелюб мій
Вирішив мене зарання.

Мулей

Ось загибель всіх надій!
Я сьогодні в час лихий
Дружбу втратив і кохання.

Король

Що ж, запрошуй посланців.
Фенікс, поруч сядь зі мною.

Вони сідають, через різні двері заходять Альфонс і Тарудант.

Тарудант

О правителю могутній!..

Альфонс

О королю Феса гордий!..

Тарудант

Чия слава…

Альфонс

Чия велич…

Тарудант

Невгасима…

Альфонс

Вікопомна…

Тарудант

Ти, немов зоря ранкова…

Альфонс

Ти, мов призахідне сонце…

Тарудант

Вічно владарюй, державцю…

Альфонс

У віках царюй, королю…

Тарудант

Бо здобув…

Альфонс

Бо звоював ти…

Тарудант

В битвах лаври…

Альфонс

Перемоги…

Тарудант

Завжди будь таким звитяжцем…

Альфонс

Хай тобі щастить у всьому…

Тарудант

Як посмів мене урвати,
Нечестивцю, на півслові?

Альфонс

Знай, що там, де я знаходжусь,
Інший першим не говорить.

Тарудант

Я – вельможний мавр. У Фесі
Я немов у себе вдома
І тому перед чужинцем
Поступатися не хочу.

Альфонс

У освічених країнах
Із поштивості в усьому
Люди завжди перевагу
Віддають своєму гостю.

Тарудант

Щоб мене переконати,
Ти обрав поганий довід,
Бо чужинцю віддавати
Не збираюсь я нічого

.

Король

Киньте зайві суперечки,
Сядьте вдвох переді мною.
Шанувати гостя треба,
Португалець хай говорить.

Тарудант
(убік)

Я обурений.

Альфонс

Тож слухай:
Я приїхав од Альфонса
Португальського монарха,
Чию славу непоборну
Смерть і заздрість не потьмарять.
Зичить він тобі здоров'я
І велить сказати ось що:
Раз так сталось, що на обмін
Не погодився Фернандо
І собі здобути волю
Не схотів ціною міста,
Вислухай нові умови –
Вдовольнять вони жадібність
І пиху яку завгодно.
Стільки золота і срібла
Він за принца дати згоден,
Скільки коштують два міста.
І тебе, як друга, просить
Згодитись на це, владарю.
Якщо ні, тоді король наш
Силою звільнить Фернандо:
На хребті крутому моря
Тисяча військових суден
Вже готові до походу.
Наш король клянеться честю,
Що здобуде перемогу:
Все палатиме довкола,
І проллється стільки крові,
Що надвечір бойовище
Стане, мов рубін, червоним,
Хоч смарагдовим здавалось
Донедавна в час ранковий.

Тарудант

Хоч мені відповідати
І не личить, як послові,
Та затям, християнине,
Я промовчати не можу:
Короля, мого владаря,
Зараз ти образив кровно,
А тому переказати

Можеш донові Альфонсу –
Хай наважиться поткнутись
Він до нас – і перш ніж сонце
Вийде вдосвіта на небо,
Щоб нічні змінити зорі,
Геть усе заллє довкола
Кров гаряча пурпурова –
Ніби квітів більш немає,
Крім гвоздик на полі бою.

Альфонс

О, якби ж то, мавре, був ти
Одного звання зі мною,
Вирішити суперечку
Ми зуміли б у двобої.
Хай на герць король твій вийде –
Мій не змусить ждати довго,
Я тобі це обіцяю.

Тарудант

Що ж, ловлю тебе на слові:
Виказав себе ти нині.
Дати відповідь достойну
Тарудант тобі зуміє.

Альфонс

Жду тебе на полі бою.

Тарудант

Я не забарюсь, не бійся,
Бо швидкий я, наче промінь.

Альфонс

Я прудкий, неначе вітер.

Тарудант

Я – вулкан непереборний.

Альфонс

Я – дракон, що вивергає
З пащі полум’я червоне.

Тарудант

Я – безумство.

Альфонс

Я – загибель.

Тарудант

Не злякав тебе мій голос?

Альфонс

Не убив тебе мій вигляд?

Король

Ви в моєму домі – гості.
Хай же хмара ворожнечі
Не потьмарить світло сонця.
На моїй землі нізащо
Кров пролити не дозволю.
Лиш одне бажання маю:
Вам служити як господар.

Альфонс

Я гостинності та ласки
Не прийму повік од того,
Хто завдав мені скорботи.
Не в гостях я тут, королю,
А приїхав за Фернандо –
Полегши б ти принцу долю.
Я, дізнавшись, що дозвілля
В цім маєтку ти проводиш,
Поспішив сюди скоріше,
Щоб зустрітися з тобою,
Бо терпець мій вже урвався –
Зваж усе, владарю, добре:
Ледве стримуючи гнів свій,
Я твого чекаю слова.

Король

Що ж, даремно слів на вітер
Я не кидаю, Альфонсе;
Знай: не віддаси Сеути,
Не побачить бранець волі.

Альфонс

Я за ним прибув із Феса
І не повернусь без нього:
До війни тепер готуйся.
Стрінемось на полі бою
Ми, посланцю, хто б не був ти.
Африка здригнеться скоро!

(Іде.)

Тарудант

О прекрасна Фенікс, досі
Я не мав іще нагоди
Вам свою явити вірність.
Знайте, я – ваш раб до скону.
Простягніть до того руку,
Хто віддав вам серце, прошу.

Фенікс

Я, вельможний гостю, щиро
Вдячна вам за добре слово,
Тільки дівчина повинна
Над усе цінити скромність.

Мулей
(убік)

Бачити його так близько
І не вмерти від скорботи!

Король

Любий принце, в наше місто
Ти приїхав так раптово,
Що прийняти як годиться
Я не встиг тебе.

Тарудант

Королю,
Я, на жаль, не маю змоги
Тут затримуватись довго.
Я послом прибув до Феса
Сам од себе, щоб скоріше
Взяти молоду дружину, –
Ти ж бо сам на шлюб дав згоду –
І, повір мені, від щастя
Я не відступлюсь ніколи.
Та виконувати мушу
Свій обов'язок.

Король

В усьому
Ти мене випереджаєш.
Я – боржник твій, принце. Можеш
Ні про що не турбуватись.
Та оскільки лютий ворог
Нам загрожує війною,
Не барись, аби дорогу
Він тобі не перерізав.

Тарудант

Не боюся я загрози,
Бо численне військо маю:
Стільки люду в нім і коней,
Що стає пустеля раптом
На велике місто схожа.
Я – твій воїн і до тебе
Швидко повернусь, королю.

Король

Що ж, тепер нам необхідно
Готуватись до походу.
Ти у Фес вертайся, Фенікс,
Покажись ще раз народу.
Гей, Мулею!

Мулей

Що накажеш?

Король

Вершників візьми з собою:
Супроводжувати Фенікс
Будеш на чолі загону,
Щоб вона до Таруданта
Прибула жива й здорова.
Король іде.

Мулей
(убік)

Ще цього не вистачало:
Я відправлюся в дорогу,
І нещасному Фернандо
Вже ніщо не допоможе.
Всі йдуть.

Дон Хуан, Бріто та раби вносять на руках Фернандо і саджають його на рогожу.
Дон Фернандо

Покладіть мене сюди;
Сонце щедро ллє проміння
З неземної висоти.
Боже, повний доброти,
Я – твоє мале створіння.
Світло тоскних днів своїх
Йов[37] прокляв у час розпуки,

[37] *Йов* – у Старому Заповіті праведник, який, зберігаючи непохитну віру, стійко виносив страждання, наслані Богом, щоб випробувати його. Символ терпіння, витривалості та вірності своїм переконанням.

Тільки це – великий гріх.
Я благословляю їх,
Незважаючи на муки.
Світло дня дала ласкава
Доля для людських сердець:
Сонця кожен промінець.
Кожна хмарка золотава –
Мова неба величава –
Як не славити її?

Бріто

Вам тут зручно чи не дуже?

Дон Фернандо

Я про це й не мріяв, друже.
Щедро милості свої
Нині Бог явив мені.
З підземелля, мов з могили,
Винесли на світ мене, –
Сонце бачу знов ясне,
Душу промені зігріли!

1-й раб

О, видовище сумне!
Нас гнітить твоя журба,
Та робота жде раба.

Дон Фернандо

Прощавайте, любі друзі!

2-й раб

Жах який!

3-й раб

Я плачу в тузі!

Раби йдуть, залишаються дон Хуан і Бріто.
Дон Фернандо

Ви також йдете хіба?

Дон Хуан

Я повинен йти, клянусь.

Дон Фернандо

Як же буду я без тебе?

Дон Хуан

Побиватися не треба,
Я негайно повернусь,
Тільки їжу хоч якусь
Розшукаю, бо відтоді,
Як поїхав геть Мулей,
Ласки й співчуття людей
Нам у Фесі ждати годі.
Що ж, я спробую ще раз,
Хоч усі, сеньйоре, маври
Оминати стали нас,
Бо страхаються покари.
Королівський був указ:
Ані хліба, ні води
Не давати нам, сеньйоре.
Доля нам послала горе
Замість вдачі. Та зажди,
Що за люд іде сюди?

Дон Хуан іде.
Дон Фернандо

О, якби ж то хоч на мить
Сльози співчуття збудили,
Я в собі знайшов би сили –
Навіть серед цих страхіть
Ще пожив би доброхіть!

З'являються Король, Тарудант, Фенікс і Селім.
Селім

Зачекай, владарю мій,
Тут гуляти нам не варто:
Стріти можемо інфанта
Ми на вулиці оцій.

Король

Таруданте, я радий
Власну велич показати

.
Тарудант

Ти мене втішаєш завжди.

Дон Фернандо

Бідняку хоч щось подайте!
Люди, зглянътеся, молю,

Спрагу й голод я терплю,
В муках змушений вмирати.
Навіть лісова звірина
Вміє іншу пожаліти.
Я ж – така, як ви, людина.

Бріто

Не годиться так просити
В цих краях.

Дон Фернандо

А як?

Бріто

Потрібна
Тут примовка не така:
Маври, зайвого шматка
Прошу: догодіть Аллаху
І його святому праху, –
Пожалійте жебрака.

Король

Він хоч мучиться без міри,
Та зректись не хоче віри,
Щоб дошкулити мені.
Принце!

Бріто

Це король!

Дон Фернандо

О ні!
Помиляєшся ти щиро:
Принцом і магістром я
Зватися не можу нині.
Я – їх труп, хоч в домовині
Не лежав іще ні дня.
Інше маю я ім'я.

Король

Що ж, як більше не інфант ти,
До Фернандо я звернусь.

Дон Фернандо

Хоч мені несила встати,
Зараз доповзу – клянусь,

Щоб твій слід поцілувати.

Король

Ти характер свій стійкий
Нам, на жаль, являв ще вчора.
Що ж – відвага чи покора
В цьому вчинку?

Дон Фернандо

Раб простий
Підлещатись до сеньйора
Мусить: нині я – твій раб
І ось тут, перед тобою
Все по щирості скажу:
Вислухай мене, королю!
Королем тебе зову я,
Бо, хоч іншого народу
Ти державець, все одно
Титул короля високий
Заслуговує пошани.
Благородна кров і розум
Впевнити тебе повинні:
Владар мусить бути добрим.
Навіть серед диких звірів,
За законами природи,
Прийнято коритись завжди
Леву – владарю лісному.
Тільки й він – у кого грива
Дибиться, немов корона,
Теж буває милосердним:
Жертву загнану ніколи
Не вбиває лев шляхетний.
У солоних водах моря
Є король – дельфін розумний,[38]
На хребті його корони
З луски срібно-золотої:
Він під час великих штормів
Часто моряків рятує
І на берег їх виносить.
В небесах орел[39] – державець:
Він летить у високості,
І його корону з пір'я
Вітерець легкий тріпоче.
Він – володар над птахами
І так само благородний,

[38] *Дельфін* – у давньогрецькій міфології дельфін був присвячений богу світла Аполлону, а також, як цар риб, зображався серед морських створінь у почті Нептуна. Вважалося, що дельфіни рятують потерпілих на морі.

[39] *Орел* – у давньогрецькій міфології священний птах Зевса, цар птахів. У цьому значенні орел згадується також у філософській драмі Кальдерона «Життя – це сон» (La vida es sueño, 1632–1635?).

Бо ніколи не дозволить,
Щоб напився подорожній
З джерела, в якому змії
Отруїли чисту воду, –
Він крильми її хвилює,
Каламутить сильним дзьобом.
У рослин і у каміння
Є володарі, королю:
Прикрашає плід граната
Шкіра, на корону схожа, –
У саду гранат царює,
Та, змарнілий і негожий,
Він про це попереджає
Тим, що змінює свій колір, –
І тоді сумним топазом
Робиться рубін червоний.
У каміння свій король є:
Діамант,[40] проти якого
І магніт стає безсилим, –
Навіть діамант, відомий
Всюди твердістю своєю,
Розсипається на порох
В персні зрадника, оскільки
Зради камінь цей не зносить.
Та якщо у диких звірів
І в каміння неживого,
У рослин, у риб, у птаства
Так ведеться, що володар
Добросердим мусить бути,
То невже в людей, королю,
Інші правила й порядки?
Не виправдує жорстокість
Те, що іншої ти віри, –
Ницість скрізь поза законом.
Не подумай, що словами
Запобігти ласки хочу,
Щоб мені життя вернув ти.
Це, королю, ні до чого,
Бо мене не врятувати –
Смерть моя близька, я хворий:
Зовсім немічним зробився,
І у жилах кров холоне.
Я – поранений смертельно;
Варто вимовити слово,
Враз нутро моє проймає
Біль, неначе шпага, гострий.
Зрештою, я розумію,
Що померти має кожен,
Та ніхто не знає певно,
Де чатує смерть на нього,

---

[40] *Діамант* – дорогоцінний камінь, символ міцності і витривалості. Діаманту приписували чимало магічних властивостей, серед яких – здатність виявляти зраду.

Бо колиска й домовина
Так подібні між собою!
Щоб узяти щось, людина
Піднімає руку вгору,
І вона так само чинить,
Як жбурнути щось захоче:
Рух руки один і той же,
Та відмінний за метою.
При народженні людини
Білий світ радіє цьому
І приймає у колиску
Мешканця свого нового:
Горілиць лежить дитина,
На її обличчі – спокій.
Та якщо когось позбутись
Схоче раптом світ жорстокий,
Долілиць того жбурляє
Він безжальною рукою,
І колиска нещодавня
Обертається труною;
З'єднані життя зі смертю
Нерозривно в нашій долі,
І найперше наше ліжко
Схоже на останнє ложе.
Так чого бажати мусить
Той, хто знає це чудово?
Тільки не життя, звичайно, –
Можеш бути певним в цьому.
Смерті я благаю в тебе,
Щоб збулася Божа воля, –
Я за віру вмерти хочу.
Думай що тобі завгодно:
Що життя мені набридло,
Що керує відчай мною.
Ні, життя своє і душу
Разом я вручаю Богу,
І за це бажання смерті
Я молю прощення в нього.
І якщо не милосердя,
Хай прокинеться жорстокість
У душі твоїй, владарю.
Хто ти? Лев? Тоді на того
Мусиш кинутися з ревом,
Хто тебе образив кровно.
Ти – орел? Тоді повинен
Шматувати гострим дзьобом
Ти злочинця, що замислив
Знищити гніздо орлове.
Ти – дельфін? Чужинця стріти
Мусиш, збурюючи море.
Хто ти? Дерево граната?
Що ж, здійняти віття голе
Маєш ти, щоб примхам долі
Опиратися достойно.

Хто ти? Діамант коштовний?
Обернись мерщій на порох.
Та затям, що я, владарю,
Хоч мене ти стрінеш штормом,
Хоч свою жорстокість явиш,
Завдаси страшного болю
Чи жебракувати змусиш,
Чи пошлеш нові знегоди,
Приречеш мене на голод
Чи на холод, здерши злобно
Навіть ці грубезні лахи. –
Що б не сталося зі мною
Не зречусь своєї віри,
Бо вона для мене – сонце,
Що мені крізь морок світить.
Віра – мій вінець лавровий,
Мій дороговказ надійний.
Церкву ти не переможеш,
Хоч і вб'єш мене, владарю,
Бо за мною – сила Божа:
Він стоятиме за мене
Так, як я стою за Нього.

Король

Не ридаєш од скорботи?
Ще й хвалитися посмів!
Ти ідеш проти природи:
Жалості не жди, якщо ти
Сам себе не пожалів.
Ти у власних муках винен,
А не воля зла моя, –
Тож не жди і співчуття:
Ти явити жаль повинен,
Потім пожалію я.

Король іде.
Дон Фернандо

Згляньтеся хоч ви, сеньйори,
Заклинаю…

Тарудант

Що за горе!

(Іде.)
Дон Фернандо

О богине красоти,
Доброчесності й покори,
Заступись за мене ти
Перед батьком.

Фенікс

О Аллах!

Дон Фернандо

І дивитися не хочеш?
Споглядати сіромах
Так не люблять юні очі.

Фенікс

О, яка біда! О жах!

Фернандо

Та хоча мою скорботу
Не сприймаєш ти достоту,
Й жалості нема в тобі, –
Знай: од мене, далебі,
Ти не краща ні на йоту,
Може, навіть гірша ти!

Фенікс

Я боюсь тебе! Пусти!
Тхне могилою від тебе!
Що тобі, нещасний, треба?
Я не в змозі це знести.

Фенікс іде.
З'являється Дон Хуан із хлібиною.

Дон Хуан

Роздобувши цю хлібину,
Я від маврів ледь утік.

Дон Фернандо

Йде з часів Адама лік
Прикрощам, які людину
Переслідують весь вік.

Дон Хуан

Ось, візьми її.

Дон Фернандо

Про мене
Ти піклуєшся даремне,
Бо вмираю я.

Дон Хуан

Журба
Крає серце.

Дон Фернандо

Та хіба
Зло буває несмертельне?
Всі ж бо смертні, кожен з нас!
Із туманної безодні
Підступає біль сьогодні,
Ближчає останній час.
О людино! Від проказ
І хвороб, що є на світі,
Гірша ти: собі життя
Споконвіку без пуття
Ти вкорочуєш щомиті,
І нема їм вороття.
Йде спокійно по землі
І не думає людина,
Що в майбутньому повинна
Стати часткою її.
Всіх чекає домовина,
Всім відпущено свій строк,
Бо людину кожен крок
Наближає до могили:
Навіть всемогутній Бог
Тут змінити щось безсилий.
Я вмираю без жалю,
Тож візьміть мене на руки.

Дон Хуан

Крає серце біль розлуки.

Дон Фернандо

Любі друзі, я молю
Волю справдити мою:
Як остання прийде мить,
Лахи ці з мене зніміть,
Розшукайте у катівні
Плащ магістра, що донині
З честю я умів носить,
І мене, прикривши ним,
Поховайте; в ділі цім
Не відмовить ворог ниций.
Та позначте якось місце
Поховання – хоч простим
Вмру рабом на чужині,
Та настануть кращі дні –
Я ж для Господа завзято
Храмів звоював багато:

Він якийсь надасть мені.

Дон Хуан і Бріто виносять дона Фернандо.
З'являються Король Альфонс і португальські солдати з аркебузами.
КорольАльфонс

Ми якір нині
В бурхливих водах кинути повинні.
Не бачило ще сонце споконвіку
Таку армаду грізну та велику:
Застигли судна, мов споруди древні,
Гармати цілять в далі чужоземні,
Із хвиль прибою
Виходять вояки на поле бою.

З'являється Дон Енріке.
Дон Енріке

Даремно, не послухавши поради,
Ти біля Феса не схотів пристати
І нам на горе
Для висадки цей край обрав, сеньйоре:
Нас бій чекає –
Сюди численне військо поспішає,
З гір рине супротивник, мов лавина,
І маврами вже повниться долина.
Це Тарудант в Марокко їде з Феса,
А з ним дружина молода, принцеса.
Тут буде страхітливе бойовисько:
Вже чути брязкіт зброї – ворог близько.

Альфонс

Ні, я навмисне
Тут вирішив зустріти військо грізне.
Мій план, Енріке,
Достоїнство таїть в собі велике:
Обравши Фес для висадки десанту,
Я дав би королю і Таруданту
Два війська об'єднати в рать єдину –
А так я маврів поодинці стріну
І з ворогами
Розправлюсь перш, ніж прийдуть всі до тями.

Дон Енріке

Нам небезпек, однак, не обминути.

Альфонс

Я доказів не хочу навіть чути:
Лиш помсти прагну
І зволікати в ділі цім не стану –
Чужі простори

Я канчуком примушу до покори.

Дон Енріке

Згорів цей день тривожний до останку,
Ховається за хвилями до ранку
Вже сонця золотого колісниця.

Альфонс

Нам наша віра, наче блискавиця,
Освітить узбережжя зловороже:
Вона і час, і морок переможе.
Твій дух, Фернандо,
На грізну битву кличе нас завзято:
Звоюємо, здобувши перемогу,
Тобі свободу і величчя Богу!

Дон Енріке

Не обернулась радість би журбою!

Дон Фернандо
(здаля)

До бою, мій королю! Всі до бою!

Альфонс

Ти чув, Енріке?
Крізь стогін вітру долинають крики!

Дон Енріке

Це сурми грають –
Вони на бойовище всіх скликають!

Альфонс

Спішити треба!
Хай перемогу нам дарує небо!

З'являється Дон Фернандо в магістерському вбранні зі смолоскипом.
Дон Фернандо

Так, допоможе
Сьогодні небо вам, бо слово Боже
І вищу волю
Бракониш ревно й сміло ти, королю.
Мене звільнити прагнув ти з полону,
Щоб я спочив у храмі після скону,
І я охоче
Розвію смолоскипом морок ночі,
І всі загони

До слави поведу крізь перепони,
Аби збулись, королю мій, сьогодні
Твої бажання й наміри Господні,
І у звитяжній битві за свободу
Твоїм став сходом час мого заходу.

Дон Фернандо зникає.

Дон Енріке

Очам не вірю!

Альфонс

А я сприймаю все, як правду щиру.
Служінням Богу
Здобудемо в цій битві перемогу!

Вони йдуть. З'являються Король Феса та Селім, а вгорі над коном – Дон Хуан і невільник, що несуть труну із доном Фернандо: видно лише віко труни.

Дон Хуан

Подивись, кого ти нині
Без пори життя позбавив,
Варваре, тиране!

Король

Хто ти?

Дон Хуан

Я – людина, і Фернандо
Не залишу, хоч в нестямі
Засуди мене до страти,
Я, немов собака вірний,
З ним залишуся назавжди.

Король

Християни! Хай уроком
Для наступних генерацій
Стане доля принца. Мною
Справедливість керувала,
Бо упертістю своєю
Він завдав образи владі.
Хай тепер Альфонс бундючний
Спробує звільнити бранця.
Хоч жаданої Сеути
Я віднині не побачу,
Та зате йому свободи
Вже не бачити нізащо:
Я радий, що домовина
Стала принцу казематом.
Тільки й мертвий не уникне

Він заслуженої кари
І лишиться привселюдно
Непохованим лежати.

Дон Хуан

Що ж, за зло таке, королю,
Жде тебе швидка розплата,
Бо на обрії вже бачу
Я знамена португальські.

Король

Необхідно подивитись,
Чи сказав мені він правду.
Король іде.

Дон Хуан

Всі зачохлені знамена,
І не чути барабанів,
Не палають смолоскипи –
Це якісь лихі ознаки.

Притишено б'ють барабани, з'являється Дон Фернандо, що освітлює смолоскипом дорогу королю Альфонс у та донові Енріке, за якими йдуть полонені Тарудант, Фенікс і Мулей, а також португальські солдати.

Дон Фернандо

Я тебе крізь морок ночі
Потаємними стежками
Вів: уже досвітнє сонце
Розганяє чорні хмари.
Ось фортечні мури Феса –
Тут мою продовжиш справу
І почнеш переговори
Ти про викуп мій, владарю.
Дон Фернандо зникає.

Альфонс

Гей, на мурі! На розмову
Короля я викликаю!

На фортечному мурі з'являються Король Феса та Селім.

Король

Що тобі, звитяжцю, треба?

Альфонс

Передай мені Фернандо!
Тарудант і юна Фенікс
Викупом за нього стануть.

Я в полон узяв їх нині –
Ось перед тобою бранці.
Вмре дочка твоя єдина,
Як не віддаси нам брата.

Король

Що тут вдіяти, Селіме?
Нас біда страшна спіткала.
Принца мертвого не можу
Я на Фенікс обміняти.
Я у розпачі – зрадливим
Раптом виявилось щастя.

Фенікс

Батьку! Як це розуміти?
Бачиш, у якому стані
Опинилась я сьогодні,
Так чому ж ти зволікаєш!
Як же міг хоч на хвилину
Ти задуматися, батьку,
Чи погодитись на обмін,
Чи на смерть мене віддати?
У руках твоїх, королю,
Доля доньки безталанна,
То невже мене залишиш
Ворогові на поталу?
Варто мовити лиш слово,
І мої скінчаться жахи. –
То чого ж мовчиш ти, батьку,
Жалість втративши останню?
Серце доньчине готова
Простромити гостра шабля.
То невже безвинні сльози
Не розчулять серце батька?
Не король ти – звір жорстокий,
Нелюд ниций і безжальний,
Ти хотів суддею бути,
Та моїм зробився катом!

Король

З відповіддю зволікаю
Не тому, що врятувати
Я тебе не хочу, Фенікс, –
Мить прийшла моя остання:
Ні собі самому, доню,
Ні тобі я не зараджу.
Критися немає сенсу,
Знай, Альфонсе, щиру правду:
З дому виїхала Фенікс
Вчора, щойно сонце красне
Закотилося за море

І в його безодні згасло,
І в ту ж мить – о збіг жахливий! –
Згасло і життя Фернандо.
Ось, Альфонсе, домовина,
Де лежать його останки.
Вбий дочку мою і кров'ю
Відомсти за смерть інфанта.

Фенікс

О, нещасна я! Рятунку
Вже мені чекати марно.

Король

Я помру з тобою разом,
Бо не можу жити далі.

Дон Енріке

Господи! Чому не дав нам
Ти сюди приспіти вчасно,
Щоб вернути волю принцу!

Альфонс

Не кажи так, бо Фернандо
Визволити перед боєм
Повелів його із рабства:
Викупити ми повинні
Тіло мужнього інфанта
І в якомусь храмі Божім
З почестями поховати.
Щоб не думав ти, королю,
Що Фернандо мертвий вартий
Менше, ніж оця красуня,
Згодні на його останки
Обміняти Фенікс. Отже,
За троянди й свіжість травня
Дай мені січневий холод,
За живу дочку – Фернандо.

Король

Що говориш ти, Альфонсе?

Альфонс

Можеш обміняти бранців!

Фенікс

Стала за мерця ціною –
Справдилось пророцтво давнє.

Король

Опустіть труну скоріше
І Альфонсу передайте!
Я і сам піду до нього,
Щоб до ніг його припасти.

Король іде, з муру на линві опускають труну.
Альфонс

Принце-страднику! Сьогодні
Тіло я твоє приймаю.

Дон Енріке

Брата мертвого вшаную.

Дон Хуан

Руку дай мені, державцю.

Альфонс

Дон Хуане, друже вірний,
Як же не вберіг інфанта
Ти від смерті?

Дон Хуан

Я ділив з ним
У полоні всі нещастя,
За життя його не кидав,
Не залишу принца й зараз.

Альфонс

Дядечку, подайте руку,
Я невільно вас образив.
Хоч запізно прибули ми,
Щоб Фернандо врятувати, –
Проти дружби смерть безсила,
І йому віддам я шану.
Благородне тіло принца
Буде в храмі спочивати.
Забирай тепер, королю,
Фенікс юну з Тарудантом,
Одружи дочку з Мулеєм,
Це б потішило інфанта, –
Той йому єдиним другом
Був у Фесі з-поміж маврів.
Підійдіть, раби, і тіло
Принца вашого, Фернандо,
Віднесіть на узбережжя,

Де стоїть моя армада.

Король

Всі збирайтеся в дорогу.

Альфонс

Військо урочистим маршем
За труною принца пройде
Під удари барабанів.
Ми ж закінчимо на цьому –
Хай вже нам глядач пробачить –
Повість про Стійкого принца
Португальського Фернандо.

Дама-примара[41]
Комедія[42]

ДІЙОВІ ОСОБИ

Дон Мануель.
Дон Луїс.
Дон Хуан.
Косме, блазень.
Родріго, слуга.
Донья Анхела.
Донья Беатріс.
Ісабель, служниця.
Клара.
Слуги.
Юрба.

Дія відбувається в Мадриді.

Дія перша

Сцена 1

Вулиця. Дон Мануель і Косме в дорожньому вбранні.

Дон Мануель

На одну лише годину
Ми спізнилися на свято,

---

41 *Дама-примара* – в оригіналі: «La Dama Duende», букв.: «дама-домовик».

42 Перекладено за виданням: Don Pedro C alderón de la Barca. La dama duende. – Buenos A ires: Editorial Poseidón, 1943

Що його мадридці щедрі
Влаштували, щоб відзначить
Принца нашого хрестини.

Косме

Так, одна година часом
Може важити багато.[43]
Бо якби Пірам злощасний
Не спізнився на годину,
Тісбу він свою б не втратив,[44]
На червоний колір крові
Не змінила б смоква барви
Ягід, ставши мимовільним
Свідком двох смертей дочасних:
Бо тягучим соком смокви
Ця трагедія писалась.
А якби на ту ж годину
Припізнивсь Тарквіній, давні
Автори б не сперечались,
Чи з Лукрецією справді
Він повівся так брутально.[45]
І якби ж то за годину
Геро все обміркувала,
З вежі, я вас запевняю,
Не стрибнула би нізащо.[46]
А якби цього не сталось,
Доктор Міра[47] для театру
Не створив би вже ніколи
Справді вишукану драму,
У якій з таким натхненням
Амаріліс роль зіграла…

---

[43] Вказівка на розуміння виняткової ролі часу й випадку в житті людини, характерне для світогляду бароко, що знайшло своє відображення у драматургії доби. Косме перелічує популярні античні сюжети, засновані на несприятливих збігах обставин, які призвели до трагічної розв'язки.

[44] *Пірам, Тісба* – вавилонський юнак Пірам був позбавлений можливості відкрито зустрічатися зі своєю коханою Тісбою. Коли закохані, нарешті, знайшли спосіб побачитися, Пірам запізнився, що мало фатальні наслідки для нього та для його коханої. Історію про Пірама і Тісбу використав також В. Шекспір у комедії «Сон літньої ночі» (1590–1596?).

[45] *Тарквіній, Лукреція* – син римського царя Секст Тарквіній вчинив насильство над Лукрецією, дружиною свого прибічника. Молода жінка, не витримавши наруги, вбила себе.

[46] Грецький юнак *Леандр* щоночі перепливав бурхливу морську протоку Геллеспонт, щоб зустрітися зі своєю коханою *Геро* , яка жила на іншому березі. Пливучи, Леандр орієнтувався на світло маяка, який запалювала для нього Геро. Одного разу вогонь згас, і юнак потонув. Коли ранком дівчина побачила мертве тіло свого коханого, яке прибили до берега хвилі, вона з горя вчинила самогубство, кинувшись у море. Історію Геро і Леандра переповідали у своїх творах Овідій і Вергілій.

[47] *Антоніо Міра де Амескуа* (1574? – 1644) – іспанський драматург і поет, чия творчість мала певний вплив на драматургію Кальдерона. Серед численних творів Міра де Амескуа є й п'єса «Геро і Леандр». Перелічені вище античні сюжети використовували й інші іспанські драматурги Золотої доби, зокрема Лопе де Вега і Рохас Сорілья.

Тож, коли вже на годину
Припізнились ми на свято,
Звісно, жодної хвилини
Більше гаяти не варто,
Бо інакше – просто неба
Доведеться ночувати.
Я волів би якнайшвидше
Друга врешті-решт побачить,
Що із радістю готовий
Стіл і постіль нам надати.
Це, сеньйоре, Провидіння
Нам само його послало.
Не збагну лише, чого це
Він опікується нами.

Дон Мануель

Дон Хуан з Толедо, Косме,
Зветься цей сеньйор, і здавна
Нас така єднає дружба,
Що герої легендарні,
Вславлені як побратими,
Щиро б їй могли позаздрить.
Разом вчилися ще в школі,
Потім, ставши вояками,
Ми не раз на полі бою
Нашу дружбу гартували.
Якось в битві при П'ємонті[48]
Герцог Ферія[49] відзначив
І зробив мене сержантом,
Дон Хуан тоді ж негайно
Став моїм прапороносцем.
Згодом в сутичці кривавій
Друг мій мало не загинув:
Сам йому я гоїв рану.
Він мені життям відтоді
Зобов'язаний; не стану –
Це не гідно дворянина –
Іншим послугам увагу
Надавати… Бо ж немарно
За законами малярства
Спиною до всіх малюють
Щедрість, як багату даму,
Що зі скромності боїться
Нам про дар свій нагадати.
Отже, дон Хуан шляхетний,
Сповнений чуттів найкращих,
Взнавши, що мене король наш
Губернатором призначив

[48] *Битва при П'ємонті* – приклад типових для творчості Кальдерона військових ремінісценцій.

[49] *Герцог Ферія* – іспанський дипломат, державний діяч другої половини XVI ст.

І що я з’явитись мушу
При дворі, мене прийняти
У своєму домі хоче,
За добро добром віддячить.
Хоч до Бургоса адресу
Він прислав мені, звичайно,
Я, обтяжений речами,
Не хотів його шукати.
Тож залишив у заїзді
Все – і мулів, і поклажу –
Й поспішив до нього врешті.
Та, завваживши, як вбрані
І сеньйори, і лакеї,
Святом я помилуватись
Вирішив, але спізнився
Як на те…

Сцена 2

Ті самі, Донья Анхела та Ісабель під вуалями.
Донья Анхела

Якщо ви справді
Благородний кабальєро –
Одяг свідчить це принаймні, –
Допоможете ви жінці,
Що уклінно вас благає.
Переслідувач нізащо
Не повинен взнати, хто я,
Бо життя і честь я втрачу.
Всім, що є у вас святого,
Я, сеньйоре, заклинаю:
Порятуйте знатну даму
Від приниження й зневаги!
Може, день такий настане…
Боже правий! Прощавайте!

(Жінки тікають.)
Косме

Хто це – ураган чи жінка?

Дон Мануель

Ну, й пригода!

Косме

Що ж робити?

Дон Мануель

Як ти зміг таке питати?

Змушує мене шляхетність
Захистити бідолашну.
Переслідувач, напевне,
Чоловік її.

Косме

Твій намір?

Дон Мануель

Будь-що-будь його повинні
Ми затримати, а в разі,
Якщо хитрість розгадає,
Силу слід застосувати,
Приховавши, в чому справа.

Косме

Отже, привид ти шукаєш?
Я знайшов його, сеньйоре.
Лист від друга якнайкращим
Привидом мені здається.

Сцена 3

Ті самі, Дон Луїс, Родріго.
Дон Луїс

Я будь-що повинен взнати,
Хто ця дама, що від мене
Так кваплива утікає.

Родріго

Дожени її і взнаєш.

(Косме виходить наперед, дон Мануель відступає.)
Косме

Хай сеньйор мені пробачить,
Чи не буде ваша милість
Так люб'язна прочитати
На листі ім'я й адресу.

Дон Луїс

Друже, в мене кров скипає.

(Косме заступає йому дорогу.)

Косме

Ну, якщо у цьому діло,
Я зарадити вам ладен
І пожежу пригасити.

Дон Луїс

Відійди!

Дон Мануель

Погані справи!
Вулиця пряма, і досі
Видно їх.

Косме

Життям благаю…

Дон Луїс

Боже, дай мені терпіння!
Зараз я тобі, нахабо,
Голову зітну!

Косме

Не варто
Вам чинити так.

Дон Луїс

Негайно
Язика припни брудного!
Геть з дороги!

(Штовхає його.)
Дон Мануель
(убік)

Мить настала!
Мужність мусить довершити
Те, що почало лукавство.

(Виходить наперед.)

Кабальєро, це слуга мій,
І мені цікаво знати,
Чим він міг вам досадити,
Що його ви так брутально
Відштовхнули?

Дон Луїс

Не бажаю

Вам на це відповідати.
Не підзвітний я нікому!
Прощавайте.

Дон Мануель

Я цікавість
Вдовольнив би неодмінно,
Будь на те моє бажання.
І тоді моя хоробрість
Покарала б вас за чванство.
Втім, гадав я на питання,
Чим слуга мій вас образив,
Чемну відповідь дістати.
Не засвоїли ви правил
Поведінки у столиці,
Тож не гнівайтесь, будь ласка,
Що повинен я, приїжджий,
Ввічливості вас навчати.

Дон Луїс

Я вас сам навчити можу…

Дон Мануель

Досить слів, повинні шпаги
Суперечку розв’язати.

Дон Луїс

Певна річ.

(Видобувають шпаги і б’ються.)
Косме

Дурних немає
Битися!

Родріго

Я вас тим часом
Прошу видобути шпагу!

Косме

Я незайманою шпагу
Досі в піхвах ще тримаю
Й добувати не збираюсь.

Сцена 4

З’являються Донья Беатріс і Клара в плащах, а також Дон Хуан зі слугами.

Дон Хуан

Беатріс, пустіть!

Донья Беатріс

Нізащо!

Дон Хуан

Шпагу брат схрестив мій з кимось.

Донья Беатріс

Боже!

Дон Хуан
(до дона Луїса)

Я з тобою, брате!

Дон Луїс

Ні, стривай, щоб боягузом
Я не здавсь з твоєї ласки.

(До дона Мануеля.)

Кабальєро, з вами битись
Сам на сам я був би ладен,
Та оскільки нас вже двоє,
Честь велить мені негайно
Припинити поєдинок.
Ви поводились відважно,
І до вас претензій жодних
Я не маю. Прощавайте!

Дон Мануель

Повелися ви шляхетно,
Та якщо у серці вашім
Сумнів хоч якийсь лишився,
Я до ваших послуг завжди.

Дон Луїс

Прощавайте!

Дон Мануель

Прощавайте!

Дон Хуан

Що я чую! Що я бачу!
Доне Мануелю!

Дон Мануель

Друже!

Дон Хуан

Серце розірватись навпіл
Може: брат і друг мій кращий
(Власне, це одне й те саме)
Б'ються, я ж не знаю навіть,
Що між ними сталось.

Дон Луїс

Справа
Виглядає дуже просто:
За слугу свого відважний
Кабальєро заступився.
Я хотів того скарати,
Бо повівся він нечемно.
От і все.

Дон Хуан

В такому разі
З дозволу твого волів би
Міцно я його обняти.
Доном Мануелем зветься
Друг і гість наш довгожданий.
Привітати гостя личить.
Підійди скоріше, брате,
Після того, як хоробрість
Один одного спізнали
У двобої, ви навіки
Друзями повинні стати.
Тож потисніть руки.

Дон Мануель

Спершу
Хочу від душі сказати:
Дон Луїс мене сьогодні
Мужністю своєю вразив.

(До дона Луїса.)

Ваш слуга.

Дон Луїс

Не розумію,

Як я міг вас не впізнати.
Ви тримались так, що мусив
Я одразу здогадатись,
Хто ви. Я ваш друг однині.

Дон Мануель

Хай мені уроком рана
Буде, що від вас у руку
Я дістав.

Дон Луїс

Волів би краще
Я від вас її дістати.

Косме

Ну й люб’язна вийшла сварка!

Дон Хуан

Рану слід залікувати.
Ти лишись, будь ласка, брате:
Донью Беатріс в карету
Посади – вона чекає.
Вибачишся перед нею.
Доне Мануелю, зараз
Підемо в мій дім – віднині
Ви своїм його вважайте,
І загоїмо там рану.

Дон Мануель

Це дрібниці.

Дон Хуан

Все ж покваптесь.

Дон Мануель
(убік)

Прикро, що Мадрид позначив
Кров’ю мій приїзд!

Дон Луїс
(убік)

Звичайно,
Шкода, що не зміг одразу
Я дізнатись, хто ця дама!

Косме

(убік)

Що ж, одержав по заслузі
Мій хазяїн: хай надалі
Без потреби в Дон Кіхоти
Він не пнеться нерозважно.
Дон Мануель, дон Хуан і Косме йдуть.

Сцена 5

Дон Луїс, Донья Беатріс, Клара.
Дон Луїс

Буря нібито минула,
І тепер, немов од чарів,
Оживуть змарнілі квіти,
І краса, сеньйоро, ваша,
Що поблякнути хотіла,
Знов веселкою засяє.

Донья Беатріс

Де це дон Хуан подівся?

Дон Луїс

Вибачте його ласкаво.
Так вже сталося, сеньйоро:
Мусив він піти негайно,
Щоб опікуватись другом.
Рану той дістав.

Донья Беатріс

Що? Рану?
Дон Хуан? О, я нещасна!

Дон Луїс

Ні, сеньйоро, не про брата
Йдеться. Дон Хуан здоровий,
І якби його спіткала
Ця біда, то я не зміг би
Незворушно так триматись.
А тому забудьмо разом
Ви – тривогу, я – страждання:
Так, страждання, бо несила
Бачити, як вас змагає,
Як шматує вашу душу
Ця тривога безпідставна.

Донья Беатріс

Вам відомо, як ціную
Почуття, сеньйоре, ваші,
І мені, повірте, прикро,
Що віддячити не можу
Вам за щирість і люб'язність.
Так судила доля: марно
Сперечатись нам із нею.
Хочу дати вам пораду.
При дворі найбільш цінують
Те, чого в природі мало.
Тож мені подяку скласти
Мали б ви за щиру правду,
Бо її не просто стріти,
Це сьогодні рідкість справжня.
Прощавайте!

Донья Беатріс і Клара йдуть.

Сцена 6

Дон Луїс, Родріго.
Дон Луїс

Прощавайте!
Все, Родріго, препогано
Йде сьогодні. Незнайому
Переслідую я даму,
І – будь ласка – наражаюсь
Я в ту ж мить на дві завади –
Дурня та дуель: їй-богу,
Що з них гірше, сам не знаю.
Брат приходить – супротивник
Виявився другом брата.
Той мене лишитись просить
З дамою, яку я здавна
Без взаємності кохаю.
Незнайомку я проґавив.
Дурень вивів з рівноваги,
Та ще й клопоту зненацька
Гість завдав мені заїжджий:
Оселився з волі брата
Він тепер у нашім домі.
Ще й відчув зневагу дами
Нині я. О доля клята!

Родріго

І яка з цих бід, мій пане,
Гіршою тобі здається?

Дон Луїс

Відгадай!

Родріго

Я так вважаю:
Ревнощі, що взнав ти з ласки
Доньї Беатріс та брата.

Дон Луїс

Не вгадав.

Родріго

А що, сеньйоре?

Дон Луїс

Що ж, сказати мушу правду,
Бо тобі лиш довіряю:
Легковажністю Хуана
Був я вражений найбільше.
Оселити має намір
Він у домі кабальєро,
Хоч вдова, сестриця наша,
Проживає в нас таємно.
Навіть сонце, й те не знає
Про її присутність, тільки
Беатріс одна в цю справу
Втаємничена, Родріго.

Родріго

Чоловік її, казали,
Управляв великим портом.
Грошей завинив чимало
Королю він, і вдовиця,
Щоб звільнитися від сплати,
Прибула в Мадрид таємно,
А тому найбільше прагне
Непомітною лишитись
І залагодити справу.
Ця обставина на користь
Брата старшого, мій пане:
Бо вдова не може вільно
Ні гостей тепер приймати,
Ні зустрітися із кимось.
Дону Мануелю також,
Хоч би жив у вашім домі,
Все одно не здогадатись,
Що під тим же самим дахом
Переховується дама.
Дон Хуан вчинив до того ж
Передбачливо й розважно,
Із кімнати гостьової
Вихід за його наказом

Ще зробили у провулок.
А для того, щоб зненацька
Гість не стрівся із сестрою,
Двері у його кімнаті
Він заклав, та ще й так спритно
В них зробив посудну шафу,
Що ніхто б і не подумав
Двері там якісь шукати.

Дон Луїс

Що ти цим сказати хочеш?
Замість втіхи та розради
Смерть в твоїх словах таїться!
На сторожі честі – шафа,
Купа скла, що від удару
Враз розіб’ється на скалки!

(Йдуть.)

Сцена 7

Кімната доньї Анхели в домі дона Хуана.
Донья Анхела, Ісабель.

Донья Анхела

Знов, Ісабель, подай мені –
Гай-гай! – мої жалобні шати.
Себе живою поховати
Мені судилось в юні дні.

Ісабель

Поквапся, бо якщо твій брат
Дочасно прийде, боронь Боже,
Підозру викликати може
У нього пишний цей наряд,
Який на власні очі він
В палаці нині бачив ясно.

Анхела

О Господи! О, я нещасна!
Я – жертва чотирьох цих стін!
Проміння сонця обмине,
Не зазирне в ці вбогі стіни,
Бо мало сонячної днини
Журбі, яка гнітить мене.
Не привчений до співчуття,
Побачивши, як плачу гірко,
Не скаже й місяць: «Бідна жінка!
Вона кляне своє життя».
Я тут похована навік,
Сказала «прощавай» свободі,

Під наглядом братів відтоді,
Коли помер мій чоловік.
Вони б торочили мені
Про легковажність і неславу,
Довідавшись, що на виставу
Ходила в іншому вбранні,
Напнувши на лице вуаль, –
Туди, де оплески шалені,
Де кожну мить актор на сцені
Дарує радість і печаль.
За що мені така біда!

Ісабель

Ти до братів несправедлива,
Така принадна, чарівлива,
Та ще й до того ж молода.
І мають рацію брати,
Що стережуть тебе так ревно,
Бо від спокус вони, напевно,
Тебе бажають вберегти.
Тим більше, при дворі тепер
Чимало, вибач вже на слові, –
Вдовиць, які на все готові,
Аби знайшовся кавалер.
На вулиці така, повір,
І доброчесна, і побожна,
До неї підійти не можна –
Цнотливий усміх, скромний зір,
А потім вдома, певна річ,
Відкинувши і цноту, й плаття,
Вдовиця, сповнена завзяття,
Мов дзиґа, крутиться всю ніч.
Таких облесниць повен світ,
Їх обговоримо нескоро.
Чи не гадаєш ти, сеньйоро,
Що нам змінити тему слід?
Поговорила б залюбки
Про того я, кому в томлінні
Ти честь свою вручила нині.

Донья Анхела

Читаєш ти мої думки,
Я й не збиралась, Ісабель,
Зачислити його в герої.
Коли ж почула брязкіт зброї,
Збагнула, що іде дуель,
І уявила: дворянин,
З яким я, власне, незнайома,
Клинок свій видобув свідомо,
І через мене б'ється він.
Я піддалась своїм чуттям,
Хоч це була лише уява,

І взагалі не мала права
Я важити його життям.
Ми нерозважливі завжди,
Жінки, коли спіткає горе.

Ісабель

Ну що ж, зате у дурні добре
Пошили брата ми.

Донья Анхела

Зажди.

Сцена 8

Донья Анхела, Ісабель, Дон Луїс.
Дон Луїс

О сестро!

Донья Анхела

Владцю й брате мій!
Прийшов ти, бачу, у зажурі,
Які в душі у тебе бурі?

Дон Луїс

Честь викликає непокій!

Донья Анхела
(убік)

О Господи! Пропала я!
Мене він упізнав, напевне!

Дон Луїс

Так, сумно на душі у мене:
Сестра зневажена моя!

Донья Анхела

Що сталося, скажи мені!

Дон Луїс

Відповісти відверто мушу:
Один твій вид терзає душу.

Ісабель
(убік)

Він, звісно, упізнав її!

Донья Анхела

Була б обачніша стократ,
Якби я знала, в чім причина.

Дон Луїс

Вона в тобі…

Донья Анхела

Лиха година!

Дон Луїс

До тебе непоштивий брат.

Донья Анхела
(убік)

Авжеж.

Дон Луїс

Мене змагає гнів,
І я тривожусь недаремно,
Бо в дім, де ти живеш таємно,
Сьогодні гостя брат привів.
А ще до того сам не свій
Від люті, певно, теж недаром
Я пригостив його ударом,
Не знаючи, хто він такий.

Донья Анхела

Як сталось це?

Дон Луїс

Йшов повз палац
Я нині. Ось і огорожа,
Не пропускає там сторожа
Ні піших, ні вози на плац.
Коли це поряд чую сміх.
Дивлюся, публіка знайома,
А з ними дама невідома:
Вона причарувала всіх.
Пішов до гурту я. На жаль,
Ту, від якої всі без тями,
Я не впізнав: обличчя дами
Ховала наглухо вуаль.

Я підійшов – о дивина! –
Замовкла незнайомка раптом,
І жодним словом, жодним жартом
Вже не озвалася вона.
Якась розумна голова
Спитала, чи не я причина
Того, що незнайомка дивна
Забула враз усі слова.
Мене насторожило це.
Я роздивлявсь її цікаво,
Вона ж схопилась з місця жваво,
Ховаючи своє лице.
Я миттю кинувсь навздогін.
Вона спішила по дорозі
І озиралася в тривозі,
Коли це раптом челядин
Якийсь перетинає путь
З листом в руці, та як пристане:
«Будь ласка, прочитайте, пане,
Ім'я й адресу будь-що-будь».
Я, ледве стримуючи гнів,
Щось відповів, забувши чемність,
Бо мав я цілковиту певність,
Що він затримати хотів
Мене, оскільки перед тим,
Скрадаючись по сліду дами,
Сам бачив: кількома словами
Втікачка обмінялась з ним.
Сеньйор тут нагодивсь якраз,
Котрий у нас гостює нині,
Завзятий, сповнений гордині,
І шпаги ми схрестили враз.
Все розповів я до кінця.

Донья Анхела

Облишмо жахи ці Господні!
Збагни, тебе ледь-ледь сьогодні
Не погубила жінка ця!
Заманить, брате, будь-кого
Така в свої облудні сіті.
Живуть же звабниці на світі!
Я певна, імені твого
Вона не знає. Вас, мужчин,
Постійно тягне на пригоди.
Ти теж не пропустив нагоди,
Побіг за нею навздогін.
Ти авантурниць обминай.

Дон Луїс

Як вечір провела ти нині?

Донья Анхела

У ліжку, наче в домовині,
Лежала й плакала, гай-гай.

Дон Луїс

Ти брата бачила?

Донья Анхела

На жаль,
Він з ранку ще не був у мене.

Дон Луїс

Його поводження нестерпне
І в серці збуджує печаль.

Донья Анхела

Тобі казала вже стократ:
Облиш ці скарги, ради Бога!
Ми – на утриманні у нього,
До того ж він – наш старший брат.

Дон Луїс

Що ж, коли так, то в добрий час!
Був я ображений за тебе.
Виходить, і мені не треба
Плекати в серці біль образ.
Гаразд, піду тепер до них,
Поводитися буду чемно.

(Іде.)

Сцена 9

Донья Анхела, Ісабель.

Ісабель

О, скільки щойно ми даремно
Острашок звідали пустих!
То що ж це діється навкруг?
Твій рятівник, котрий на диво
Повівся мужньо і сміливо,
Тепер наш гість та братів друг.

Донья Анхела

Я здогадалась, Ісабель,
Про це – і критися не стану, –
Коли довідалась про рану

І про злощасну ту дуель.
Але дивуюсь дотепер
Його рішучій поведінці:
Приїхав щойно до столиці,
В ту ж мить, як справжній кавалер,
Відважно кинувся у бій,
Готовий захистити жінку.
Він кров пролив у поєдинку,
І брат його поранив мій.
А інший брат привів у дім
Як гостя. Дихати несила,
Так бачити б його хотіла!
Я вірю лиш очам своїм.

Ісабель

Що ж, коли так, то в добру путь!
Я так зроблю, що дуже скоро
Його побачиш ти, сеньйоро.

Донья Анхела

Ти збожеволіла, мабуть!
Живу у царстві самоти…

Ісабель

Я до суміжної кімнати
Дорогу можу показати
Коротшу, ніж гадаєш ти.

Донья Анхела

Навіщо вся ця канитель?
Мені нема до нього діла!
А втім, з цікавості б хотіла
Я подивитись, Ісабель.

Ісабель

Дивись! Тут був раніше вхід,
А нині – шафа замість входу,
Ось шлях з в’язниці на свободу!

Донья Анхела

Твоїх думок збагнула хід.
Зробити отвір легко в ній,
Оскільки шафа дерев’яна,
І підглядати хоч до рана…

Ісабель

Ні, цікавіший задум мій.

Донья Анхела

Кажи.

Ісабель

Для тебе старший брат
Не міг ніяк знайти кімнати
Й велів на певний час закласти
Ці двері, що вели у сад.
Отож і шафа недарма
З’явилась тут для камуфляжу,
В ній посуд лиш, тож – зауважу –
Її ти зрушиш і сама.
Якщо мені не віриш ти,
То знай, колись в лиху годину
Я навіть влізла на драбину,
Щоб тут порядок навести.
Хотіла лиш протерти скло,
Та цвях зі стінки випав – раптом
Драбина, я і шафа разом
Попадали! Що тут було!
Я думала, мені гаплик!
Отож подякуй краще долі!
Одна лиш мить – і ти на волі,
Посунь для цього шафу вбік!

Донья Анхела

Яка швидка, одначе, ти.
Стривай, я хочу запитати:
Якщо до іншої кімнати
Я можу легко так ввійти,
То, мабуть, може і сусід
Також проникнути до мене?

Ісабель

Аби зробити це напевне,
Йому секрет узнати слід.
У отвір треба цвях встромить:
Йдучи до іншої кімнати,
Його ти мусиш витягати –
І шафа зрушиться в ту ж мить.

Донья Анхела

Нехай слуга подасть нам вість –
Скажи йому це незабаром,
Коли він прийде з канделябром –
Якщо із дому вийде гість.
Лежати тут нема причин,
Він небагато втратив крові.

Ісабель

І ми ввійти туди готові?

Донья Анхела

Я хочу знати, справді він –
Той лицар, що вступив у бій
І кров свою пролив за мене?
Якщо це так, тоді напевне
Обов’язок священний мій
Йому віддячити хоч тим,
Що я героєві такому
Догляну рану і при цьому
Лишусь невпізнаною ним.
Що ж, покажи мерщій тайник,
Той хід з в’язниці на свободу:
Клянуся, добру нагороду
Тоді дістане рятівник
За все, що він зробив.

Ісабель

Однак
Чи зможе він заради дами
Язик тримати за зубами?

Донья Анхела

Я певна, що такий смільчак,
Котрий сьогодні у бою
Явив усім свою достойність,
І благородство, і хоробрість
І вдячність заслужив мою,
Ні в чому не завдасть повік
Мені ніякої образи,
І необдуманої фрази
Не вимовить його язик.
У нього вдача не така,
Щоб зловживати честю жінки.
Хто здатний на шляхетні вчинки,
Не розпускає язика.

(Йдуть.)

Сцена 10

Кімната дона Мануеля. Пересувна шафа з полицями, заставленими посудом, жаровня і таке інше.

Дон Хуан, Дон Мануель, слуга зі свічником; згодом Дон Луїс та інший слуга.

Дон Хуан

Благаю вас, лягайте, друже.

Дон Мануель

А ви сприйміть пригоду цю байдуже,
Бо рана й справді незначна,
Мені турбот не завдає вона,
Я почуваюся бадьоро.

Дон Хуан

Зі мною доля обійшлась суворо.
У дім, де я давно вас жду,
Вона принесла радість та біду.
Я зустрічі радий, та водночас
Пораненим із сумом бачу вас,
До того ж – брат цього причина,
Хоч невелика тут його провина.

Дон Мануель

Я не сказав іще всього.
Я в захваті від мужності його.
Тому з душею дорогою
Йому я стану другом і слугою.

Входить Дон Луїс у супроводі іншого слуги, котрий несе кошик, в якому лежить шпага в піхвах.

Дон Луїс

О ні, я ваш слуга, сеньйоре.
Я рану вам завдав собі на горе,
Отож тепер своє життя
І шпагу вам оцю вручаю я:
Вона – призвідниця біди,
Її позбутись хочу назавжди,
Немов слуги, котрий сеньйору
Зло учинив, забувши про покору.
Дивіться, ось знаряддя зла –
Ця шпага, що вам рану завдала.
Її від зла я не вберіг
І кидаю тепер до ваших ніг.
Зламайте шпагу без пощади –
Вона повинна гріх спокутувати.

Дон Мануель

Із ваших рук беру її,
Та шпагу цю я не зламаю, ні!
Мене ви вразили не нею –
Шляхетністю і мужністю своєю,
Тож дякую вам за науку.
Беру її як вірну запоруку
Того, що криця гостра ця
Мене в бою не зрадить до кінця.

Дон Хуан

Я вдячний братовим словам,
Бо мало не забув, що мушу й сам
Вручити гостеві дарунки.

Дон Мануель

Такі шляхетні ви, що ці рахунки
Я, мабуть, не сплачу повік.
Сеньйори, я віднині ваш боржник!

Сцена 11

Ті самі й Косме з баулами та торбами.
Косме

Хай двісті тисяч злих чортів,
Плекаючи в собі пекельний гнів,
В безжальній лютості своїй
Обернуться на двісті тисяч змій,
І хай вони на вірну смерть
Мене потягнуть в пекло шкереберть,
Аби скарати, я й тоді
Кричатиму, мов на Страшнім суді,
Що краще б жив я у селі,
Щодня до смерку порався в землі,
Ніж опинився у столиці.

Дон Мануель

Послухай, Косме, не мели дурниці.

Косме

Якби ж то це дурницею було…

Дон Хуан

Що?

Косме

Ворог завжди чинить нам на зло.

Дон Луїс

Який ще ворог?

Косме

От біда!

Який же ще, скажіть, як не вода?

Дон Мануель

І що ж, злякався ти води?

Косме

Я навантажений, як мул, ішов сюди,
Та впав зненацька до ковбані
І з ніг до голови забрьохався у твані,
Отож і я, й поклажа ця
Промокли, як то кажуть, до рубця.
Не знаю, як це в дім нести.

Дон Мануель

Іди-но геть! Здається, п’яний ти.

Косме

Ох, був би п’яний я,
То меншою була б і лють моя.
Читав я в книзі про такий случай,
Що розділивсь на сто річок один ручай,
Тож не здивуюсь і тоді,
Якщо вино заграє у воді.

Дон Мануель

У нього без кісток язик.

Дон Хуан

А він, здається, жартівник.

Дон Луїс

Скажи-но, хлопче,
Якщо книжки читаєш ти охоче,
Як нам зізнався щойно,
Чому ж так непристойно
З листом до мене прив’язався ти?

Косме

Книжки читаю я, а не листи.

Дон Луїс

Що ж, відповідь чудова.

Дон Мануель

Не гнівайтесь, така у нього мова.
Вам вистачить кількох годин,
Щоб впевнитись, що справжній блазень він.

Косме

Балакати люблю я навтямки
І жартом з вами поділюся залюбки.

Дон Мануель

З візитом, поки є ще час,
Я в дім один піду.

Дон Хуан

Чекаю вас
Я на вечерю.

Дон Мануель

Буду неодмінно.
Ти, Косме, речі вичисти сумлінно
І висуши.

Дон Хуан

Що ж, до вечері!
Ось ключ, щоб ви могли відкрити двері,
Візьміть. Вам знадобиться він,
У мене інший є. У домі вхід один.

(Убік.)

Так буде краще.
Секрет не розгадає він нізащо.
З моїм ключем до вашої кімнати
Приходитимуть слуги прибирати.

Сцена 12

Косме .
Косме

Іди, мій скарб, сюди: спочатку
Зроблю я огляд власному достатку.
У мандрах ми вже довгий час,
Тож глянемо, який прибуток в нас.
В заїздах жити – це не в домі,
Де всі найменші витрати відомі,
Де кожен лічать вам мідяк.
Ні, в мандрах все інакше, а відтак
Є шанс здобути щось, скоріш

Покласти до кишені зайвий гріш.
Ніщо не радує серця,
Як грошики з чужого гаманця.

(Розкриває баул і дістає гаманець.)

А ось і мій, ти ба який
Зробився він гладенький і важкий,
Неначе дівка хитра й спритна:
Лягла незаймана, прокинулась вагітна.
Я гроші полічу: які та скільки,
Аби хазяїн не приперся тільки.
Ось і його баул. До речі,
Я мушу з нього витягти всі речі
Швиденько. А чому це мушу
Заради них із себе гнати душу?
Невже, щоб догодити пану,
Повинен я свого зректися плану?
Нагоду пропущу таку
Спочити десь в безлюдному кутку?
А ти б хотів? – Авжеж! Від втіх
Заради пана відмовлятись – гріх!

(Йде.)

Сцена 13

З дверей, заставлених шафою, з'являються Донья Анхела та Ісабель.
Ісабель

Бачиш, тут нема нікого.
Гість пішов, – Родріго каже, –
І брати кудись подались.

Донья Анхела

Ось чому здійснити замір
Зважилася я нарешті.

Ісабель

І сама переконалась,
Що сюди пройти неважко!

Донья Анхела

Так, повинна я зізнатись,
Що боялася даремно:
Всі мої тривоги марні,
Бо нікого ми не стріли.
Ну, а двері відчиняти
Й зачиняти можна легко,
І ніхто цього не бачить.

Ісабель

А пощо сюди прийшли ми?

Донья Анхела

Щоб так само незабаром
Повернутися до себе:
Ось яка пригода здатна
Жінку збити з пантелику.
Цей мій вчинок безпідставний,
Захотіла я вчинити
Те, про що уже казала:
Нашим гостем випадково
Кабальєро став той самий,
Що за мене на дуелі
Бився нині так відважно.
Тож йому якийсь дарунок
Я збиралась підшукати.

Ісабель

Подивись сюди: від брата
Гість уже дістав цю шпагу.

Донья Анхела

Як, скажи, тут опинився
Секретер мій?

Ісабель

За наказом,
Що його віддав господар.
Ми його занесли разом
З купою книжок, сеньйоро,
І приладдям до писання.

Донья Анхела

На підлозі два баули.

Ісабель

І відкриті! Не бажаєш
Зазирнути в них, сеньйоро?

Донья Анхела

Так, хоч це і нерозважно,
На добро його, зізнаюсь,
Подивитися цікаво.

Ісабель

У солдата скарб убогий.

(Дістають усе, про що згадують, і розкидають по кімнаті.)

Донья Анхела

Що це?

Ісабель

Жмут листів.

Донья Анхела

Звичайно,
Від жінок?

Ісабель

Е ні, сеньйоро.
Ділові, всі зшиті в паку.
Ну й важкі!

Донья Анхела

Листи жіночі,
Звісно, швидше легковажні.
Відклади їх, на дрібниці
Час не варто гайнувати.

Ісабель

Ось іще якась білизна.

Донья Анхела

Пахне чим?

Ісабель

Пранням недавнім.

Донья Анхела

Це найкращий в світі запах!

Ісабель

Так, білизна тричі гарна:
Біла і тонка, і ніжна.
Ой, сеньйоро, що це далі?
Шкіряна якась торбинка
З інструментами.

Донья Анхела

Цікаво.
Дай-но краще роздивлюся.
Все це схоже на приладдя
Зубодера. Ні, звичайно,
Щипці то, щоб завивати
Вуса, другі – для волосся.

Ісабель

Гребінці і щітка навіть!
Що це? Певна, що ніколи
Чоботи його не втратять
Власних форми та фасону.

Донья Анхела

А чому?

Ісабель

Про них він дбає.

Донья Анхела

Роздивися все уважно!

Ісабель

Ось іще паперів пачка.
Схоже на листи.

Донья Анхела

Негайно
Покажи. Листи від жінки!
Ще й портрет її знайшла я!

Ісабель

І чого ж ти мов уклякла?

Донья Анхела

Хочу я помилуватись,
Бо краса і на портреті
Вабить нас.

Ісабель

Тебе, одначе,
Знахідка ця засмутила.

Донья Анхела

Не мели дурниць! Не варто
Більш дивитись.

Ісабель

Що ти робиш?

Донья Анхела

Напишу йому листа я.
Ось візьми портрет.

(Пише.)
Ісабель

Тим часом
Другим я займусь баулом.
Подивлюся, що ховає
В нім прислужник. О, монети!
Мідяки одні жебрацькі
Із держави, де царюють
Лиш дублони та реали.
Що ж, я з нього пожартую!
Всі монети позбираю
Й замість них підсиплю приску!
Прийде неборак і скаже:
Це, мабуть, нечиста сила
Вмить усе моє багатство
Обернула на вугілля! –
Бо від горя не завважить
Він гарячої жаровні.

(Забирає гроші з гаманця й підкладає жаринки.)
Донья Анхела

Написала. Як гадаєш,
Де листа сховати краще,
Щоб його мій брат зненацька
Не помітив?

Ісабель

На подушці!
Гість один його побачить,
Щойно ковдру він одгорне.

Донья Анхела

Добру ти дала пораду!
Поклади листа і речі
Позбирай!

Ісабель

Не встигну, пані.
Чуєш, ключ встромили в двері!

Донья Анхела

Що ж, баритися не варто,
Ісабель, – тікати треба!

Ісабель

Швидше!
Нас врятує шафа!

Донья Анхела й Ісабель зникають.

Сцена 14

Косме .
Косме

Послужив собі я добре,
А коли вже так, то й пану
Послужу тепер охоче.
Але хто тут речі наші
Продавав з аукціону?
Боже правий, ця кімната
На базарну площу схожа!
Хто жартує з нами жарти?
Хто тут є? Нема нікого!
Ну, а раптом гість незваний
Причаївся і до мене
Озиватись не бажає?
Краще б не було нікого!
Бо мені, сказати правду,
Не хотілося б почути
Відповіді саме зараз.
Я вже й так через пригоду
Мало не тремчу від страху:
Раптом той, хто наші речі
Так порозкидав брутально,
Встиг понишпорити нині
В гаманці моєму також?

(Зазирає до гаманця.)

Боже правий! На вугілля
Обернулося багатство!
Хто б не був ти, чорт чи привид,
Нащо гроші ті, що вкрав я,
Ти тепер украв у мене?

Сцена 15

Косме. Входять Дон Мануель, Дон Хуан і Дон Луїс.

Дон Хуан

Що за крики?

Дон Луїс

Що тут сталось?

Дон Мануель

Говори, коли питають!

Косме

Ох, сеньйори, кепські справи!
Бо якщо у вашім домі
Чорт завівся чи примара,
Нащо ви гостей пустили?
Вийшов я на мить буквально,
А вернувся, бачу: речі
Хтось розкидав по кімнаті,
Мовби це і не кімната,
А торговище звичайне.

Дон Хуан

Щось пропало?

Косме

Ні, нічого.
Тільки гроші, що тримав я
В цьому гаманці, сеньйори,
На прості вуглинки раптом
Обернулись.

Дон Луїс

Розумію.

Дон Мануель

Бачу, ти нас розважаєш!
Тільки жарт цей недоречний!

Дон Хуан

Ти поводишся нахабно!

Косме

Господи, які тут жарти!

Дон Мануель

Ти, здається, тяму втратив!

Косме

Втратив, так, але не тяму.

Дон Хуан

Що ж, лягайте спочивати,
Любий гостю, і не бійтесь:
В домі привидів немає!
А прислужнику порадьте
Жартувати більш обачно.

(Йде.)
Дон Луїс

Мабуть, вам стають в пригоді
Часто шпага й мужність ваша,
Бо доводиться за вчинки
Дурника відповідати.

(Йде.)

Сцена 16

Дон Мануель, Косме.
Дон Мануель

Бачиш, як мене трактують
Через тебе? Всі вважають
Божевіллям, що терплю я
Витівки твої! Ти завжди
Вплутуєш мене в халепу.

Косме

Ми самі тепер, і з паном
Жартувати я не стану,
Бо навіщо прикидатись,
Як немає тут нікого?
Хай, якщо скажу неправду,
Провалюсь на цьому місці:
Поки вийшов я з кімнати,
Хтось вчинив таке безладдя.

Дон Мануель

Виправдати дурість власну
Хочеш вигадкою, Косме.

Речі всі збери негайно
І лягай скоріше спати.

Косме

Хай, сеньйоре, у кайдани
Закують мене…

Дон Мануель

Замовкни!
Бо за все тобі віддячу!

(Йде до алькова.)
Косме

Ну, навіщо так суворо!
Це було б уже занадто.
Доведеться у баулах
Лад навести. Все прибрати
Мушу я тепер. О небо!
Чом же я сурми не маю,
Щоб на клич її до мене
Речі, мов на суд останній,
Всі зійшлись!

(Дон Мануель повертається з листом.)
Дон Мануель

Вогню!

Косме

Що сталось?
Чи ніхто, бува, в алькові
Не ховається, мій пане?

Дон Мануель

Відгорнув я ковдру, Косме,
Щоб лягти до ліжка. Раптом
На подушці лист помітив.
Роздививсь його уважно.
От так диво! І адреса
На конверті незвичайна.

Косме

І чия ж на нім адреса?

Дон Мануель

Лист для мене, в тім-то й справа.

Косме

Що ж там пишеться?

Дон Мануель

Послухай:

(Читає.)

«Дуже прошу не чіпати!
Я для дона Мануеля».

Косме

Хоч би не прийшлося, пане,
В те несамохіть повірить,
Що казав тобі недавно.

Дон Мануель

Тут замішана цікавість,
А вона не знає страху.

(Читає.)

«Мене дуже непокоїть Ваше здоров'я, оскільки Ви ризикували через мене. З вдячністю й тривогою благаю повідомити, як Ви почуваєтесь і чи можу я чимось прислужитися Вам. Відповідь на обидва питання залишіть там, де знайшли цього листа; попереджаю, Ви повинні зберігати таємницю, бо в той день, коли хтось із Ваших друзів взнає її, я втрачу честь і життя».

Косме

Ото дива!

Дон Мануель

Які, чудило?

Косме

Тебе це не дивує?

Дон Мануель

Ні,
Нарешті, голубе, мені
Усе, здається, зрозуміло.

Косме

Що саме?

Дон Мануель

Знаю я напевне,
Що жінка ця, чия вуаль
Ховала острах і печаль,
Котра звернулася до мене, –
То дама дон Луїса. Отже,
Ми з'ясували це, однак
Він, як відомо, холостяк,
Дружини мати він не може.
Вона – коханка, друже мій,
І, поза сумнівом, відомі
Їй всі ходи у цьому домі,
І двері всі відкриті їй.

Косме

Радий повірити в цю ж мить,
Що так воно і є насправді,
Але у віри на заваді
Новий, сеньйоре, страх стоїть.
Мені, признатися, неясно,
Як спромоглась втікачка та
Все передбачити й листа
Підкласти встигла ще завчасно.

Дон Мануель

Ти не враховуєш того,
Що лист могла ця дама нині
Слузі віддати чи слугині.

Косме

І що ж, без дозволу мого
Сюди заходив хтось? Не згірше
За мене знаєш ти і сам:
Нікому спуску я не дам!

Дон Мануель

Це статися могло раніше.

Косме

Овва! А цей розгардіяш,
Розкидані повсюди речі
І цей злощасний лист, до речі,
Вже не бентежать спокій наш?

Дон Мануель

Ти вікна перевір мерщій.

Косме

На місці защіпки і ґрати.

Дон Мануель

Не знаю навіть, що й казати.
Тривога у душі моїй.

Косме

Ще б пак!

Дон Мануель

Задача непроста.

Косме

Як розв’язати цю задачу?

Дон Мануель

Я змоги іншої не бачу,
Як написати їй листа.
До того ж відповідь моя
Розважливою мусить бути,
Аби ні страху, ні засмути
Не виявив зненацька я.
Цілком можливо, що при цьому
Ми вислідимо – я чи ти – Того, хто носить ці листи.

Косме

Щоб взнав про це господар дому
І брат його?

Дон Мануель

Ні, Косме! Ні!
Обійдемося ми без крику.
Як можна виказати жінку,
Котра довірилась мені?

Косме

Щоб той, хто тут приймає нас,
Зробився жертвою обману?

Дон Мануель

Йому допомогти я прагну,
Але і дамі водночас.

Косме

Ні, головою, як на те,
Я важити не маю хіті:
Тут справа темна, і щомиті
Тривога у душі росте.

Дон Мануель

Чому?

Косме

А що, коли повік
Тобі й мені не відгадати,
Як потрапляють до кімнати
Листи?

Дон Мануель

Великий жартівник
Цю гру придумав, безумовно.
Особі цій, гадати слід,
Відомий в домі кожен хід,
Щоб скрізь з’являтись безборонно.
Пусті здогадки, любий мій,
Довести здатні до могили,
Але у потойбічні сили
Я не повірю, зрозумій.

Косме

Примар нема?

Дон Мануель

Не бачив їх.

Косме

А відьом?

Дон Мануель

Ні.

Косме

Вампірів?

Дон Мануель

Що ти!
Такої не стрічав мерзоти.

Косме

І домових?

Дон Мануель

І домових!

Косме

І вовкулаків?

Дон Мануель

Боже мій!

Косме

Лісовиків?

Дон Мануель

Нема в природі!

Косме

Русалок?

Дон Мануель

Теж.

Косме
А магів?
Дон Мануель

Годі!

Косме

Перевертнів?

Дон Мануель

Мовчи, дурний!

Косме

Хай нас нещастя обмине!
Чортів немає?

Дон Мануель

Брешуть люди!

Косме

А мертв'яків?

Дон Мануель

Що бродять всюди
І переслідують мене?
Це все дурниці, певна річ!
Замовкни врешті, шарлатане!

Косме

На що ти зважився, мій пане?

Дон Мануель

Слід пильнувати день і ніч.
Будь-що у намірах моїх
Розкрити загадку велику.
Мене не збити з пантелику,
Не вірю я у домових.

Косме

Е ні, я думки не зміню.
Живуть нечисті в цьому домі!
Мені їх витівки відомі:
Немає диму без вогню!

Кінець першої дії.

Дія друга

Кімната доньї Анхели.

Сцена 1

Донья Анхела, Донья Беатріс, Ісабель.
Донья Беатріс

Розповідь твоя цікава.

Донья Анхела

Зачекай, це лиш початок,
Далі буде цікавіше.
Отже, я розповідала…

Донья Беатріс

…Як на половину гостя
Ти проникла через шафу,
Ходом зовсім непомітним
Дуже просто скориставшись.
Гостеві ти лист підклала
І отримала назавтра
Відповідь.

Донья Анхела

І присягнуся,
Що ніколи не стрічала
Досі чемності такої.
Давні лицарські романи
Він наслідує дотепно
І героїв їх преславних –
Мужніх лицарів мандрівних.
Втім, я краще прочитаю,
Що наш постоялець пише:
Втіху від листа дістанеш.

(Читає.)

«Чарівна сеньйоро, утішнице завзятого лицаря, милосердна розраднице його скорбот! Хто б Ви не були, благаю: повідомте мене, хто той нікчема чи лиходій-бусурман, котрий ганьбить Вас, аби я, щойно загояться мої рани, знову вступив із ним у смертний бій, хоч би й судилося мені в тому двобої загинути, бо для вірного своїм повинностям лицаря життя важить не більше, ніж смерть. Хай боронить Вас Той, хто дає людям світло, і хай не полишить Він мене.

Лицар дами-примари».

Донья Беатріс

Так, клянусь життям, чудовий
Стиль у нього: це послання
Відбиває дух пригоди.

Донья Анхела

Я, признатись, сподівалась
Слів захоплених од нього,
А такого не чекала.
Витончена і дотепна
Відповідь його. Звичайно,
Захотіла листування
Я продовжити й одразу…

Ісабель

Зачекай-но. Кроки брата
Старшого твого я чую.

Донья Анхела

Дон Хуан тобі зізнатись
Хоче, що в своєму домі
Він радий тебе вітати.

Донья Беатріс

І скажу тобі відверто,
Це мені приємно також.

Сцена 2

Ті самі й Дон Хуан.
Дон Хуан

Що ж, нема добра без лиха –
Приповідка давня каже.
От і смуток ваш сьогодні
Обернувсь для мене в радість.
Знаю, Беатріс прекрасна,
В нашім домі ви нежданo
Опинились проти волі
Після суперечки з батьком.
І зізнаюся, від того
Втіху я велику маю,
Що в душі у вас повинно
Озиватися печаллю,
Бо не можу не радіти
Через те, що вас тут бачу.
Різні сторони любові
Нам відкрилися одразу:
Ви сумуєте, тим часом
Я радий. Зміїне жало
Труту і протиотруту
Виділяє так звичайно.
Вас вітаю в цьому домі
Щиро я і сподіваюсь,
Буде затишно у ньому
Ангелу і сонцю разом.

Донья Беатріс

Так майстерно ви з’єднали
Співчуття й слова вітання,
Що не знаю, що й сказати.
Після суперечки з батьком
Опинилась я в цім домі.
Ви в усьому винуваті,
Бо стояли під балконом,
Батько ж чув розмову нашу,
Хоч не знає він, з ким саме
Я учора розмовляла.
Тож до Анхели відправив

Він мене, допоки сварка
Не забудеться – до неї
Повну він довіру має.
Я пригоді цій радію,
Бо любов, мов сонце ясне:
Від його проміння квітка
В'яне, інша – оживає.
Промінь сонця в серце вцілив –
Цього досить, щоб печалі
Я забула і раділа
Зустрічі новій із вами.
Я у домі вашім гостя,
І мені вже, певно, заздрять
Ангели і зорі в небі,
Що блищать, мов діаманти.

Донья Анхела

Як закохані багаті,
Що так щедро розсипають
Компліменти!

Дон Хуан

Знаєш, сестро,
Що мені на думку спало?
Щоб помститися за клопіт,
Що його від гостя маєш,
Запросила ти кузину,
Щоб і я свій спокій втратив.

Донья Анхела

Я зробила це навмисне,
Аби ти її розважив.

Дон Хуан

Пречудову помсту, сестро,
Ти обрала.

(Наміряється йти.)
Донья Беатріс

Що це з вами?
Ви йдете?

Дон Хуан

Урвати даму
Не посмів би я нізащо,
Та іду у вашій справі.

Донья Анхела

Йди!

Дон Хуан

Ви з Богом залишайтесь.

Сцена 3

Донья Анхела, Донья Беатріс, Ісабель.
Донья Анхела

Брат мій, я у цьому певна,
Не здогадується навіть,
Скільки через гостя цього
Клопотів я нині маю.
Втім, із братом квити, мабуть,
Ми, якщо казати правду:
Гість забрав у мене спокій,
Ти бентежиш спокій брата.

Донья Беатріс

Ну, розповідай скоріше,
Що було з тобою далі.
Тільки це мене й розрадить
У розлуці з дон Хуаном.

Донья Анхела

Тож відтоді почалося
Наше з гостем листування,
І піднесене, й дотепне.
(Про його листи, звичайно,
Я кажу), бо завжди вміло
Роздуми серйозні з жартом
Він поєднує.

Донья Беатріс

Про все це
Що він думає, цікаво?

Донья Анхела

Даму серця дон Луїса
У мені він досі бачить,
Бо від нього я ховалась
І до того ж ключик маю
Від кімнати.

Донья Беатріс

Лиш одного
В толк не можу я узяти.

Донья Анхела

Що тобі незрозуміло?

Донья Беатріс

Знаючи, що до кімнати
Хтось листи йому приносить,
Як тебе не здогадався
Вистежити він?

Донья Анхела

Тому що
Не така це проста справа.
Під його дверима завжди
Мій слуга стоїть на чатах:
Отже, вдома гість чи вийшов,
Знаю я від нього вчасно.
Ісабель в кімнату гостя
Йде, коли того немає.
Якось цілий день слуга мій
Мусив гостя чатувати,
Хоч і виявилось врешті,
Що усі зусилля марні,
Бо не вийшов гість із дому.
О, до речі, я згадала:
Ісабель, цей кошик, певно,
Віднести до нього варто.

Донья Беатріс

Я ніяк не зрозумію:
Ти ось хвалиш повсякчасно
Розум гостя і кмітливість,
Як же він не здогадався,
Що секрет тут весь у шафі?

Донья Анхела

Про яйце Колумба,[50] мабуть,
Чула ти і пам'ятаєш,
Як даремно намагались

---

[50] *Яйце Колумба* – крилатий вислів, що означає просте й дотепне вирішення проблеми, яка здавалася дуже складною. В основі виразу – історичний анекдот, з «Історії Нового світу» Дж. Бенцоні (1565). Якось, після повернення з Америки, Христофор Колумб був запрошений на обід. Один зі шляхетних гостей зауважив, що навіть якби мореплавець не здійснив своєї славетної подорожі, в Іспанії знайшовся б інший герой, здатний на такий подвиг. Замість відповіді Колумб попросив подати яйце і запропонував присутнім встановити його вертикально, без будь-якої опори. Коли нікому це не вдалося, мореплавець вдарив яйце об стіл, розбив шкаралупу і змусив яйце стояти рівно, продемонструвавши тим оригінальне вирішення проблеми, знайти яке здатен далеко не кожен.

Мудреці найбільші в світі
На столі письмовім ставма
Те яйце установити.
А Колумб легенько вдарив,
Шкаралупа відломилась,
І яйце негайно стало.
Лиш розкривши таємницю,
Зрозумієш, в чому справа.

Донья Беатріс

Ще одне питання.

Донья Анхела

Прошу.

Донья Беатріс

Чим, по-твоєму, скінчаться
Всі ці витівки?

Донья Анхела

Не знаю.
Я могла б тобі сказати,
Що в такий незвичний спосіб
Вдячність виявити прагну
І розважитись, забувши
Про самотність і печалі.
Тільки це – не повна правда.
Ревнощі мене змагають,
Бо портрет якоїсь дами
У його речах знайшла я
І згубила тяму, й хочу
Той портрет у нього вкрасти,
А із ним самим готова
Стрітися та розмовляти.

Донья Беатріс

І своє ім’я відкрити?

Донья Анхела

Боже правий! Ні, нізащо!
Даму серця дон Луїса
Він в мені сьогодні бачить
І листи поштиві пише,
Вельми стримані й люб’язні –
Честь господаря і друга
Не образить він, звичайно,
Тож не хочу так безглуздо
Честю я ризикувати.

Донья Беатріс

Як же він тебе побачить?

Донья Анхела

Задум свій розкрию зараз:
Це не я піду до нього,
А його в своїй кімнаті
Я прийму, та гість не знає,
Де він.

Ісабель

Тихше, люба пані,
Чую кроки дон Луїса.

Донья Анхела

Нам розмову слід урвати.

Донья Беатріс

Незбагненні примхи долі,
Що чеснотами ласкаво
Двох людей таких відмінних
В рівній мірі наділяє,
Та один із них нелюбий,
Іншому ж ми завжди раді.
Я піду, мабуть… Не хочу
З дон Луїсом розмовляти.

Сцена 4

Ті самі й Дон Луїс.
Дон Луїс

Ви йдете уже, сеньйоро?

Донья Беатріс

Так, іду, бо вас тут бачу.

Дон Луїс

Красо осяйна і чарівна,
Мене вам бачити невміч?
Невже для вас я темна ніч,
З якою несумісна днина?
Пробачити краса повинна
Ці намагання визивні,
Спинити промені ясні.

Я не благаю про пощаду,
Адже від вас, сказати правду,
Не сподіваюся її.
Прийму ваш присуд без вагання
І все ж дослухати молю,
Хоч не прийму від вас жалю.
Мені гидкі запобігання.
Я знаю, що моє кохання
Зневагу будить кожен раз,
І ви байдужі повсякчас
До почуттів моїх, сеньйоро.
Кохання – помста, що суворо
Її спрямую проти вас.
Тим більшим буде потяг мій,
Чим дужчою сердечна мука.
Ненависть ваша – запорука
Нових захоплень і надій.
Якщо ж гнітить вас вічний бій
Цих двох стихій – води та спраги,
Коли покладено на ваги
Ненависть і любов, збагніть,
Вам слід навчитися любить
Або мене навчіть зневаги.
Навчіть мене різких відмов,
Я вас за це навчу покори.
Ви знаєте слова суворі,
Я ніжність пристрасних розмов,
Ви – неприступність, я – любов.
Ви – символ забуття і мсти,
Я відданості й прямоти.
Амур зрадіє цьому чуду,
Бо я за двох любити буду,
Ви – зневажати і клясти.

Донья Беатріс

Я ласку мала б цим словам
Явити, мовленим так чемно,
Однак ви скаржитесь даремно,
Бо я не співчуваю вам.

Дон Луїс

У вас повчитись, бачу й сам,
Презирству міг би я, напевне.

Донья Беатріс

Що ж, тут ви праві, як на мене.
Адже потік солодких слів
В нас викликає тільки гнів,
І красномовство тут даремне.

(Донья Беатріс збирається йти, дон Луїс її затримує.)

Дон Луїс

Дослухайте, красо моя,
Мовчати більш мені незмога…

Донья Беатріс

Затримай брата, ради Бога!
Вас слухати не хочу я!

(Йде.)
Донья Анхела

Де гордість, любий мій, твоя?
Скажу як брату і як другу:
Даремно терпиш ти наругу.

Дон Луїс

То що ж робити?

Донья Анхела

Мусиш ти
Розраду від жаги знайти
І подолати цю недугу.
Ні, краще смерть, ніж глум! Її
Забудь! Зірви з очей полуду!

Дон Луїс

Та як же я її забуду,
Якщо байдужістю мені
Відповіла вона? Е ні!
Від пристрасті знайшов би лік,
Якби до пестощів я звик, –
Любов була б нуді тотожна:
Кохання позабути можна,
Зневагу не забути ввік!

(Йдуть.)

Сцена 5

Родріго і Дон Луїс.
Родріго

Сеньйоре мій, здається, знову
Тебе гризе якась печаль?
Де був ти?

Дон Луїс

Друже мій, на жаль,

І сам не знаю. Мав розмову
Я з Беатріс.

Родріго

Дістав відмову?
Стривай! Мовчи! Не говори!
Найкраще свідчення хандри –
Твої зітхання безупинні.
І де ж ти з нею стрівся?

Дон Луїс

Нині
Вона гостює у сестри.
До того ж гість іще один
З'явивсь тепер. Сестра, напевне,
У змові з братом проти мене.
В нестямі я від цих гостин,
Бо гість мене дратує. Він
Невчасно опинивсь у нас.
І донья Беатріс весь час
Присутністю терзає душу.
Я ревнощі терпіти мушу,
Допоки в серці шал не згас.

Родріго

Та нарікати вже доволі,
Дон Мануель іде сюди.

Сцена 6

Ті самі і Дон Мануель.
Мануель
(убік)

Хоча б нежданої біди
Не сталось через примхи долі!
Боюсь розкрити мимоволі
Я незнайомки таїну,
А раптом я тоді збагну:
Це дама серця дон Луїса –
Та удавальниця, актриса,
Що обернулась на ману.

Дон Луїс

Радий вітати вас уклінно.

Дон Мануель

І я вас бачити радий.

Дон Луїс

Де ви блукали?

Дон Мануель

Друже мій,
Я із палацу йду.

Дон Луїс

Наївно
Було про це питати вас:
Той, хто залагодити хоче
Якісь діла, повинен конче
В палаці бути повсякчас.
Усі шляхи ведуть туди,
Не сумніваюсь я ніскільки.

Дон Мануель

Якби ж то до палацу тільки,
Було б, сеньйоре, півбіди!
Але гірка моя юдоль
Віщує путь іще чималу,
Оскільки до Ескоріалу[51]
Сьогодні вирушив король.
Всі клопотання і листи
Везти я мушу терміново.

Дон Луїс

Чи я, сеньйоре, випадково
Не можу вам допомогти?
Лиш натякніть, я ваш слуга.
Ви ж знаєте, це правда щира.

Дон Мануель

Люб'язність ваша та довіра
Мені, сеньйоре, дорога.

Дон Луїс

Для мене це велика честь.

Дон Мануель

---

51 *Ескоріал* – історична резиденція іспанських королів, розташована неподалік Мадрида. Сполучає у собі королівську резиденцію, монастир та усипальницю іспанських монархів. Палац збудовано за часів правління Філіпа II (1556–1598), який особисто брав участь у розробці проекту. Архітекторами Ескоріалу були Х. Баутіста де Толедо, Хуан де Еррера і Франсіско де Мора.

Так, бачу, ви мій друг завзятий.

Дон Луїс
(убік)

Допомогти тобі я радий,
Щоб швидше ти забрався геть.

Дон Мануель

Та я важкий вчинив би гріх,
Якби в свої вас вплутав справи,
Забути змусивши забави
І всі принади світських втіх,
Позбавивши солодких пут,
Обтяжив би сумління ваше…

Дон Луїс

О, повелися б ви інакше,
Якби почули, що я тут
Казав Родріго нещодавно,
На долю скаржачись.

Дон Мануель

Однак
Невже я помилився?

Дон Луїс

Так,
Я долю кляв небезпідставно.
Вбиває та, яку люблю,
Мене байдужістю своєю.
Зневажений, забутий нею,
Я знемагаю від жалю.

Дон Мануель

Що ж доля так карає вас?

Дон Луїс

Красуню я кохаю, друже,
А їй, гордячці, все байдуже.

Дон Мануель

О, ви жартуєте весь час!

Дон Луїс

Якби ж то не судьба сумна,
Чи побивався б я даремне?
Немов од ночі світло денне,
Від мене так біжить вона.
І спалює мене вогнем,
І я в її промінні гину.
Недавно я в лиху годину,
Тамуючи душевний щем,
Догнати вирішив її.
Вона ж – о доля невблаганна! –
Звернулась до якогось пана,
Аби завадив той мені.
Всі посередники, до речі,
Сприяють щастю двох сердець,
Вони ведуть їх під вінець,
А їй потрібен був для втечі!

(Дон Луїс і Родріго йдуть.)

Сцена 7

Дон Мануель.
Дон Мануель

Тепер історія ясна:
Втікачка впала у тривогу
Й до лицаря по допомогу
Вдалась, не гаючись, вона.
Про неї мова і про мене!
В одному певен я тепер:
Ні, власну даму кавалер
Не переслідує даремне.
Так, певна річ, якби, бува,
Він сам привів її додому,
Не був би в розпачі такому.
Ось загадка мені нова.
Якщо вона тут не живе,
Як в дім цей входить без вагання,
Мої отримує послання
І пише кожен день нове?
Один я сумнів подолав,
З'явився інший в ту ж хвилину.
Так спантеличити мужчину!
Ні, від жінок нас Боже збав!

З'являється Косме.

Сцена 8

Дон Мануель, Косме.
Косме

Ну, що там чути про примару?
Втім, краще б зовсім без новин.

Хай пропаде вона чи він!

Дон Мануель

Замовкни, бо дістанеш кару.

Косме

У мене справ чимало нині,
Та до кімнати я не йду.

Дон Мануель

Чому?

Косме

Боюсь, як на біду.

Дон Мануель

Боятись соромно мужчині!

Косме

Хоча і соромно, однак
Тут, як то кажуть, діло темне.
Отож, сеньйоре, недаремне
Мені тривожно, як-не-як.

Дон Мануель

Ну, годі – не мели дурниці.
Вогню подай-но, дармоїд!
Паперами зайнятись слід –
Ми їдемо вже зі столиці.

Косме

Спакую речі залюбки!
І ти злякавсь примар, як видно…

Дон Мануель

Замовкни! Слухати огидно
Твої безглузді балачки.
Мене дратують лиш вони
І не цікавлять аніскільки,
Та ще й від справ поважних тільки
Відволікають нас, збагни.
Піду прощуся з дон Хуаном.
Ти ж поки свічку запали.

(Йде.)

Косме

Примара не боїться мли,
Одначе я з моїм таланом
Їй прислужусь наприкінці,
Аби тут все було їй видко,
І полум’я заб’ється швидко
В ледь жевріючім каганці.
По нього йду. З вогнем в руках
Все ж краще, як довкола темно.
Я почуваюся непевно,
І душу обіймає страх.

(Йде.)

Сцена 9

Кімната дона Мануеля.
Ісабель з’являється з-за шафи із закритим кошиком.
Ісабель

Всі пішли, сказав прислужник.
Добру я нагоду маю
У зазначеному місці
Залишити кошик. Страшно
І незвично так по дому
В потемках самій блукати,
Що й своєї тіні навіть,
Мов примари, я жахаюсь.
Господи, як я боюся!
Із усіх примар я, мабуть,
Перша, що згадала Бога.
Де ж це стіл? Від хвилювання
Пригадати я не можу,
Що і де стоїть в кімнаті.
Що ж робити? Раптом вийти
Я не зможу? Боже правий!
А як хтось мене зненацька
У кімнаті цій застане
І розкриє таємницю?
Ну, тоді – пиши пропало!
Що я чую? Хтось вже двері
До кімнати прочиняє.
Каганець в руці у нього.
Все! Кінець пригоді нашій!
Ні сховатися не можу,
Ні втекти назад крізь шафу.

Сцена 10

Ісабель. З’являється Косме з каганцем у руці.
Косме

Привиде, ласкавий пане,
Я уклінно вас благаю
І на ваше благородство
Так поштиво сподіваюсь,
Що звертаюся з проханням,
Щоб мене ви не чіпали.
Тут чотири є причини:
Перша та, яку я знаю.

(Йде вперед, Ісабель прямує за ним, намагаючись лишатися непоміченою.)

Друга – добре вам відома.
Третя в тому полягає,
Що неважко здогадатись…
А четверта – вірш звичайний:
«Сеньйоро Невидимка,
Згляньтеся, благаю.
Я – самотній хлопчик,
Нізащо потерпаю».

Ісабель
(убік)

Ну, тепер при світлі вільно
Можна зорієнтуватись.
Він мене і не помітив.
Загашу вогонь негайно.
Поки він новий розпалить,
Я сховаюся за шафу.
Шум хіба якийсь почує,
Та мене він не побачить,
Так воно на краще вийде.

Косме

В голові гуде від страху!

Ісабель
(убік)

От що я зробити мушу.

(Вдаряє Косме й гасить вогонь.)
Косме

Ой! Рятуйте! Убивають!
Хай сповідник швидше прийде!

Ісабель

Час тікати!

Сцена 11

Ісабель, Косме, з'являється Дон Мануель.
Дон Мануель

Що тут сталось?
Без вогню сидиш ти досі?

Косме

Привид враз одним ударом
І мене, й вогонь пристукнув.

Дон Мануель

Просто страх тебе змагає,
Ти й вигадуєш дурниці.

Косме

Вигадки болять, як справжні.

Ісабель
(убік)

Тільки б вихід розшукати!

Дон Мануель

Хто тут? Хто тут?

(Наштовхується на Ісабель і хапає кошик.)
Ісабель
(убік)

Кепські справи!
Там – слуга, а тут – господар.

Дон Мануель

Косме, я впіймав примару!
Дай вогню!

Косме

Тримай міцніше.

Дон Мануель

Вже не випущу нізащо.
Дай вогню!

Косме

Тримай!

(Іде.)
Ісабель
(убік)

Я кошик
Залишу йому на згадку.
Ось і шафа. Прощавайте!

(Зникає, залишивши кошик в руках дона Мануеля.)
Дон Мануель

Хто б не був ти, не пручайся!
Я тебе попереджаю:
Спробуєш втекти – кинджалом,
Не вагаючись, ударю!
Тільки що це я тримаю?
Тут лише якась білизна!
Я вхопив повітря, мабуть.
Що це? Боже, ну й халепа!
Не збагну, що все це значить!

Сцена 12

Дон Мануель. З'являється Косме з каганцем.
Косме

Вздріємо примару врешті.
Де ж поділася примара?
В чому справа?

Дон Мануель

Сам не знаю!
Ось залишила білизну,
А сама втекла поквапно.

Косме

От так диво, чи не правда?
Ти ж кричав іще недавно,
Що її тримаєш міцно,
А вона втекла. Що скажеш?

Дон Мануель

Я скажу, що ця примара –
Та, хто спритно так щоразу
Проникає до кімнати, –
Опинилась нині в пастці
І, щоб виплутатись якось,
Загасила світло раптом,
Тицьнула мені цей кошик

Й вибігла сама негайно.

Косме

Та куди ж?

Дон Мануель

Звичайно, в двері.

Косме

Боже, розум я втрачаю!
Я ж її виразно бачив,
Перш ніж світло зовсім згасло!

Дон Мануель

І яка вона?

Косме

Куценька.
Був на ній чернечий каптур.
Дух монаха-капуцина
В нас гостює, я гадаю.

Дон Мануель

Що привидиться зі страху!
Дай вогню, щоб роздивитись,
З чим до нас чернець приходив.
Кошик потримай.

Косме

Нізащо!
Взяти те, що просто з пекла
Опинилось тут?!

Дон Мануель

Тримай же!

Косме

Руки замастив, сеньйоре,
Я у сажі. Що як раптом
На тафті[52] залишу плями?
Краще б кошик ти поставив

---

[52] *Тафта* – тонка, але щільна шовкова чи бавовняна тканина з рубчиками або візерунками на матовому тлі. Використовується для пошиття чоловічих сорочок, жіночих суконь тощо.

На підлогу.

Дон Мануель

Тут білизна
Й лист. Що ж пише нам примара?

(Читає.)

«За той короткий час, що Ви живете в цьому домі, я не мала змоги приготувати більше білизни; Вам її приноситимуть у міру того, як робота триватиме. Щодо Вашого припущення, буцімто я кохана дона Луїса, запевняю: це не так, більше того, це неможливо! Невдовзі Ви самі пересвідчитеся в цьому. Хай Господь Вас боронить!»

А примара, бач, хрещена,
Раз про Господа згадала.

Косме

Хоч примара – а побожна!

Дон Мануель

Пізно вже, збирайся в мандри!
Речі поскладай в баули.
Ці папери акуратно
Поклади в окрему сумку –
Сенс поїздки в них! Тим часом
Я примарі підготую
Відповідь.

(Передає папери Косме, той кладе їх на одне з крісел, дон Мануель тим часом пише.)

Косме

Папери краще
Тут тримати, під рукою,
Щоб про них згадати вчасно.
Ну, тепер в примар і духів
Вірить мій сеньйор, гадаю?

Дон Мануель

Годі, не мели дурниці!

Косме

Не дурниці! Чиста правда!
Чи тобі до рук з повітря
Подарунок цей потрапив?
Сумніватися не варто!
Втім, з тобою дух люб’язний,
А мені так перепало,
Що повіриш мимоволі.

Дон Мануель

Справді?

Косме

Сумнівів немає:
В нас розкидані всі речі –
Це тобі здається жартом,
А для мене зайвий клопіт
Все на місце поскладати.
Дістаєш листи й записки
Ти поштиві од примари,
А мені вона жаринки
Замість грошей підкладає.
Ласощі тобі приносить,
Ти й жируєш, як прелати.
А у мене піст щоденний,
Я тих ласощів не бачу.
Ти одержуєш білизну
Разом із носовичками.
Я ж не дістаю нічого,
Крім непевності та страху.
Нині майже одночасно
Увійшли ми до кімнати.
Тільки ти одержав кошик
Із чудовими дарами.
Я ж у темряві такого
Стусана дістав зненацька,
Що ледь-ледь мені не вибив
Мозок з голови назавжди.
Що для тебе, мій сеньйоре,
Лиш приємність і забава,
Те для мене страх та збитки.
Бо тебе весь час примара
Тільки пестить і голубить,
А мене січе нещадно.
Як не вірити у неї!
Власний біль мій і страждання
В тому, що вона існує,
Переконують найкраще.

Дон Мануель

Речі в путь збери, й рушаймо!
Я чекатиму в кімнаті
Дон Хуана.

Косме

Всі повинні

В чорне при дворі вбиратись,[53]
Отже, досить буде взяти
Чорний плащ для тебе, пане.

Дон Мануель

Тільки не забудь нізащо
Зачинити цю кімнату.
Раптом виникне потреба,
Інший ключ у дон Хуана.
Я, признатись, неохоче
З цього дому від'їжджаю,
Не розкривши таємниці,
Хоч близька уже розгадка.
Честь в дорогу владно кличе
І рішуче спонукає
Не баритись там, де йдеться
Про кар'єру і про славу.
Всі бажання та капризи
Перед честю відступають.

(Йде.)

Сцена 13

Кімната доньї Анхели.
Донья Анхела, Донья Беатріс, Ісабель.

Донья Анхела

І що ж там сталось під кінець?

Ісабель

Ледь не пішли всі плани нанівець!
Якби попалась я, то враз
Він викрити міг дуже легко нас,
Однак мені вдалось втекти
Крізь потаємний хід.

Донья Анхела

І знову ти
Ошуканим його лишила.

Донья Беатріс

Він впевнився, що потойбічна сила,
Невидима хтозна-чому,
У руки кошик віддала йому.

Донья Анхела

[53] Згідно з правилами іспанського етикету, на прийоми у палац необхідно було з'являтися у чорному вбранні.

Коли ж одразу після цього
Побачення влаштую я для нього
За нашим планом, отоді вже точно
Сердешний тяму згубить остаточно.

Донья Беатріс

Тут легко, знаєш ти й сама,
І мудрецю рішитися ума.
Коли по нього серед ночі
Хтось прийде й, зав'язавши міцно очі,
Кудись потягне й приведе в покої
Багатої красуні молодої, –
А в нього думка лиш одна:
Куди це втрапив він і хто вона –
Тут розум втратити не диво.

Донья Анхела

Усе я добре зважила й, можливо,
Сьогодні вже, якби не ти,
Його б сюди веліла привести.

Донья Беатріс

Мій глузд і скромність всім відомі!

Донья Анхела

Про інше йдеться. Поки в цьому домі
Ти оселилась, жоден із братів
Його й на мить лишити б не схотів,
Оскільки для братів моїх
Ти – зірка, що невтримно манить їх.
Присутність їхня, зрозумій,
Не дозволяє план здійснити мій.

Сцена 14

Ті самі. Ховаючись за кулісами, з'являється Дон Луїс.
Дон Луїс
(убік)

О небо! Де знайти людину,
Котра б дивилась на красу цю дивну
І не замилувалась нею,
Обмежена, глуха й сліпа душею?!
А я, хай навіть би й хотів,
Не в змозі приховати почуттів,
Одначе я навчитись мушу
Помірним бути й не ятрити душу.

Донья Беатріс

Зрадієш ти моїй пораді!
Я знаю, як не бути на заваді
І залишитись тут. Їй-право,
Мені розв’язку бачити цікаво.

Донья Анхела

Кажи скоріше, не тягни!

Дон Луїс
(убік)

Про що це там шепочуться вони?

Донья Беатріс

Ми скажемо, що батько мій
Прислав по мене і велів мерщій
Вертатися. Нехай брати
Побачать мій від’їзд. А потім ти
Мене таємно впустиш знову…

Дон Луїс
(убік)

О Господи! Вони готують змову!

Донья Беатріс

…І я зі схованки зумію
Побачити усю твою затію…

Дон Луїс

Що чую я?! Лиха година!

Донья Беатріс

Розвага нині нас чекає дивна.

Донья Анхела

А що ми потім вияснимо їм,
Чому ти знов потрапила в цей дім?

Донья Беатріс

Невже зіграти в нас не стане тями,
Комедію якусь перед братами?

Дон Луїс
(убік)

Комедію? Ручуся головою,
Це мукою грозить мені новою!

Донья Беатріс

Знай, із суміжної кімнати
Таємно зможу я спостерігати,
Коли весь дім зануриться в пітьму,
Як прочиняєш двері ти тому,
Кого давно чекаєш, з ким
Зустрінешся, як з гостем дорогим.

Дон Луїс
(убік)

Так, змова їхня зрозуміла.
Ні, краще смерть, бо жити так несила!
Вона зробила вибір свій:
О муки ревнощів! Брат рідний мій
Її обранець, і таємне
Вона готує, криючись од мене,
Побачення. О днина клята!
Зрадливиця сьогодні прийме брата.
Вона вдалася до обману,
Надіючись ввести мене в оману.
Збираються вона і брат
Зі мною кепський розіграти жарт.
Я ж, дивлячись у вічі правді,
У їхніх планів стану на заваді.
Підступність їй же на біду!
Де б не сховалась, я її знайду,
Горища обійду й підвали!
Розбиті найчистіші ідеали,
Душа в пекельному вогні:
Заваджу їм – інакше смерть мені!
О небо! Поможи, благаю:
Від ревнощів дочасно я вмираю!

(Йде.)
Донья Анхела

Що ж, план чудовий! Завтра їм
Про твій від’їзд раптовий розповім.

Сцена 15

Донья Анхела, Донья Беатріс, Ісабель.
З’являється Дон Хуан.
Дон Хуан

Сестра! Чарівна Беатріс!

Донья Беатріс

Ми зачекались вас.

Дон Хуан

Оце сюрприз!
Явили ласку небеса
Тому, кого жде осяйна краса.
Я заздрю сам собі, однак,
Сказати чесно, не збагну ніяк,
Чим я, пробачте вже за щирість,
Таку, сеньйоро, заслужив прихильність.
Собі я заздрю й водночас
Ненавиджу себе я через вас:
В мені вирують два чуття,
Я повен заздрості і каяття.

Донья Беатріс

Зізнання ваше це приємне.
Не хочу суперечити даремне,
Але чому тривалий час
Ви змусили мене чекати вас?
Мене забули ви, можливо?
Чи, може, це для вас не так важливо?
Ви щастю заздрите своєму
Чи маєте в душі якусь дилему
І каєтесь, що усміх долі
Не помічали з власної ви волі?
Таке принаймні відчуття
Від слів про заздрість вашу й каяття.

Дон Хуан

Образити вас не хотів.
І певен, ви не матимете гнів,
Словам довірившись моїм:
Я в дона Мануеля був, із ним
Обговорили вдвох мерщій
Його від’їзд раптовий.

Донья Анхела

Боже мій!

Дон Хуан

Злякалась ти? Тобі недобре?

Донья Анхела

Страшить нас радість часом, наче горе.

Дон Хуан

Кохана сестро, радість ця,
Триватиме, на жаль, не без кінця.
Він завтра вернеться до нас.

Донья Анхела
(убік)

Надії промінь, що ледь-ледь не згас,
Ожив у серці знов!

(Голосно.)

Овва!
А я собі подумала: «Дива!
Невже звільнились ми від нього?»

Дон Хуан

Але ж тобі не скоїв він нічого!
Ви з братом до його особи
Ворожі, бо мені він до вподоби.

Донья Анхела

Відповідати я не буду,
Хоч прикро слухати огуду.
Злостишся, брате, ти на мене,
Бо я всю гру псую тобі, напевне.
Прислів’я мовить недарма:
Де двоє, місця третьому нема.
Ходімо, Ісабель, зі мною.

(До Ісабель, тихо.)

Ми ж іншою займемось нині грою.
Цієї ночі, безперечно,
Портрет забрати зможу я безпечно…
Ти ж, засвітивши каганця,
Стоятимеш на чатах до кінця:
Чужий портрет не сміє більше
Тримати той, хто так до мене пише!

(Донья Анхела та Ісабель йдуть.)

Сцена 16

Донья Беатріс, Дон Хуан.
Донья Беатріс

Невже ви стільки почуттів
До мене маєте?

Дон Хуан

Я вилити хотів
У двох словах палке кохання.

Донья Беатріс

Кажіть!

Дон Хуан

Я відкидаю всі вагання!
Прихильність я складаю вам до ніг,
Любов мою палку і пристрасть дивну.
Якби хотів забути вас, єдину,
Мені б це не вдалося, далебіг.
І все ж, якби любов забути зміг,
Її відчув би знов у ту ж хвилину,
Щоб не повинність, мрію добровільну
Здійснити, ваших збувшися вериг.
Тому, хто розлюбити, наче я,
Не може, – вдячність жінки непотрібна,
Любов ця неминуча, як моя.
Ні, вас забути, Беатріс предивна,
Не в змозі я, ви – провідна зоря
В моїм житті, незгасна і всесильна.

Беатріс

Якщо любов, по-вашому, – повинність,
Якщо зоря веде нас провідна,
Та воля більш надійна і міцна,
Якій властиві певність і несхитність.
Під сумнів вашу ставлю я прихильність,
Бо все здолає воля визивна,
Та я б зреклась її, якби вона
Відкинула любов мою і вірність.
Якби я розлюбила вас, – збагніть –
Забула враз, щоб покохати знову,
Я зрадила б себе несамохіть,
Вступила б проти себе я у змову,
Бо, втративши вас раптом хоч на мить,
Я б втратила життя першооснову.

(Йдуть.)

Сцена 17

Вулиця.
Косме тікає від дона Мануеля, той женеться за ним.
Дон Мануель

Якби не подивився я!..

Косме

Для того й очі…

Дон Мануель

Ти ганьбою
Ледь-ледь не вкрив мене! З тобою
Не стану панькатись і дня.

Косме

Тобі весь вік служив я свій,
Як личило християнину,
Але хоча б одну провину
Вчинити може і святий.

Дон Мануель

Не заслужив на жаліють ти!
Відповідай-но, баламуте,
Як ти посмів, як міг забути
Мої папери і листи?
Весь сенс поїздки саме в них!

Косме

Авжеж, я це затямив добре!
Тому-то їх, собі на горе,
Окремо від речей усіх
Поклав навмисне – ну й діла! –
Щоб не забути ненароком,
Та ще й косив постійно оком.
Мене ретельність підвела!

Дон Мануель

Ще добре, дурню, що згадав
Ти про листи на півдорозі.

Косме

Бо весь цей час в такій тривозі
Я почувавсь, що Боже збав!
Яким безглуздям, маячнею
Вона здавалася мені,
І раптом похолов: «Е ні!
Я ж за всією метушнею
Забув листи!»

Дон Мануель

От шалапут!
Йди до погонича негайно,

В дім увійти нам краще тайно –
Хай з мулами чекає тут.
Ми повертаємось вночі,
Будити б не хотів даремно
Я сплячих; це було б нечемно,
До того ж маю я ключі.

(Косме йде і повертається.)
Косме

Погонич ждатиме, однак
Забути раджу про манери:
Шукати в темряві папери
Не випадає нам ніяк.
До того ж може зайвий шум
Здійнятися через дрібничку.
Ні, краще запалити свічку…

Дон Мануель

Упертюх ти і тугодум!
Щоб я господаря збудив?
Була б подвійною провина!
Забув, що ти всього причина?
Згадай-но краще, де лишив
Папери ти.

Косме

Клянусь, їй-право,
Я і навпомацки знайду
Стіл, на якому, на біду,
Їх залишив… Не в тому справа.

Дон Мануель

Ну, відчиняй!

Косме

І сміх, і гріх!
Боюсь гнівити вас даремне,
Не знаючи, куди без мене
Примара переклала їх.
Бо досі кожна із речей,
Що я лишав, на місце інше
Пересувалась, навіть гірше:
Зникала часом геть з очей!

Дон Мануель

Якщо нема листів, затям,
Ми їх розбудимо, а доти
Не варто зайвої турботи

Все ж завдавати хазяям.

(Йдуть.)

Сцена 18

Донья Анхела й Ісабель виходять із-за шафи.
Донья Анхела

Не чути й звуку вже ніде,
Сон-злодій порядкує в домі.
Нам підступи його відомі,
Він півжиття у нас краде.
Поїхав гість, нагода є
Портрет забрати в нього нині,
Що враженій моїй гордині
Ні дня спокою не дає.
Ти зачини мене, однак
Сама не йди, пильнуй! Тим часом
Портрет знайду, й втечемо разом,
Бо так безпечніше.

Ісабель

Ще б пак!

(Ісабель йде і причиняє шафу.)

Сцена 19

Навпомацки входять Дон Мануель і Косме. Донья Анхела.
Косме
(пошепки до свого хазяїна, стоячи біля дверей)

Вже відчинив.

Дон Мануель

Мовчи, дурний!
Здіймати галас нам не варто,
А ти базікаєш багато.

Косме

Від страху ледве я живий!
Агов, примаро! Хай їй грець!
Якби ота нечиста сила
Нам зараз вогник засвітила…

Донья Анхела

Вже час дістати каганець,
Що я тримаю під полою,
Аби скоріш портрет знайти.

(Дістає каганець, що тримала під накидкою.)
Косме
(убік, до дона Мануеля)

Чи щось подібне бачив ти?
Примара лагідна з тобою!
Переконався, далебі,
Яка вона до тебе чула?
Мені свічу колись задула,
Та ось підсвічує тобі.

Дон Мануель

Не вірю власним я очам!
Ти тільки вимовив ту фразу,
І вогник засвітивсь одразу.
Прислужує нечистий нам.

Косме

Що, впевнився в моїх словах?
Я не брехав тобі й раніше.

Дон Мануель

Я весь тремчу. Ні, геть скоріше!

Косме

Ти смертний, от і чуєш страх.

Донья Анхела

А ось і стіл стоїть письмовий,
На нім папери.

Косме

До стола
Примара тихо підійшла.

Дон Мануель

Я в диво вірити готовий!
Ну й чудасія – слів нема…

Косме

Бач, нас вона веде по дому,
Хоч непомітною при цьому
Для нас лишається сама!

(Донья Анхела ставить каганець на стіл і сідає в крісло спиною до них.)

Донья Анхела

Каганець поставлю поруч
І передивлюсь папери.

Дон Мануель

Зачекай, при світлі зараз
Ми в усьому розберемось.
Я краси такої зроду
Ще не бачив, слово честі.
Справжнє диво нам відкрилось,
Що породжує ще безліч
Див нових. Я розгубився!
Що вчинити тут, о небо?

Косме

Бач, примара в кріслі зручно
Умостилася.

Дон Мануель

Здається,
Вроди дивної такої
Не давала жінці смертній
Ще рука Творця ніколи.

Косме

Провидіння, безперечно,
Тут замішане.

Дон Мануель

А очі
Як горять!

Косме

Сказати чесно,
В погляді її, сеньйоре,
Світиться вогонь пекельний.

Дон Мануель

Кожна волосинка – промінь
Сонця.

Косме

Вкрадений у неба.

Дон Мануель

Як краса її чарує!

Косме

Е, казати так не треба,
Бо не бачили ми жінку:
Раптом там копито в неї?

Дон Мануель

О, яка вона прекрасна!
Чистий ангел, слово честі.

Косме

Ангел, тільки з копитами.

Дон Мануель

Дивиться мої папери!

Косме

Мабуть, хоче підказати
Нам послужливо та чемно,
Де лежить оте, для чого
Ти вернувся, щоб даремно
Ми не гаяли тут часу.

Дон Мануель

Я збентежений! Це вперше,
Хоч не був лякливим зроду,
Почуваюсь так непевно.

Косме

Ми ж зі страхом нерозлучні!

Дон Мануель

Косме, кров холоне в мене,
І стає волосся дибки!
Кожна мить, як подих смерті:
Горло здавлює, мов зашморг,
Наче ніж, вціляє в серце!
Та невже скорюсь я страху?
Ні, негайно – бачить небо! –
Спробую розбити чари!

(Наближається до доньї Анхели й хапає її за руку.)

Жінка, ангел ти чи демон –

Ти в руках моїх, і марно
Сподіватися на втечу.

Донья Анхела
(убік)

О нещасна! Він навмисне
Розіграв від'їзд майстерно,
Щоб мене перехитрити.

Косме
(убік)

Для нечистих Боже ймення –
Пастка…

(Голосно.)

Богом заклинаю…

Донья Анхела
(убік)

До лукавства вдатись треба!

Косме

…Хто ти і чого ти хочеш?

Донья Анхела
(до дона Мануеля)

Благородний кабальєро!
Я молю тебе уклінно,
Не чіпай мене даремно
Й ні на крок не наближайся,
Щоб умить необережно
Щастя ти свого не втратив,
Що тобі прихильне небо
Так дбайливо готувало
І збирається піднести.
Ось останній лист, в якому
Написала я відверто,
Що мене побачиш скоро:
Так воно і сталось врешті.
Слово вмію я тримати!
Тож з'явилася до тебе
У людській подобі, отже
Бачиш: я з тобою чесна.
А тепер іди, благаю,
Нам розстатись конче треба!
Дочекайся лиш до завтра,
Взнаєш всі мої секрети.
Та дивись не прохопися

Ти про все необережно,
Бо інакше в мить єдину
Щастя втратиш і блаженство,
Що тобі судила доля.

Косме

Краще нам піти, напевно,
Як вона нас відпускає.

Дон Мануель

Ні, не личить перед нею
Нам лякливо відступати!
Честь і мужність кабальєро
Змушує усе негайно
З'ясувати достеменно.
Жінко, ким би не була ти
(Я ж не вірю, безперечно,
В те, що ти – нечиста сила!),
Розкажи мені відверто,
Хто ти, як сюди проникла,
Що за наміри у тебе.
Не чекаючи до завтра,
Знати все я хочу певно.
Чорт – так чорт, а жінка – жінка!
Прикидатися не треба!
Я готовий мужньо стріти
Всі загрози й небезпеки,
І тебе я не боюся,
Хоч була б ти Люцифером.[54]
Але я виразно бачу:
Жінка, а не демон з пекла
Ти!

Косме

Різниці тут немає.

Донья Анхела

Щоб не втратити блаженство,
Не чіпай мене, благаю!
Грати вельми небезпечно.

Косме

Вам нечистий слушно каже.
Це було б і недоречно:
Він – не арфа і не скрипка.

---

54 *Люцифер* – одне з найменувань диявола у християнській традиції.

Дон Мануель

Ти – примара? Дай упевнюсь!
Ран примари не боятся!

(Видобуває шпагу.)
Донья Анхела

Ні! Благаю вас! Не треба!
Кров'ю згубленої жінки
Не пляміть своєї честі.
Так, я жінка безталанна,
Що любов відчула в серці,
І хоча кохання – злочин,
Та його карати смертю
Все ж не варто. Тож спиніться!
Відведіть скоріше лезо
Шпаги гострої своєї.

Дон Мануель

Господи, та хто ж ти врешті?

Донья Анхела

Що ж, таїтися не варто,
Пристрасть у моєму серці
Так палає, що не вдасться
Приховати цю пожежу.
Та якщо нас хтось побачить,
На смертельну небезпеку
Наразитись доведеться.
Ви ж не знаєте про мене
Ще нічого! Не баріться,
Зачиніть, сеньйоре, двері
І кімнати, і вітальні.
Ця тривога недаремна!
Раптом хтось побачить світло
Чи почує нас і, певно,
Схоче увійти?

Дон Мануель

Гей, Косме!
Зачинити двері треба.
Жінка це, а не примара.

Косме

Звісно, я також це твердив.

(Обидва йдуть.)

Сцена 20

Донья Анхела, згодом Ісабель.
Донья Анхела

Я потрапила у пастку,
Як же вирватись із неї?
Ісабель замкнула шафу,
Гість зачинить зараз двері.
Я у розпачі…

(З-за шафи з'являється Ісабель.)
Ісабель

Сеньйоро!
Брат питає вже про тебе.

Донья Анхела

Я врятована! Залишу
Їм непевність замість себе.

(Йдуть і причиняють шафу.)

Сцена 21

З'являються Дон Мануель і Косме.
Дон Мануель

Що ж, продовжуйте, сеньйоро,
І не бійтесь: ви в безпеці.
Отже, ви розповідали…
Де вона?

Косме

Тут справа темна!

Дон Мануель

Може, криється в алькові?
Йди вперед.

Косме

Було б нечемно
Йти мені перед сеньйором.

Дон Мануель

Все довкола добре треба
Обдивитись.

Косме

Я ж не проти.

(Дон Мануель забирає в нього каганець і йде до алькова, за хвилину повертається.)

Дон Мануель

Доля зле жартує з мене!

Косме

Добре хоч, що ця примара
Не прийшла, сеньйоре, в двері.

Дон Мануель

Та куди ж вона поділась?

Косме

Сам не знаю. От халепа!
Це ж диявол, а не жінка –
Я весь час тобі це твердив!

Дон Мануель

Всю кімнату, Косме, зараз
Слід оглянути ретельно:
Раптом десь за килимами
Хід відкриється таємний?
Може, знайдемо зненацька
Отвір у стіні чи в стелі?

Косме

Я не бачу тут нічого,
Тільки шафу цю.

Дон Мануель

Будь певен,
Тут сховатись неможливо
І не вийти через неї –
Стільки посуду у шафі!
Ні, не тут дивитись треба.

Косме

Я, признатись, не цікавий.

Дон Мануель

Це не привид, безперечно,
З нами розмовляв, а жінка,
Бо вона злякалась смерті!

Косме

Тільки як вона дізналась,
Що з дороги доведеться
Нам з тобою повернутись
І зустрінешся ти з нею?

Дон Мануель

Хоч з’явилась, як примара,
І горів огонь пекельний
В каганці, одначе зовні
Вся вона, мов жінка смертна:
Бачив, як вона злякалась
Шпаги гострої моєї?
А розтанула, мов мрія,
Як примара, миттю щезла.
Я, признатись, розгубився,
Господи, та хто ж це врешті?
Хто вона? Примара? Жінка?
Сам не знаю, слово честі.

Косме

Знаю я зате.

Дон Мануель

І хто ж це?

Косме

Це диявол, безперечно,
Що на жінку обернувся.
На нечистого частенько
Жінка схожа, чом же чорту
Не скидатися на неї?

Кінець другої дії.

Дія третя

Кімната доньї Анхели.

Сцена 1

Ісабель веде дона Мануеля, котрий іде навпомацки.
Ісабель

Сеньйора вийде за хвилину,
Будь ласка, зачекайте тут.

(Йде і зачиняє двері.)

Дон Мануель

Я в пастці! Звали у гостину,
Та ба – в глухий загнали кут!
От вплутався в лиху годину!
Вернувся я з Ескоріала,
Коли дивлюся – чудеса:
Примара, звабниця пропала,
Чия небачена краса
Навік мене причарувала,
Залишила мені послання
Люб'язне й ніжне водночас:
«Якщо ви маєте бажання
Зустрітися, чекаю Вас.
Відкиньте мужньо всі вагання.
Вночі до Вашої кімнати
Слуга мій прийде. Ви за ним
На цвинтар йдіть. (От місце кляте!)
Вас будуть носії чекати,
Довіртеся, сеньйоре їм».
Все так і сталось. Я довіку
Ту скачку не забуду дику:
Круги пливли мені в очах,
Та от спинились ми – о жах! –
Біля зловісного будинку.
Тут вийшла жінка з темноти
(Мені здалося так принаймні),
Навпомацки за нею йти,
Наштовхуючись на кути,
Я мусив. Раптом із вітальні
Промінчик світла заяснів…
Нарешті я в передпокої
Красуні – дами молодої,
Чий образ, наче диво з див,
Мене навіки полонив!

(Дивиться в замкову щілину.)

Які покої тут затишні!
І скільки тут чарівних дам!
Які на них убори пишні!
Які оздоби скрізь розкішні!
Не вірю власним я очам!

Прочиняються двері, з'являються прислужниці з ласощами й напоями. Проходячи повз дона Мануеля, вони роблять глибокий реверанс.

Позаду в пишному вбранні йде Донья Анхела.

Сцена 2

Донья Анхела, служниці, Донья Беатріс, Дон Мануель .

Донья Анхела

(до доньї Беатріс)

Не сумніваються брати,
Що ти поїхала додому.
Отож ми досягли мети:
Віднині у безпеці ти
І можеш бути певна в цьому.
Тепер настав розваги час!

Донья Беатріс

Ми врахували всі дрібниці!

Донья Анхела

Ти виконаєш роль служниці,
А потім бачитимеш нас,
Як з ним лишуся наодинці.

(До дона Мануеля.)

Ви зачекались, певна річ?

Дон Мануель

Я прагнув зустрічі. Одначе
Хто сходу сонця жде терпляче,
Знести повинен темну ніч
І лютий холод так, неначе
Приємність це, а не тягар.
Тому-то я, моя сеньйоро,
Хоч знав, що ніч мине не скоро,
Сприймав її, мов Божий дар:
Чекав я сонце із-за хмар!
А втім, сеньйоро, як на мене,
Випробування це даремне,
Бо ваша осяйна краса
Так озорила небеса,
Що вмить поблякло світло денне.
Ці чари звабливі жіночі
Враз розігнали морок ночі:
Нам більше не страшна вона,
Ви – днина чиста і ясна,
Якої ждали спраглі очі.
Щодня надходить ця хвилина:
Благословляється на світ.
Усмішка досвітку чарівна
Не золотить, рум’янить Схід –
Нова народжується днина.
Зоря з’являється й зраділо
Проміння перше шле несміло,
Що не пече, лиш золотить
Прозору ранішню блакить.
Надходить Сонця час. Світило
З’являється зорі на зміну

І осяває за хвилину,
І золотить, і вже пече
Нестримно, радо, гаряче
Усе довкола без спочину.
Так досвіток здолав пітьму,
Зоря на зміну йшла йому,
Та Сонцю поступилась в силі,
Але красою ви затьмили
І сонця блиск. Тоді чому
Ви зволікали весь цей час?
Чекаючи терпляче вас,
Я видивив, сеньйоро, очі.
Ви ж розігнати морок ночі
Могли своїм сіянням враз.

Донья Анхела

Хоча за ввічливі манери
Повинна дякувати вам,
Не вірю я гучним словам.
Лестити люблять кавалери!
Я зовсім не з тієї сфери,
Де вітер розганяє хмари
Й світила нам дарують чари.
Ні, ви в простий вступили дім
І з панегіриком[55] таким
Не дяки гідні, а покари.
Бо я не досвіток – на жаль,
Бракує радості для сміху,
І не зоря, адже не втіху
Дарую швидше, а печаль.
І, звісно, я не Сонце: в даль
Не ллю проміння я щоденне…
Не відаю, хто я сама!
Однак із досвітком у мене,
Зорею й Сонцем, зокрема,
Нічого спільного нема.
Тож киньте лестощі смішні.
Я – жінка, й, хочете чи ні,
У кожнім жесті, кожнім вчинку
І кожнім слові тільки жінку
Повинні бачити в мені.

Дон Мануель

Для вас не значу я нічого,
І хоч досягнуто мети –
Ось ви, богиня красоти, –
Та більше у душі від цього
Не вдячності, а гіркоти.
Так, я ображений на вас.

---

55 *Панегірик* (від *давньогрецьк* . «урочиста пісня») – тут у значенні: надмірна хвала, лестощі.

Донья Анхела

Ображені?

Дон Мануель

Авжеж, сеньйоро,
Бо ви тримаєтесь суворо,
Не кажете, хто ви…

Донья Анхела

Не час!
Та ви дізнаєтеся скоро.
Однак благаю вас уклінно,
Якщо вам справді дорогий
Шанс зустрічатися постійно,
Зі мною розмовляти вільно,
Не квапте краще хід подій.
Отож не мучтеся даремне,
Бо що для вас ім'я моє!
Одне вам знати слід про мене:
Не та я, ким здаюсь, і, певне,
Не тою я здаюсь, ким є.
Ми під покровом таїни
Стрічатимемось наодинці,
І так збуватимуться сни.
Чи не розвіються вони,
Коли не стане таємниці?
Вас зачаровує картина,
Але освітлення змініть,
Й захоплення розтане вмить:
Вже перед нами мазанина.
Оце метаморфоза дивна!
Амур – художник, і казково
Він тямиться у гамі барв.
Я вам подобаюсь? Чудово!
А світло зміните раптово –
І я чужа вам. Боже збав!
Відверта буду до кінця:
Не варто припускати навіть,
Що дон Луїс мене цікавить.
Клянусь, безглузда думка ця!
Підозра вам не до лиця.

Дон Мануель

Так що вас змусило тікати,
Не чуючи, сеньйоро, ніг?

Донья Анхела

Мене він упізнати міг,

Я б мусила відкрити карти,
А це, сеньйоре мій, не жарти.

Дон Мануель

Сказати ви хоча б повинні,
Як потрапляєте в цей дім?

Донья Анхела

Я згодом все вам розповім,
Та не наполягайте нині.

Донья Беатріс
(убік)

Мені вже вийти час із тіні!
Як наказала ваша світлість,[56]
Ось ласощі й напої…

З'являються служниці з напоями й ласощами.
Донья Анхела

Як?
Хто «світлість» тут, скажи на милість?
Ах ти, безсовісна! Це ж підлість!
Щоб гостя ошукати так,
Ти вигадала титул цей?
На нього я не маю права!
Мовчи або іди з очей!

Донья Беатріс

Але…

Дон Мануель
(убік)

Обмовка прецікава!
Мені тепер ясна ця справа!
Вона, голубонька моя,
Із роду знаного в столиці –
Не сумніваюсь в цьому я.
Так ось чому своє ім'я
Вона тримає в таємниці!

Сцена 3

Ті самі й Дон Хуан.
Дон Хуан

---

[56] *Ваша світлість* – титул вищої знаті.

(за сценою)

Ісабель! Відкрий-но двері!

Донья Анхела
(убік)

Господи, що там за гамір?!

Ісабель
(убік)

Помираю!

Донья Беатріс
(убік)

Боже правий!

Дон Мануель
(убік)

Ще тривоги не скінчились?!
Я на небо покладаюсь!

Донья Анхела

Там мій батько за дверима.

Дон Мануель

Що ж робити?

Донья Анхела

Доведеться
Ненадовго вам сховатись.
Ісабель, покажеш гостю
Ти дорогу до кімнати…
Проведеш його таємно…
Ти збагнула, сподіваюсь?

Ісабель

Так. Ходімо!

Дон Хуан
(за сценою)

Гей, поквапся!
Скільки можу я чекати?

Дон Мануель

І життям, і честю важу!
Все поставлено на карту!

Дон Мануель та Ісабель ідуть.
Дон Хуан
(за сценою)

Зараз виламаю двері!

Донья Анхела
(до доньї Беатріс)

У моїй сховайся спальні.
Там ти будеш у безпеці,
І тебе він не побачить.

Донья Беатріс йде. З’являється Дон Хуан.
Донья Анхела

Що за галас, любий брате?
Що у мене ти шукаєш?

Дон Хуан

Спершу поясни, сестрице,
Що це ти так дивно вбралась?

Донья Анхела

Плаття, що ношу я завжди,
Знак скорботи і печалі,
Щоб утішитись хоч трохи,
Замінила, любий брате,
Я на це.

Дон Хуан

Не сумніваюсь,
Що жіночі всі печалі
Розганяють витребеньки
І полегшують прикраси.
А проте мені здається,
Повелась ти нерозважно.

Донья Анхела

В що я вбралася, байдуже,
Як мене ніхто не бачить.

Дон Хуан

Ти не знаєш, повернулась
Беатріс у дім до батька?

Донья Анхела

Так, гроза минулась ніби,
І зустрів її він радо.

Дон Хуан

Саме це й хотів я знати.
Під балкон її відправлюсь,
Як надворі споночіє.
На прощання зауважу:
Це вбрання тобі не личить.

Донья Анхела

З Богом йди і повертайся!

Дон Хуан іде. Повертається Донья Беатріс.

Донья Анхела

Зачини-но швидше двері!..

Донья Беатріс

Виплутались непогано
Ми з халепи. Під балконом
Буде він мене чекати.

Донья Анхела

Щойно в домі тихше стане,
Я покличу до кімнати
Дона Мануеля знову.
Поки ж підемо до спальні.

Донья Беатріс

Як скінчиться все щасливо,
Зватимуть тебе Примара.

Сцена 4

Кімната дона Мануеля.
Дон Мануель та Ісабель виходять у темряві з-за шафи.

Ісабель

Ви посидьте тут тихенько,
Щоб ніхто не здогадався.

Дон Мануель

Я мовчатиму, як камінь.

Ісабель

Боже, я тремчу від страху,
Хоч би двері зачинити.

(Йде.)

Дон Мануель

Господи, як нерозважно
Можна так ризикувати,
Невідомо задля чого
І не маючи уяви,
Що попереду чекає!
Нині у якомусь домі
Опинився я зненацька,
Чий господар благородний
І величний титул має.
Сумніви мене змагають,
Ну, а власний дім далеко.
Тільки що це? Хтось неначе
Двері тихо прочиняє
І заходить до кімнати.

Сцена 5

Дон Мануель і Косме.

Косме

(рухаючись навпомацки)

Дякувати Богу, можу
Нині вільно, без острашки
Увійти я до кімнати.
Навіть морок не жахає,
Бо тепер моїм сеньйором
Зайнялася та примара –
Їй, нарешті, не до мене!

(Наштовхується на дона Мануеля.)

Ой, вона ще не відстала!
Хто це? Хто тут є?

Дон Мануель

Замовкни,
Хто б не був ти, бо кинджалом
Прошпигну тебе я зараз!

Косме

Ні, мовчатиму вже краще,
Мов бідняк в покоях панських.

Дон Мануель

Він – слуга, і в цій кімнаті
Опинився випадково.
Ось нагода розпитати,
Де я й хто господар дому.

(Голосно.)

Чий це дім, кажи негайно!

Косме

Над господарем і домом
Сам нечистий, певно, владар,
Бо живе у цьому домі
Дама на ім'я Примара –
З виду жінка, а насправді
Чорт!

Дон Мануель

А сам ти хто, зізнайся?!

Косме

Я слуга, прислужник тобто,
Челядин, підлеглий в пана,
Той, хто бозна ради чого
Терпить ці відьомські жарти.

Дон Мануель

Ну, а хто твій пан?

Косме

Безумець,
Навіжений, що безглуздо
Через даму потерпає.

Дон Мануель

Як же звуть його?

Косме

Відверто
Відповім на це, що пана
Звуть дон Мануель Енрікес.

Дон Мануель

Що?

Косме

Чого б я мав брехати?
Я ж звусь Косме.

Дон Мануель

Боже правий!
Як же ти сюди потрапив?
Я – хазяїн твій! За мною
Слідом йшов весь час ти, мабуть,
Ну, а потім непомітно
Прослизнув у цю кімнату?

Косме

Чи ти ба, дива та й годі!
Як це ти сюди потрапив?
Ти ж подавсь до незнайомки
На побачення відважно!
Щось ти швидко повернувся!
Як же ти, скажи, будь ласка,
Відчинив допіру двері –
Я ж бо ключ од них тримаю?!

Дон Мануель

Це чия кімната, Косме?

Косме

Чорта чи твоя, не знаю.

Дон Мануель

Брешеш! Щойно був далеко
Я від дому дон Хуана,
В зовсім іншому будинку!

Косме

Я не знаю, що й казати.
Все це витівки примари!

Дон Мануель

Хочеш, щоб згубив я тяму?

Косме

Як тебе переконати?
Вийди в двері ці й одразу
Сам побачиш, опинившись

У знайомій вже вітальні!

Дон Мануель

Що ж, піду й переконаюсь,
Брешеш ти чи правду кажеш.

(Йде.)
Косме

Як звільнитись нам, сеньйори,
Від такої от напасті?

З-за шафи з'являється Ісабель.

Сцена 6

Ісабель, Косме, згодом Дон Мануель.
Ісабель
(убік)

Дон Хуан вже вийшов з дому,
Отже, виведу негайно
Дона Мануеля звідси,
Поки він не здогадався…
Тс-с, сеньйоре…

Косме
(убік)

От халепа!
Так змія шипить неначе.

Ісабель

Мій сеньйор вже спить, напевно.

Косме
(убік)

Що це за сеньйор незнаний?

Повертається Дон Мануель.
Дон Мануель

Справді, це моя кімната.

Ісабель

Ви?

Косме

Авжеж!

Ісабель

Сюди, будь ласка!
Йдіть зі мною!

Дон Мануель

От і добре.

Ісабель

Швидше! Я прийшла за вами.
Та не бійтеся нічого!

Косме

Ой! Мене нечистий тягне!

(Ісабель бере Косме за руку й веде за шафу.)

Сцена 7

Дон Мануель.
Дон Мануель

Чи з'ясуємо нарешті,
Що обман цей означає?
Косме! Ти мовчиш? От дурень!
Косме! Косме! Боже правий,
Я наштовхуюсь на стіни!
Ми з ним щойно розмовляли…
Мов крізь землю провалився.
Я насправді тяму втрачу.
Тільки ж увійти повинен
Хтось нарешті до кімнати,
Я й побачу, що до чого.
А тим часом я сховаюсь
У альковi, щоб дізнатись,
Хто ж вона, ота примара.

(Йде.)

Сцена 8

Кімната доньї Анхели.
Донья Анхела, Донья Беатріс, служниці, згодом Косме та Ісабель.
Донья Анхела
(до доньї Беатріс)

Вже дон Хуан подався з дому
Під твій балкон, а Ісабель
Пішла в кімнату нам відому.
І вже за мить дон Мануель

Тут з’явиться, я певна в цьому.
Той випадок із дон Хуаном
Затримав хід подій, однак
Тепер усе іде за планом.

Донья Беатріс

До авантур ти маєш смак!

Донья Анхела

Здається, він іде вже?

Служниця

Так,
Я чую кроки біля входу.

З’являється Ісабель, ведучи за руку Косме.
Косме

Ой, лишенько! Куди я йду?
Попав сюди як на біду!
Та ні… Віщує ніч пригоду…
Таких красунь не бачив зроду!
Невже потрапив я до раю?
Чи я не Косме, а герой
Романів лицарських?

Ісабель

Ось той,
Кого… та хто це?

Косме
(убік)

Помираю!
З життям прощаюсь… ой-ой-ой!

Донья Анхела

Кого ти привела сюди?

Ісабель
(до доньї Анхели)

У пітьмі сталася омана –
Слугу взяла я замість пана.

Донья Анхела

Ця необачність, так і жди,
Ще доведе нас до біди.

Ісабель

Там дуже темно.

Донья Анхела

Ще хвилина –
Й пропала витівка моя.

Донья Беатріс
(убік)

Слід ошукати челядина.
Гей, Косме!

Косме

Що?

Донья Беатріс

Наблизься!

Косме

Я?

Донья Анхела

Не бійся, Косме, ти ж мужчина!

Косме

Авжеж, мужчина і смільчак!
Ніколи я не знаю страху…

Донья Анхела

Чого ж ти зволікаєш так?

Косме
(убік)

Що ж, доведеться йти на плаху:
Про честь тут йдеться, як-не-як.
Я не боюсь, сеньйори, ні.
Лише корюся у шанобі.
Сам дідько не страшний мені,
Якби в жіночій був подобі
І у жіночому вбранні.
Це ж він, лихий, скажу я вам,
Придумав різні викрутаси,
Спідниці, шпильки та прикраси,

Якими наділяє дам,
А часом і вживає сам.
До пастуха давно колись
В подобі юної красуні
Диявол раптом заявивсь –
Наряджений, у гарній сукні,
Й причарував сердегу біс.
А вдовольнивши власну хіть,
Прибрав звичайний вид умить
І закричав: «Дивись, нещасний!
Ось образ юний і прекрасний,
Який кохав ти самохіть,
Твоя любов – плід скверноти!
Ти гріх вчинив тяжкий. Тремти,
Бо будеш проклятий навіки!»
Пастух не знітився ніскільки:
«Чого це розкричався ти?
Не псуй собі даремно кров,
Мене тобі не залякати!
На жінку обернися знов
Та надягни жіночі шати –
І спалахне в мені любов!
І знов з тобою наодинці
Я даруватиму як жінці
Тобі любов, повір мені:
Радий мужчина й Сатані,
Якщо, звичайно, той в спідниці!»

Донья Анхела

Спокійно дух переведи,
Варення з'їж, попий води –
Страх спрагу викликати може.

Косме

Не хочу пити.

Донья Беатріс

Так негоже.
Тебе ще путь бозна-куди
Чекає нині.

Косме

Боже мій!
Чути стукіт у двері.

Донья Анхела

Там стукають.

Донья Беатріс

Авжеж.

Ісабель
(убік)

От лихо!

Сцена 9

Ті самі й Дон Луїс.
Дон Луїс
(за сценою)

Гей, Ісабель!

Ісабель

Там брат твій!

Донья Анхела

Тихо!

Донья Беатріс
(убік)

О Боже!

Дон Луїс
(за сценою)

Відчини мерщій!

Донья Анхела
(убік)

Нині то один, то другий
Наганяють страх на мене.

Ісабель

От халепа!

Донья Беатріс

Я сховаюсь.

(Ховається за портьєрою.)
Косме
(убік)

Це примара вже напевне.

Ісабель
(до Косме)

Йди за мною.

Косме

Що ж, корюся.
Ісабель та Косме йдуть.

У відчинені двері входить Дон Луїс.
Донья Анхела

Що тобі у мене треба?

Дон Луїс

До чужого щастя хочу
Смуток домішати, сестро.
Ноші бачив за дверима.
Донья Беатріс, напевне,
Повернулась. Брат, здається,
Прослизнув сюди за нею.

Донья Анхела

І чого ж ти врешті хочеш?

Дон Луїс

Гамір я почув у тебе
І прийшов сюди, бо хочу
Пересвідчитись напевне.

(Піднімає портьєру й бачить донью Беатріс.)

Беатріс! Ви тут?

Донья Беатріс

Не криюсь,
Повернулась недаремно
Знову я в цей дім. У батька
Не минувся гнів на мене.

Дон Луїс

Ви збентежені обидві?
О, тут посуд кришталевий,
Фрукти, ласощі, напої!

Донья Анхела

Що ж, коли прийшов, упевнись,
Як жінки за частуванням
Коротають разом вечір.

(З-за шафи чути шум, спричинений Ісабель та Косме.)
Дон Луїс

Що за шум там?

Донья Анхела
(убік)

Помираю!

Дон Луїс

Там хтось є, клянуся честю!
Дон Хуан би не ховався
В домі власнім, безперечно.

(Хапає каганець.)

Ревнощі мене змагали,
Бо любов палала в серці.
Господи! Тепер вже ясно,
Тут про честь сімейну йдеться!
Боронити честь я мушу.
Каганець в руці у мене
Видається недоречним:
З ним шукаю я безчестя.

(Йде.)

Сцена 10

Донья Анхела, Донья Беатріс, служниці.
Донья Анхела

Ми пропали! Брат мій знайде
Зараз дона Мануеля.

Донья Беатріс

Відвела вже до кімнати
Ісабель його, напевне.
А за шафу не проникне
Брат, не знаючи секрету.

Донья Анхела

Що як Ісабель в сум'ятті
Не зачинить хід таємний?

Донья Беатріс

О, тоді погані справи,
І тебе врятує втеча!

Донья Анхела

До твого звернуся батька,
Як звернувся він до мене.
Ти до нас прийшла у горі,
Я в біді піду до тебе.

(Йдуть.)

Сцена 11

Кімната дона Мануеля.
Ісабель, Косме, Дон Мануель, згодом Дон Луїс.
Ісабель
(до Косме)

Ну, поквапся!

(Йде.)
Дон Мануель

Знов у спальні
Кроки чуються, здається.

З'являється Дон Луїс із каганцем.
Дон Луїс
(убік)

Я мужчину запримітив!

Косме

От біда!

Дон Луїс

Тут справа темна.
Хто це шафу зрушив з місця?

Косме

З каганцем іде до мене.
Краще я під стіл залізу.

(Ховається під столом.)
Дон Мануель

Знаю, що робити треба.

(Кладе руку на ефес шпаги.)

Дон Луїс

Ви?

Дон Мануель

Це ви? Що все це значить?

Косме
(убік)

Бачили, де хід таємний?!

Дон Луїс

Недостойний кабальєро,
Гість підступний і безчесний,
Як посміли ви людину
Щиру, що в житті своєму
Стільки вам добра зробила,
Так знеславити ганебно?
Що ж, готуйтесь до двобою!

Дон Мануель

Шпагу я, згнітивши серце,
Лиш для захисту добуду.
Як образливо й нестерпно
Все це бачити і чути.
Вам мене убити треба?
Та надія ваша марна,
Бо життя моє безсмертне,
Як терплю таку наругу.
Не старайтеся даремно:
Вбити вам мене не вдасться,
Як від горя не помер я.
Ваша сила і хоробрість
Смуток мій не перевершать.

Дон Луїс

Що ж, перейдемо до справи.

Дон Мануель

Ні, стривайте! Все відверто
Я хотів би з'ясувати.

Дон Луїс

Ясно й так, про що тут йдеться!
До негідниці таємно
Ви проходили в ці двері.
Що тут ще незрозуміло?

Як стерпіти це безчестя!

Дон Мануель

Можете мене протнути
Тисячу разів у серце,
Та клянусь, ні сном ні духом
Я не знав про хід таємний.

Дон Луїс

А чого ж ви зачинились
Й сидите в кімнаті темній?

Дон Мануель
(убік)

Що сказати?

(Голосно.)

Я чекаю
На слугу свого.

Дон Луїс

Напевне
Бачив я: ви тут сховались!
Чи мені вже очі брешуть?

Дон Мануель

Очі часто нас підводять,
І на це зважати треба.

Дон Луїс

Ну, а вуха?

Дон Мануель

Вуха також.

Дон Луїс

Отже, вірити не треба
Ні очам, ні вухам власним,
Тільки вам…

Дон Мануель

Ну, досить з мене!
Більш ні слова, бо інакше
Кров, сеньйоре, тут проллється.

Сам себе життя рішу я,
Раз такий вже випав жереб.
Тож нехай закони дружби
Вже пробачать нам шляхетно:
Що ж, як випало нам битись,
Маємо вчинити чесно.
На середину кімнати
Каганець поставлю, певно.
Щоб ніхто нам не завадив,
Зачиніть, будь ласка, двері,
Ну, а я тим часом другі.
На підлогу покладемо
Ключ, щоб вільно вийшов звідси
Той, кому всміхнеться жереб.

Дон Луїс

А до шафи я підсуну
Стіл, щоб раптом через неї
Не ввійшов ніхто знічев'я,
Перешкодивши дуелі.

(Піднімає стіл і помічає Косме.)
Косме

Я попався!

Дон Луїс

Хто це?

Дон Мануель

Боже,
Що за день сьогодні кепський!

Косме

Я – ніхто!

Дон Луїс

Чекали ніби
Ви слугу? Це він, здається?

Дон Мануель

Щось з'ясовувати пізно,
В правоті своїй я певен.
А тепер до бою: шпаги
Хай розв'яжуть суперечку!

Дон Луїс

Вас вже двоє – нападайте!

Дон Мануель

Ні, підозри у безчесті
Я не заслужив! Не знаю,
Що робити з ним. За двері
Виставлю – він зчинить галас.
Тут залишу – безперечно,
Кинеться на допомогу.

Косме

Не тривожтеся даремно,
Заважати я не стану.

Дон Луїс

За дверима є маленька
Комірчина – хай посидить
Там слуга під час дуелі.
Битись будемо на рівних.

Дон Мануель

Слушна думка.

Косме

Ох, нелегко
Вплутати мене у бійку,
А відмовлюсь я від неї
І без умовлянь охоче.

(Йде.)

Сцена 12

Дон Мануель, Дон Луїс.
Дон Мануель

Що ж, тепер ми вдвох лишились.

Дон Луїс

І дуель почати треба.

(Б'ються.)
Дон Мануель

Як він мляво нападає!

Дон Луїс

О, як б'ється він шалено!

(У нього ламається шпага.)

Залишився я без зброї.
Поламалась шпага в мене!

Дон Мануель

Тут, сеньйоре, збіг обставин.
Ви зі мною бились чесно,
Йдіть по іншу – я чекаю.

Дон Луїс

Так, люб'язні ви не менше,
Ніж хоробрі.

(Убік.)

Що робити?
Честь мою він вкрав у мене,
А тепер життя дарує,
Перемігши на дуелі!
Як задачу розв'язати
Й не зайти у суперечність?
Вигадати щось потрібно.
Тільки що? Ото халепа!

Дон Мануель

Йдіть по шпагу, не баріться!

Дон Луїс

Так, негайно йду по неї.

Дон Мануель

Я до ваших послуг завжди,
Жду вас тут беззастережно.

Дон Луїс

До побачення, сеньйоре!

Дон Мануель

Скоро стрінемося ще раз!

(Дон Луїс іде.)

Сцена 13

Дон Мануель, Косме у схованці.
Дон Мануель

Двері зачиню і вийму
Ключ, аби я знав напевне,
Що ніхто нас не побачить
Й не завадить цій дуелі.
В голові думки рояться
Відчайдушні та шалені!
Отже, я не помилявся:
Є тут потаємні двері.
Незнайомка ж – дама серця
Дон Луїса, безперечно:
Як гадав я, так і сталось.
Та коли ж нещастя брешуть?

Косме
(зі схованки)

Гей, сеньйоре! – Залишився,
Певно, з двох один суперник, –
Випустіть мене, благаю!
Кепсько тут мені прийдеться,
Як заявиться примара:
Комірчина ця маленька,
Тут мені самому тісно,
Як же поміщусь із нею?

Дон Мануель

Ну, гаразд, напевно, справді
Відчиню тобі я двері
Лиш для того, щоб не чути
Балачок твоїх нарешті.

(Дон Мануель входить до комірчини, де знаходиться Косме.)

Сцена 14

Донья Анхела у вуалі, Дон Хуан, котрий залишається стояти біля дверей. Дон Мануель і Косме в комірчині.
Дон Хуан

Тут чекай мене, тим часом
Я довідаюсь напевне,
Через що в нічну годину
Ти залишила оселю.
І не смій, невдячна сестро,
До кімнати йти своєї.
Пересвідчитися хочу
Я в усьому сам, без тебе.

(Убік.)

Залишу її в кімнаті
Я у дона Мануеля,
І слугу поставлю в дверях,
Щоб не входив гість до себе.

(Йде.)
Донья Анхела

Ще біда не проминула,
Інша слідом йде за нею.
Господи!.. Несила жити!

З'являються Дон Мануель і Косме.
Косме

Швидше!

Дон Мануель

Страх напав на тебе?

Косме

Раптом жінка ця – диявол,
Що принадився до мене?

Дон Мануель

Хто вона – ми вже дізнались.
Зачинив на ключ я двері
І столом заставив шафу –
Як ввійти їй, недотепо?

Косме

Так, як тільки заманеться.

Дон Мануель

От дурний!

(Косме помічає донью Анхелу.)
Косме

Ой-ой! Не треба!

Дон Мануель

Що з тобою?

Косме

Ось він! Дідька
Ми згадали не до речі.

Дон Мануель

Хто ти, жінко, – тінь чи привид?
Прагнеш ти моєї смерті?
Як ввійшла ти до кімнати?

Донья Анхела

Я…

Дон Мануель

Кажи!

Донья Анхела

Скажу відверто.
Приходив дон Луїс до мене,
Тримався він визивно і, напевне,
Ледь стримував себе від люті.
Отямитись не дав мені по суті.
Враз нишпорити став по дому
І вас знайшов нарешті, а потому –
Це сталось вмить, без зайвих слів –
Почула я дуельний дзвін клинків.
Гай-гай, я добре розуміла,
Мужчинам двом завадити несила:
Вже не відступляться сміливці –
Мовчать вуста, де чути голос криці.
Ніщо тепер не спинить їх –
Із двох один залишиться в живих.
Ну що було робити далі?
Я ні жива ні мертва від печалі
Із дому вийшла і в пітьму
Зробила крок. Довіритись кому?
І де шукатиму розраду?
Мла непроглядна спереду і ззаду
Така ж, як доля зла моя.
Я в тузі поблукала навмання,
Думки роїлись без ладу,
Не відала сама, куди я йду,
Бо сльози застили дорогу.
Та зрештою прийшла я до порога
Відомої мені оселі,
Яка думки будила невеселі,
Бо стати мусила тюрмою,
Де б мучилась я тугою німою,
Замість притулком щастя стати.
Та де його знедоленій шукати?
Коли це під балконом раптом
Я ледь не зіштовхнулась з власним братом.
Так, це був брат мій, дон Хуан…
О, скільки доля завдає нам ран!

Благала в неба я одне:
Аби мій брат не упізнав мене.
Боялася зронити слово,
Щоб він не здогадався випадково.
Була я, мов вулкан, либонь:
Спокійна зовні, а в душі вогонь!
А він подумав як на те,
Що це спустилась та, яку він жде, –
Немов метелик, що летить,
Аби згоріти в полум'ї за мить.
Та місяць визирнув невчасно,
І дон Хуан мене побачив ясно.
О, він в словах не знав пощади,
Було в них стільки гніву та досади:
«Ти легковажна та підступна жінка,
Наш рід твоя неславить поведінка.
Я відведу тебе в наш дім,
Який зганьбила ти! Мерщій ходім!
Там будеш під замком, одна.
А я з'ясую, в чім твоя вина!»
І ось я тут. Ввійшла несміло,
Та небо враз на милість гнів змінило:
Ви – тут! І я вас бачу знов!
Це ж через вас, через мою любов,
Щоб тільки не зізнатись в цьому,
Примарою блукала я по дому,
Вела затворницьке життя,
Соромлячись розкрити почуття!
Це щира правда! Я клянусь,
Любити прагну, втратити боюсь!
Бажання маю лиш одне:
Щоб я кохала вас, а ви мене!
Зійшлися наші знов дороги,
І знову я благаю допомоги.

Дон Мануель
(убік)

Допоможіть, небесні сили!
На мене вкотре біди напосіли.
У прірву впав я з висоти!
Як вихід із безвиході знайти?
Він їй не кавалер, а брат, –
Це гірше й небезпечніше стократ,
Бо голос родової крові
Честь дому ставить вище од любові.
Вступлюсь за неї – без жалю
Кров брата її рідного проллю,
Як зрадник вкриюся презирством,
Бо за гостинність відплачу злочинством.
А викажу її братам,
Теж зрадником зроблюсь. Не знаю сам,
На що тут зважитись мені.
Терзають душу роздуми сумні:

Вступлюсь – я зрадник в ту ж хвилину,
І боягуз – якщо її покину.
Її врятую – я відступник,
А викажу братам – лихий підступник.
Зі скрути вийду я цієї,
Якщо в двобої я помру за неї!

(До доньї Анхели.)

Не бійтесь! Я, сеньйоро, з вами!
Честь стати нам велить на захист дами.

(Стукають у двері.)
Косме

В двері стукають.

Дон Мануель

Напевно,
Дон Луїс.

(До Косме.)

Чого чекаєш?
Відчиняй.

Донья Анхела

О, я нещасна!
Це мій брат.

Дон Мануель

За мною станьте
І не бійтеся нічого.
Я вас буду захищати.

(Донья Анхела стає позаду дона Мануеля, Косме відчиняє двері.)

Сцена 15

Дон Луїс, Донья Анхела, Дон Мануель, Косме.
Дон Луїс

Я прийшов… Та що це, Боже?!
Зрадниця!..

(Помічає донью Анхелу й видобуває шпагу.)
Дон Мануель

Ні, постривайте!
Залишіть у піхвах шпагу!
Я вас ждав у цій кімнаті,

Раптом бачу – хтозна-звідки
Несподівано для мене
Тут з’явилася ця дама
Й каже, що вона сестра вам.
Це, сеньйоре, чиста правда,
І даю вам слово честі,
Що її я вперше бачу.
Та однаково поклявся
Я цю даму врятувати,
Хоч би й важив головою.
Поєдинок планували
Ми продовжити без свідків,
Щоб ніхто не зняв тут галас.
Щойно у безпечне місце
Відведу, сеньйоре, даму –
Знову я до ваших послуг.
Для шляхетного ідальго
Честь і шпага найдорожчі.
Відпустіть мене, будь ласка,
В справі честі, як недавно
Відпускав я вас по шпагу.

Дон Луїс

Я пішов лише для того,
Щоб до ваших ніг покласти
Власну шпагу і на цьому
Гідно завершити справу.
А натомість інший клопіт
Маю я, сеньйоре, з вами.
Тож готуйтесь до двобою.
Це сестра моя насправді,
І ніхто її не зможе
З дому вивести інакше,
Як узявши за дружину.
Це ви майте на увазі.
Та якщо дали ви слово,
Що ж – ідіть і повертайтесь,
Щоб дуель продовжить знову.
Я чекатиму терпляче.

Дон Мануель

Повернусь лише для того,
Щоб до ваших ніг припасти…

Дон Луїс

Що ви! Встаньте!..

Дон Мануель

А щоб клятву
Виконати якнайкраще,

Знайте, з вашою сестрою
Одружитись я бажаю.

Сцена 16

Ті самі. З'являються Донья Беатріс, ***Ісабель*** *, Дон Хуан.*

Дон Хуан

Як посадженого батька
Вам бракує, згоджусь радо.
До сестри спішив, та раптом
Я почув розмову вашу.
Що ж, усе скінчилось добре,
І приспів я дуже вчасно.

Донья Беатріс

Тут не обійтись без свідків.

Дон Хуан

Беатріс! Ти в домі нашім?

Донья Беатріс

Не виходила я з нього!
Потім розповім докладно…

Дон Хуан

Скористаємось з нагоди
Розділити їхню радість.

Косме

Ну, з примарою все ясно.

(До дона Мануеля.)

А тепер скажи по правді:
Був я п'яний?

Дон Мануель

Як не п'яний
Ти й тепер, бери негайно
Ісабель за жінку.

Косме

Може,
Й випив би, та прав не маю.

Дон Мануель

Це чому ж?

Косме

Бо час даремно
Гаяти не випадає.
Закінчилася вистава,
Тож пробачте нас ласкаво
За огріхи мимовільні.
Просить вас про це і автор.

Кінець.